Pānini Sutras

Study Guide to Laghu Siddhanta Kaumudi Part 2 – AjantapumlingaH to AjantanapumsakaH

Editor : Medhā Michika, AVG, Anaikatti

E-Published by:

Arsha Avinash Foundation
104 Third Street, Tatabad, Coimbatore 641012, India
Phone: + 91 9487373635
E mail: arshaavinash@gmail.com
www.arshaavinash.in

ॐ

The Study Guide

to

Pāṇini-Sūtra

through

Laghusiddhāntakaumudī

Part 2

अजन्तपुंलिङ्गाः ~ अजन्तनपुंसकलिङ्गाः

Medhā Michika

AVG Anaikkatti, 2016

Copyright © 2016 by Medhā Michika
All rights reserved.

The contents of this work may not in any shape or form be reproduced without permission of Medhā Michika.

All profit from the sales of this book goes towards the activities initiated by Śrī Pūjya Svamī Dayānanda Sarasvatī.

Electronic version of this book is available at:
Arsha Avinash Foundation
www.arshaavinash.in

Printed version of this book is available at:
Arsha Vidya Gurukulam, Coimbatore, TN, India
www.arshavidya.in
Swami Dayananda Ashram, Rishikesh, UK, India
www.dayananda.org
Arsha Vidya Gurukulam, Saylorsburg, PA, USA
www.arshavidya.org
CreateSpace
www.createspace.com (Search by "Medha Michika")
Amazon of your country
www.amazon.com etc. (Search by "Medha Michika")

Table of Contents

अथ षड्लिङ्गेषु अजन्तपुँल्लिङ्गाः 1
अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) राम 9
अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सर्वनाम #1 सर्व 45
Overview of sūtras regarding सर्वनाम in सूत्रक्रम 55
अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सर्वनाम #2 पूर्व etc. 9 56
अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सर्वनाम #3 प्रथम etc. 6, #4 नेम 62
Summary of declensions of सर्वनाम 66
अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) निर्जर 67
आ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) विश्वपा 71
आ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) हाहा 81
इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) हरि 82
Summary of declension of घि-संज्ञक-प्रातिपदिक 90
इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सखि 92
इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) पति 106
इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (4) कति 108
इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (5) त्रि 117
इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (6) द्वि 119
Summary of ईकारान्तपुँल्लिङ्गशब्द्s taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी 122
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) पपी 123
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) बहुश्रेयसी 126
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) अतिलक्ष्मी 135
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (4) प्रधी 137
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (5) नी 144
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (6) सुश्री, यवक्री 146
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (7) शुद्धधी 148
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (8) सुधी 151
ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (9) सुखी, सुती 153

उ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) शम्भु 155
उ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) क्रोष्टु 156
Summary of ऊकारान्तपुँल्लिङ्गशब्द्s taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी 167
ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) हूहू 168
ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) अतिचमू 169
ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) खलपू 171
ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (4) स्वभू 174
ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (5) वर्षाभू 176
ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (6) दृन्भू 178
ऋ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) धातृ 179
ऋ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) पितृ 182
ऋ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) नृ 184
ओ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) गो 186
ऐ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) रै 189
औ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) ग्लौ 191
अथाजन्तस्त्रीलिङ्गाः 192
आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) रमा 192
आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) सर्वनाम #1 सर्वा 199
आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) सर्वनाम #2 उत्तरपूर्वा 202
आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) सर्वनाम #3 द्वितीया 204
आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) अम्बा 205
आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (4) जरा 206
आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (5) गोपा 207
इ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) मति 208
इ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) त्रि 215
इ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) द्वि 219
ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) गौरी 220
ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) लक्ष्मी 222
ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) स्त्री 223
ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (4) श्री 228

उ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) धेनु 234
उ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) क्रोष्टु 235
ऊ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) वधू 237
ऊ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) भ्रू 238
ऊ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) स्वयम्भू 239
ऋ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) स्वसृ 240
ऋ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) मातृ 242
ओ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) द्यो 243
ऐ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) रै 244
औ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) नौ 245
अथाजन्तनपुंसकलिङ्गाः 246
अ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) ज्ञान 246
अ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (2) कतर 255
आ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) श्रीपा 258
इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) वारि 259
इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (2) दधि 266
इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (3) द्वि 270
इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (4) त्रि 271
ई-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) सधी 272
उ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) मधु 276
ऊ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) सुलू 277
ऋ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) धातृ 278
ओ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) प्रद्यो 281
ऐ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) प्ररै 284
औ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) सुनौ 286
Index 287

Study Guide to Pāṇini Sūtra through Laghusiddhāntakaumudī Series

Volume 1. संज्ञाप्रकरणम्, सन्धिप्रकरणम्

Volume 2. षड्लिङ्गाः 1 अजन्तशब्दाः

Volume 3. षड्लिङ्गाः 2 हलन्तशब्दाः

Volume 4. तिङन्तप्रकरणम् 1 भ्वादयः

Volume 5. तिङन्तप्रकरणम् 2 अदादयः ~ जुहोत्यादयः

Volume 6. तिङन्तप्रकरणम् 3 दिवादयः ~ क्र्यादयः

Volume 7. तिङन्तप्रकरणम् 4 चुरादयः ~ लकारार्थप्रक्रियाः with complete सनादिप्रत्ययसूत्राणि

Volume 8. कृदन्तप्रकरणम्

Volume 9. विभक्त्यर्थप्रकरणम् with complete कारक-विभक्तिसूत्राणि

Volume 10. समासप्रकरणम्

Volume 11. तद्धितप्रकरणम्

Volume 12. स्त्रीप्रत्ययाः ~ लिङ्गानुशासनम्

Abbreviations:

AK – अव्ययकोशः Avyaya Kośa, a dictionary of indeclinables – Sri V. Srivatsankacharya – Samskrit Education Society

Bh1 – भैमीव्याख्या प्रथम भाग – भीमसेन शास्त्री

SK – सिद्धान्तकौमुदी

B – बालमनोरमा

अथ षड्लिङ्गेषु अजन्तपुँल्लिङ्गाः

Now, among the six लिङ्गs, the masculine words ending with vowel will be discussed. अच् अन्ते येषां ते अजन्ताः शब्दाः, पुमान् लिङ्गः येषां ते पुँल्लिङ्गाः, अजन्ताः च ते पुँल्लिङ्गाः अजन्त-पुँल्लिङ्गाः ।

Declension of प्रातिपदिक is discussed by grouping them into 6 categories in the following manner:

1. अजन्त-पुँल्लिङ्गाः
2. अजन्त-स्त्रीङ्गाः
3. अजन्त-नपुंसकलिङ्गाः
4. हलन्त-पुँल्लिङ्गाः
5. हलन्त-स्त्रीङ्गाः
6. हलन्त-नपुंसकलिङ्गाः

Under each category, प्रातिपदिकs are declined one by one according to their last letter in the order of माहेश्वरसूत्राणि.

The next two sūtras are the only sūtras which give प्रातिपदिक-संज्ञा.

[संज्ञासूत्रम्] 1.2.45 अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् ।

A group of letters, which is meaningful, which is neither धातु nor प्रत्यय, and which does not end with प्रत्यय, is termed प्रातिपदिक.

अर्थवत् $^{1/1}$ अधातुः $^{1/1}$ अप्रत्ययः $^{1/1}$ प्रातिपदिकम् $^{1/1}$ ।

4 words in the सूत्र, no अनुवृत्ति is required.

- अर्थवत् 1/1 – अर्थः अस्य अस्ति इति अर्थवत्। that which has meaning; adjective to शब्दस्वरूपम्; this is संज्ञी.[1]
- अधातुः 1/1 – न धातुः अधातुः। not धातु; this is संज्ञी.
- अप्रत्ययः 1/1 – न प्रत्ययः अप्रत्ययः ।; there are two meanings – 1. not प्रत्ययः; 2. not that which ends with प्रत्यय by the परिभाषा "प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्"; this is संज्ञी.
- प्रातिपदिकम् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] धातुम् $^{2/1}$ प्रत्ययम् $^{2/1}$ प्रत्ययान्तम् $^{2/1}$ च ^{0} वर्जयित्वा ^{0} अर्थवत् $^{1/1}$ शब्दस्वरूपम् $^{1/1}$ प्रातिपदिकसंज्ञम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

Excluding धातु, प्रत्यय, and प्रत्यय-ending word, the meaningful original form of word (a group of letters) gains प्रातिपदिकसंज्ञा.

This sūtra is applicable to अव्युत्पन्नशब्द. अव्युत्पत्तिपक्ष refers to this sūtra to define प्रातिपदिक without व्युत्पत्ति. For example, राम as दशरथपुत्र, कोदण्डहस्त, etc.

१. "सुप्तिङन्तम्" इति सूत्रे प्रथमम् निर्दिष्टम् सुबन्तम् साधयितुम् प्रकरणषट्कम् आरभमाणः तत्र आदौ सुब्विधौ प्रातिपदिकस्य प्रधानतया उद्देशेन तत्संज्ञाविधायकसूत्रम् आह –अर्थवदित्यादि ।

In order to make सुबन्त which was presented at the beginning in the sūtra 1.4.14 सुप्तिङन्तं पदम्।, the लघुसिद्धान्तकौमुदीकार, who is starting the group of six sections, at the

[1] (प०) प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् । When प्रत्यय is mentioned, it should be understood as the one which starts from what is enjoined with प्रत्यय and ends with the प्रत्यय. (प्रकृति and प्रत्यय together.)

beginning teaches 1.2.45 अर्थवत्…।, a sūtra which enjoins प्रातिपदिक-संज्ञा, because प्रातिपदिक is predominantly an उद्देश (to which सुप्, विधेय, is given in सुब्विधि).

धनम् वनम् इत्यादौ प्रतिवर्णम् संज्ञा-वारणाय "अर्थवत्" इति ।

For not giving प्रातिपदिक-संज्ञा to each letter such as ध्, अ, न्, etc., "अर्थवत्" is told.

"अहन्" इत्यादौ नलोपादि-आपत्ति-वारणाय – अधातुः इति ।

In order to avoid नलोप from अहन् (हन् + लङ्/कर्तरि/III/1), "अधातुः" is told.

२. अप्रत्ययः इति अत्र प्रत्ययपदम् आवर्त्यते, तत्र एकः प्रत्ययपरः अपरः च प्रत्ययान्तपरः प्रत्ययग्रहणपरिभाषया प्रत्ययशब्दात् तदन्तविधिः अतः आह – प्रत्ययम् प्रत्ययान्तम् च इत्यादि।

In "अप्रत्ययः", the word प्रत्यय is repeated twice. One is conveying प्रत्यय itself, and the other is conveying प्रत्ययान्त by परिभाषा "प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्".

[संज्ञासूत्रम्] 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

That which ends with कृत्-प्रत्यय or तद्धितप्रत्यय, and that which termed समास, is termed प्रातिपदिक.

कृत्-तद्धित-समासाः $^{1/3}$ च ^{0} । ~ प्रातिपदिकम् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- कृत्-तद्धित-समासाः 1/3 – कृत् च तद्धितः च समासाः च कृत्तद्धितसमासाः (ID)।; by the परिभाषा "प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्", the words which are कृदन्त and तद्धितान्त are understood; 3.1.93 कृदतिङ्।, 4.1.76 तद्धिताः।, and 2.1.3 प्राक्कडारात् समासः।, they are all संज्ञाs; this is संज्ञी.
- च 0 – This brings प्रातिपदिकम्.
- प्रातिपदिकम् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] कृत्तद्धितान्तौ $^{1/2}$ समासाः $^{1/3}$ च ^{0} तथा ^{0} स्युः $^{III/3}$ ।

Those which end with कृत्-प्रत्यय and तद्धित-प्रत्यय, and समासs are termed प्रातिपदिक.

By this sūtra, कृदन्त and तद्धितान्त get प्रातिपदिक-संज्ञा which was debarred by the word "अप्रत्ययः" in the previous sūtra.

The word समास in this sūtra excludes वाक्यs from प्रातिपदिक-संज्ञा unless otherwise termed समास. In this sense, this word is नियम. वाक्य was not excluded in the previous sūtra, and now समास is told which can be redundant. In such case, सिद्धे सति आरम्भः नियमाय।, it is understood as restriction.

Note:

टच्, कप्, etc. समासान्त-तद्धितप्रत्यय-ending समास is considered to be तद्धितान्त. [भै 1-162]

समास is for the वाक्य. This is not considered to be प्रत्ययान्त because there is no suffix to राम + दूत yet. The परिभाषा "प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् ।" makes it clear.

The next sūtra enjoins 21 सुप्-प्रत्ययs after प्रातिपदिक.

[विधिसूत्रम्] 4.1.2 स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिँभ्याम्भ्यस्ङसोसांङ्योस्सुप् । ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च

सुँ-औ-जस्-अम्-औट्-शस्-टा-भ्याम्-भिस्-ङे-भ्याम्-भ्यस्-ङसिँ-भ्याम्-भ्यस्-ङस्-ओस्-आम्-ङि-ओस्-सुप् $^{1/1}$ । ~ ङ्याप्-प्रातिपदिकात् $^{5/1}$ परः $^{1/1}$ च ^{0} प्रत्ययः $^{1/1}$

1 word in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- सुँ-औ-जस्-अम्-औट्-शस्-टा-भ्याम्-भिस्-ङे-भ्याम्-भ्यस्-ङसिँ-भ्याम्-भ्यस्-ङस्-ओस्-आम्-ङि-ओस्-सुप् 1/1 – (SD).
- ङ्याप्-प्रातिपदिकात् 5/1 – After स्त्रीप्रत्ययs ङी (ङीप्, ङीष्, ङीन्), आप् (टाप्, डाप्, चाप्), and प्रातिपदिक (SD); from अधिकार-सूत्र 4.1.1; in दिग्योगे पञ्चमी.
- प्रत्ययः 1/1 – From अधिकार-सूत्र 3.1.1; this is संज्ञा.
- परः 1/1 – From अधिकार-सूत्र 3.1.2; "after" which is connected with दिग्योगे पञ्चमी.
- च 0 – Connecting two words.

[LSK] सु औ जस् इति प्रथमा । अम् औट् शस् इति द्वितीया । टा भ्याम् भिस् इति तृतीया । ङे भ्याम् भ्यस् इति चतुर्थी। ङसिँ भ्याम् भ्यस् इति पञ्चमी । ङस् ओस् आम् इति षष्ठी । ङि ओस् सुप् इति सप्तमी ॥

Pāṇini did not define प्रथमा, द्वितीया, etc., terms. Hence लघुसिद्धान्तदौमुदीकार gives those terms to each triplet of सुप्.

प्रथमा is an ordinal number first. It is in feminine because it qualifies a feminine word विभक्ति, division. Thus, प्रथमा (विभक्ति) means "first division (of सुप्-प्रत्ययs)". The same idea is applied to द्वितीया (second), तृतीया (third) and so on.

[अधिकारसूत्रम्] 4.1.1 ङ्याप्-प्रातिपदिकात् ।

From here onward, until the end of 5th chapter, प्रत्ययs are enjoined after ङी, आप्, and प्रातिपदिक.

ङी-आप्-प्रातिपदिकात् 5/1 । ~ परः 1/1 च 0 प्रत्ययः 1/1

1 word in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- ङी-आप्-प्रातिपदिकात् 5/1 – After स्त्रीप्रत्ययs ङी (ङीप्, ङीष्, ङीन्), आप् (टाप्, डाप्, चाप्), and प्रातिपदिक (SD); in दिग्योगे पञ्चमी.

This sūtra governs the entire 4th and 5th chapter, in which सुप्-प्रत्यय, स्त्रीप्रत्यय, and तद्धितप्रत्यय are taught.

The significance of "ङी-आप्" is not "after ङी-आप्, सुप्-प्रत्यय should be suffixed". परिभाषा "प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्।" tells that after suffixing स्त्रीप्रत्यय, the word is treated as प्रातिपदिक. Because this परिभाषा eliminates the necessity of "ङी-आप्" before "प्रातिपदिकात्", and also there are other स्त्रीप्रत्ययs such as ऊङ् are not mentioned, this is not for सुप्-प्रत्यय. The significance of "ङी-आप्" is "when ङी or आप्, and तद्धित-प्रत्यय are applicable to a given प्रातिपदिक at the same time, only after ङी or आप्, तद्धित-प्रत्यय should be suffixed."

[अधिकारसूत्रम्] 3.1.1 प्रत्ययः ।

From here onward, until the end of 5th chapter, that which is told in the 1st case is termed प्रत्यय.

प्रत्ययः 1/1।

1 word in the सूत्र

- प्रत्ययः 1/1 – This is संज्ञा; as an अधिकार, this word is read with other sūtras, and words in समानाधिकरण, in 1st case, are termed प्रत्यय.

This sūtra governs the entire 3rd, 4th and 5th chapter, in which सनादिप्रत्यय, कृत्-प्रत्यय, तिङ्-प्रत्यय, सुप्-प्रत्यय, स्त्रीप्रत्यय, and तद्धितप्रत्यय are taught.

[अधिकारसूत्रम्] 3.1.2 परश्च ।

And it (प्रत्यय) is after.

परः 1/1 च 0 ।

2 words in the सूत्र

- परः 1/1 – "After"; where प्रत्यय should be affixed is told; by this sūtra, प्रत्ययs are understood as suffix.
- च 0 – Connecting to the previous sūtra.

[LSK] इति 0 अधिकृत्य 0 । ङ्यान्तात् 5/1 आबन्तात् 5/1 प्रातिपदिकात् 5/1 च 0 परे 7/1 सु-आदयः 1/3 प्रत्ययाः 1/3 स्युः III/3 ॥

Having made the topic as thus, after ङी-ending word, आप्-ending word, and प्रातिपदिक, सुँ etc., are the suffixes.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.103 सुपः । ~ त्रीणि त्रीणि एकशः एकवचनद्विवचनबहुवचनानि

सुपः $^{6/1}$ । ~ त्रीणि $^{1/3}$ त्रीणि $^{1/3}$ एकशः ^{0} एकवचन-द्विवचन-बहुवचनानि $^{1/3}$

1 word in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- सुपः 6/1 – Of सुप्; सम्बन्धे षष्ठी.
- त्रीणि 1/3 – प्रातिपदिक is त्रि; three.
- त्रीणि 1/3 – द्विरुक्तिः (repetition) indicates to cover all.
- एकशः 0 – एक + शस् by 5.4.43 सङ्ख्यैकवचनाच्च वीप्सायाम्।; एकैकम्, every one.
- एकवचन-द्विवचन-बहुवचनानि 1/3 – These are संज्ञाs; एकवचनं च द्विवचनं च बहुवचनं च एकवचन-द्विवचन-बहुवचनानि (ID)।.

[LSK] सुपः $^{6/1}$ त्रीणि $^{1/3}$ त्रीणि $^{1/3}$ वचनानि $^{1/3}$ एकशः ^{0} एकवचन-द्विवचन-बहुवचन-संज्ञानि $^{1/3}$ स्युः $^{III/3}$ ॥

Each triplet of सुप्-प्रत्यय, each प्रत्यय is termed एकवचन, द्विवचन, and बहुवचन respectively.

With these two sets of संज्ञाs, namely seven विभक्ति, divisions (प्रथमा, द्वितीया, etc.,) and three वचनs, numbers (एकवचन, द्विवचन, etc.,) all the 21 सुप्-प्रत्ययs are termed uniquely.

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	सुँ	औ	जस्
द्वितीया	अम्	औट्	शस्
तृतीया	टा	भ्याम्	भिस्
चतुर्थी	ङे	भ्याम्	भ्यस्
पञ्चमी	ङसिँ	भ्याम्	भ्यस्
षष्ठी	ङस्	ओस्	आम्
सप्तमी	ङि	ओस्	सुप्

अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) राम

After defining प्रातिपदिक and सुप्-प्रत्यय, declension starts.

The first group is अ-ending masculine words. In लघुसिद्धान्तकौमुदी, three types of अ-ending masculine प्रातिपदिक are declined. They are:

1. Plain अ-ending, like राम.
2. अ-ending सर्वनाम. There are further divisions in this category.
3. निर्जर-शब्द. There is a sūtra particularly for declining this word.

Before declining प्रातिपदिक, व्युत्पत्ति of the word can be studied to see how the word should be declined. राम is made of रम् + घञ्, which does not have any particular sūtra for declension.

रम् क्रीडायाम् + घञ् 3.3.121 हलश्च । ~ घञ् पुँसि संज्ञायाम् प्रायेण

राम् + अ 7.2.116 अत उपधायाः । ~ वृद्धिः

राम 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

Now, there is a विवक्षा, desire to tell, राम in first case singular.

The case is decided by विभक्ति section in the 2nd अध्याय 3rd पाद, which should be studied separately.

To express singularity and duality, the next विधिसूत्र enjoins एकवचन and द्विवचन-संज्ञक प्रत्यय.

सुप्-प्रत्ययs and तिङ्-प्रत्ययs are divided and termed एकवचन, द्विवचन, and बहुवचन by 1.4.102 तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनाः।.

The next sūtra teaches that प्रत्ययs termed एकवचन and द्विवचन have to be used when dual and singular are meant, respectively.

[विधिसूत्रम्] 1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।

द्वि-एकयोः $^{7/2}$ द्विवचन-एकवचने $^{1/2}$ ।

2 words in the सूत्र

- द्वि-एकयोः 7/2 – द्वौ च एकः च द्व्येकौ (ID), तयोः।; in विषयसप्तमी.
- द्विवचन-एकवचने 1/2 – एकवचनं च द्विवचनं च द्विवचन-एकवचने (ID)।.

[LSK] द्वित्व-एकत्वयोः $^{7/2}$ एते $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$ ॥

In the sense of two-ness and oneness, these two (द्विवचन and एकवचन-संज्ञक-सुप्-प्रत्यय) should be suffixed.

Since the विवक्षा is singular, this sūtra decides that, out of the 21 सुप्-प्र्यत्ययs, एकवचनसंज्ञक-प्रत्ययs, i.e., सुँ, अम्, टा, ङे, ङसिँ, ङस्, ङि are to be used.

Out of the seven सुप्-प्रत्ययs, which विभक्ति is used (प्रथमा, द्वितीया, etc.,) is decided by another study. Now, प्रथमा is taken in the example.

राम + सुँ	4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
	1.4.103 सुपः। ~ त्रीणि त्रीणि एकशः एकवचनद्विवचनबहुवचनानि
	1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।
राम + स्	1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्। 1.3.9 तस्य लोपः ।
पद-संज्ञा	1.4.14 सुप्तिङन्तं पदम् ।
राम रुँ	8.2.66 ससजुषो रुँः। ~ पदस्य
राम र्	1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्। 1.3.9 तस्य लोपः ।

To apply 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः।, अवसान-संज्ञा is required. The next sūtra defines अवसान-संज्ञा.

The next sūtra gives अवसान-संज्ञा to the absence of letters.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.110 विरामोऽवसानम्।

विरामः 1/1 अवसानम् 1/1 ।

2 words in the सूत्र

- विरामः 1/1 – This is संज्ञी; विरम्यते अस्मिन् इति विरामः।; in which there is cessation is called विरामः; absence of letter.
- अवसानम् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] वर्णानाम् 6/3 अभावः 1/1 अवसानसंज्ञः 1/1 स्यात् III/1 ॥

The absence of letters is termed अवसान.

[LSK] रुँत्व-विसर्गौ 1/2 । रामः 1/1॥

रुँत्व by 8.2.66 ससजुषो रुँः। and विसर्ग by 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः।, the form रामः is accomplished.

राम + सुँ	4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
	1.4.103 सुपः। ~ त्रीणि त्रीणि एकशः एकवचनद्विवचनबहुवचनानि
	1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।
राम + स्	1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्। 1.3.9 तस्य लोपः ।
पद-संज्ञा	1.4.14 सुप्तिङन्तं पदम् ।
राम रुँ	8.2.66 ससजुषो रुँः। ~ पदस्य
राम र्	1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत्। 1.3.9 तस्य लोपः ।
अवसान-संज्ञा	1.4.110 विरामोऽवसानम् ।
रामः	8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

Now, the विवक्षा is "two Rāmas", or राम and राम. The next sūtra tells that the प्रातिपदिक should be said only once.

[विधिसूत्रम्] 1.2.64 सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ । ~ एव

सरूपाणाम् $^{6/3}$ एकशेषः $^{1/1}$ एकविभक्तौ $^{7/1}$ । ~ एव ^{0}

3 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- सरूपाणाम् 6/3 – समानं रूपं येषां ते (116B) तेषाम्।; that which have the same form; निर्धारणे षष्ठी (among …).
- एकशेषः 1/1 – शिष्यते इति शेषः। कर्मणि घञ्।; एकः च असौ शेषः च एकशेषः (KT)।
- एकविभक्तौ 7/1 – एका च असौ विभक्तिः च एकविभक्तिः (KT), तस्याम्।; in परसप्तमी.
- एव 0 – From 1.2.65 वृद्धो यूना तल्लक्षणश्चेदेव विशेषः।, by प्रतिलोमानुकर्षण.

To begin with, the simple meaning can be understood first by अर्थ of प्रथमावृत्तिः.
[LSK] सरूपाणाम् $^{6/3}$ शब्दानाम् $^{6/3}$ एकविभक्तौ $^{7/1}$ परतः ^{0} एकशेषः $^{1/1}$ भवति $^{III/1}$, अर्थात् ^{0} एकः $^{1/1}$ शिष्यते $^{III/1}$, इतरे $^{1/3}$ निवर्तन्ते $^{III/1}$ ॥

Among the प्रातिपदिकs which have the same form, when one (same) विभक्ति is following, one remains. That means, one remains and others will go.

For example, among the same प्रातिपदिकs, namely रामs, when one विभक्ति is to be suffixed, only one प्रातिपदिक remains. The two-ness, or many-ness is expressed by the सुप्-प्रत्यय, even after keeping only one प्रातिपदिक.

राम + राम + प्रथमा (सु, औ, जस्)

राम + प्रथमा	1.2.64 सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ ।
राम + औ	1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।

लघुसिद्धान्तकौमुदी gives more meaning:

For एकशेष to be applied, all the प्रातिपदिकs should decline in the same manner in every विभक्ति.

[LSK] एकविभक्तौ $^{7/1}$ यानि $^{1/3}$ सरूपाणि $^{1/3}$ एव ^{0} दृष्टानि $^{1/3}$ तेषाम् $^{6/3}$ एकः $^{1/1}$ एव ^{0} शिष्यते $^{III/1}$ ॥

When each one विभक्ति follows, those प्रातिपदिकs, whose forms are the same, are seen, among them, only one form remains.

This meaning covers a certain situation: two प्रातिपदिकs which are in the same form as प्रातिपदिक, but decline differently in some places.

For example, there are two प्रातिपदिकs "मातृ": one is mother and the other is one which measures. Because of the difference in व्युत्पत्ति, derivation, they decline differently in प्रथमा and द्वितीया, but in the same manner in तृतीया to सप्तमी, as seen in the chart below.

These two मातृs are not qualified for एकशेष, since the declension should be in the same manner in all विभक्तिs.

	मातृ (औणादिकतृजन्तः, जननी)			मातृ (माङ् माने + तृच्, परिच्छेत्ता)		
	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
प्रथमा	माता	मातरौ	मातरः	माता	मातारौ	मातारः
द्वितीया	मातरम्	मातरौ	मातृः	मातारम्	मातारौ	मातॄन्
तृतीया	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः	मात्रा	मातृभ्याम्	मातृभिः
चतुर्थी	मात्रे	मातृभ्याम्	मातृभ्यः	मात्रे	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
पञ्चमी	मातुः	मातृभ्याम्	मातृभ्यः	मातुः	मातृभ्याम्	मातृभ्यः
षष्ठी	मातुः	मात्रोः	मातृणाम्	मातुः	मात्रोः	मातृणाम्
सप्तमी	मातरि	मात्रोः	मातृषु	मातरि	मात्रोः	मातृषु
सम्बोधनम्	मातः	मातरौ	मातरः	मातः	मातारौ	मातारः

As for two रामs, they decline in the same way in very विभक्ति, thus एकशेष is applied.

राम + औ Here, 6.1.88 वृद्धिरेचि । ~ आत् संहितायाम् is प्राप्त. The next sūtra is अपवाद for it.

[विधिसूत्रम्] 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः दीर्घः अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

पूर्वसवर्णदीर्घ takes place in 1st and 2nd case when अक् is followed by अच्.

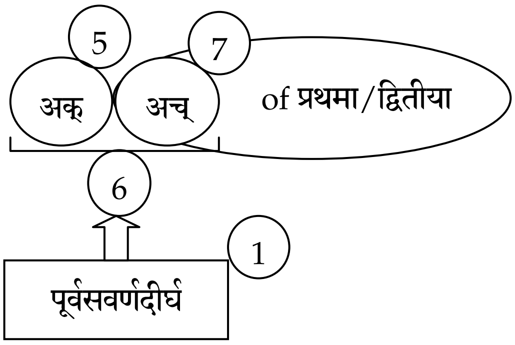

प्रथमयोः 6/2 पूर्वसवर्णः 1/1 । ~ अकः 5/1 दीर्घः 1/1 अचि 7/1 पूर्वपरयोः 6/2 एकः 1/1 संहितायाम् 7/1

2 words in the सूत्र, 6 words as अनुवृत्ति

- प्रथमयोः 6/2 – प्रथमा च प्रथमा च प्रथमे (एकशेषः), तयोः।; first two विभक्तिs, namely प्रथमा and द्वितीया are intended; in सम्बन्धे षष्ठी to अचि ।
- पूर्वसवर्णः 1/1 – पूर्वस्य सवर्णः पूर्वसवर्णः (6T)।; adjective to दीर्घः.
- अकः 5/1 – प्रत्याहारः अक्; simple vowels; in पूर्वपञ्चमी.
- दीर्घः 1/1 – This is आदेश; with the adjective पूर्वसवर्णः and एकः, the meaning is: one long vowel which is similar to the पूर्व (अक्).
- अचि 7/1 – प्रत्याहारः अच्; all vowels; in परसप्तमी; with प्रथमयोः, the meaning is: अच् of the 1st and 2nd case endings.
- पूर्वपरयोः 6/2 – In the place of पूर्व (अक्) and पर (प्रथमयोः अच्); in स्थानेयोगषष्ठी.
- एकः 1/1 – In the place of two, one substitute.
- संहितायाम् 7/1 – In the topic of sandhi; in विषयसप्तमी.

[LSK] अकः 5/1 प्रथमाद्वितीययोः 6/2 अचि 7/1 पूर्वसवर्णदीर्घः 1/1 एकादेशः 1/1 स्यात् III/1 । इति 0 प्राप्ते 7/1 ॥

After अक्, when अच् of प्रथमा and द्वितीया follows, दीर्घ similar to पूर्व letter is the substitute in the place of पूर्व and पर. When this is applicable…

[निषेधसूत्रम्] 6.1.104 नादिचि । ~ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः दीर्घः पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

पूर्वसवर्णदीर्घ is negated when अवर्ण is followed by इच्.

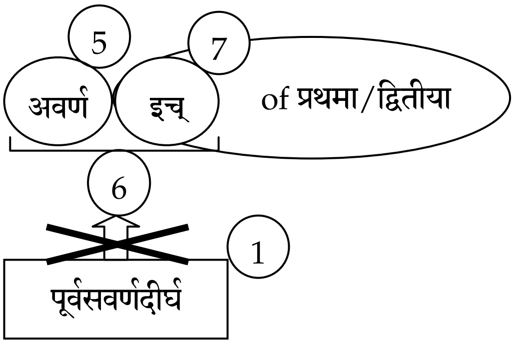

न ^{0} आत् $^{5/1}$ इचि $^{7/1}$ । प्रथमयोः $^{6/2}$ पूर्वसवर्णः $^{1/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ पूर्वपरयोः $^{6/2}$ एकः $^{1/1}$ संहितायाम् $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- न 0 – Negating पूर्वसवर्णदीर्घ from happening.
- आत् 5/1 – अवर्ण; all सवर्ण of अ by 1.1.69 अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः।; in पूर्वपञ्चमी.
- इचि 7/1 – प्रत्याहारः इच्; all vowels other than अवर्ण; in परसप्तमी; with प्रथमयोः, the meaning is: इच् of the 1st and 2nd case endings.

Words other than अकः $^{5/1}$ and अचि $^{7/1}$, which are overridden by आत् $^{5/1}$ and इचि $^{7/1}$, are taken into consideration as अनुवृत्ति.

[LSK] आत् $^{5/1}$ इचि $^{7/1}$ न ^{0} पूर्वसवर्णदीर्घः $^{1/1}$ । (6.1.88) वृद्धिरेचि। - रामौ ॥

After अवर्ण, when इच् of प्रथमा and द्वितीया follows, दीर्घ similar to पूर्व letter does not happen. Thus वृद्धि is the substitute for अ of राम and औ of प्रत्यय.

राम + औ	4.1.2 स्वौजसमौट्...। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
	1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।

6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम् is प्राप्त, but it is negated by 6.1.104 नादिचि ।

रामौ	6.1.88 वृद्धिरेचि।

Now, विवक्षा is राम in the 1st case plural.

[विधिसूत्रम्] 1.4.21 बहुषु बहुवचनम् ।

बहुषु 7/3 बहुवचनम् 1/1 ।

2 words in the सूत्र

- बहुषु 7/3 – in विषयसप्तमी.
- बहुवचनम् 1/1 – This is विधि.

[LSK] बहुत्वविवक्षायाम् 7/1 बहुवचनम् 1/1 स्यात् III/1 ॥

In the sense of many-ness, a suffix termed बहुवचन should be used.

Thus सुप्-प्रत्यय जस् is to be suffixed.

The ज् at the beginning of प्रत्यय is इत् by the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.3.7 चुटू । ~ प्रत्ययस्य आदेः उपदेशे इत्

In the original texts of grammar, चवर्ग and टवर्ग at the beginning of प्रत्यय is इत्.

चुटू 1/2 । प्रत्ययस्य 6/1 आदिः 1/1 उपदेशे 7/1 इत् 1/1

1 word in the सूत्र, 4 words as अनुवृत्ति

- चुटू 1/2 – चुः च टुः च चुटू (ID) । चवर्ग and टवर्ग; this is संज्ञी.
- प्रत्ययस्य 6/1 – Suffix; in सम्बन्धषष्ठी to आदिः.
- आदिः 1/1 – Beginning (of the प्रत्यय); adjective to चुटू.
- उपदेशे 7/1 – उपदेश means "the original texts of grammar"; in अधिकरणे सप्तमी.
- इत् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] प्रत्ययादौ 7/1 चुटू 1/2 इतौ 1/2 स्तः III/2।

The letters of चवर्ग and टवर्ग at the beginning of a suffix are इत्s.

इत्-संज्ञा is प्राप्त by 1.3.3 हलन्त्यम्।, but negated by 1.3.4 न विभक्तौ तुस्माः।. For this sūtra, विभक्ति-संज्ञा is required first, which is defined by the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.103 विभक्तिश्च । ~ तिङ् सुँप्

तिङ् and सुँप् are termed विभक्ति.

विभक्तिः $^{1/1}$ च ^{0} । तिङ् $^{1/1}$ सुँप् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- विभक्तिः 1/1 – This is संज्ञा.
- च 0 – Connecting तिङ् and सुँप्.
- तिङ् 1/1 – From 1.4.101 तिङस्त्रीणि…।; by विभक्तिविपरिणाम 6/1 is changed to 1/1; this is संज्ञी.
- सुँप् 1/1 – From 1.4.103 सुपः।; by विभक्तिविपरिणाम 6/1 is changed to 1/1; this is संज्ञी.

[LSK] तिङ्-स्पौ $^{1/2}$ विभक्ति-संज्ञौ $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$।

तिङ् and सुँप् are termed विभक्ति.

Note: By the परिभाषा संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति ।, सुप् and तिङ् here in this sūtra are understood as प्रत्यय themselves, not प्रत्यय-अन्त, that which ends with प्रत्यय.

(प०) प्रत्ययग्रहणे तदन्तस्य ग्रहणम् । (When प्रत्यय is mentioned, that which ends with that प्रत्यय should be understood.)

E.g., 1.2.45 अप्रत्ययः, by the word अर्थवत्, even though it is संज्ञासूत्र, प्रत्ययान्त is understood.

(प०) संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति । (In संज्ञासूत्र, when प्रत्यय is mentioned, there is no interpretation of "that which ends with प्रत्यय".)

E.g., 1.4.14 सुप्तिङन्तं पदम् ।

E.g., 1.1.22 तरप्-तमपौ घः ।

E.g., 1.4.103 विभक्तिश्च ।

With the विभक्ति-संज्ञा, the next sūtra, which gives exceptions to 1.3.3 हलन्त्यम् ।, is understood.

[निषेधसूत्रम्] 1.3.4 न विभक्तौ तुस्माः । ~ उपदेशे इत् हल् अन्त्यम्

When the last consonant is तवर्ग, स्, म्, in सुप् or तिङ्, it is not इत्.

न ^{0} विभक्तौ $^{7/1}$ तु-स्-माः $^{1/3}$ । हल् $^{1/1}$ अन्त्यम् $^{1/1}$ उपदेशे $^{7/1}$ इत् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- न 0 – not
- विभक्तौ 7/1 – विभक्ति is संज्ञा for सुप् and तिङ् 1.4.104 विभक्तिश्च ।; in अधिकरणे सप्तमी.
- तु-स्-माः 1/3 – तु is संज्ञा for तवर्ग; तु च स् च म च तुस्माः (ID); the अ after म् is for pronunciation.
- हल् 1/1 – From 1.3.3 हलन्त्यम् ।.
- अन्त्यम् 1/1 – From 1.3.3 हलन्त्यम् ।.
- उपदेशे 7/1 – उपदेश means "the original texts of grammar"; in अधिकरणे सप्तमी.
- इत् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] विभक्तिस्थाः $^{1/3}$ तवर्ग-स-माः $^{1/3}$ न ^{0} इतः $^{1/3}$ ।

In विभक्ति, even if they are consonants at the end, तवर्ग, स्, and म् are not इत्s.

[LSK] इति ^{0} सस्य $^{6/1}$ न ^{0} इत्वम् $^{1/1}$ ।

By this sūtra, the last स् in the विभक्ति does not gain the status of इत्.

[LSK] रामाः $^{1/3}$ ।

When विवक्षा is "राम, राम, and राम्" in प्रथमा, only one राम remains by 1.2.64 सरूपाणाम् एकशेष एकविभक्तौ।. The रूपसिद्धि of रामाः is as follows:

राम + जस्	4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
	1.4.21 बहुषु बहुवचनम् ।
राम + अस्	1.3.7 चुटू।, 1.3.4 न विभक्तौ तुस्माः । ~ हल् अन्त्यम्, 1.3.9 तस्य लोपः ।
रामास्	6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्
पद-संज्ञा	1.4.14 सुप्तिङन्तं पदम् ।
रामारुँ	8.2.66 ससजुषो रुँः। ~ पदस्य
रामार्	1.3.2 उपदेशेऽजनुनासिक इत् । 1.3.9 तस्य लोपः ।
रामाः	8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः । ~ रः

In the sense of सम्बोधन, calling somebody to get that person's attention, प्रथमा (सुँ, औ, जस्) is used by the regulation 2.3.47 सम्बोधने च । ~ प्रथमा. Thus the forms in सम्बोधन are the same as the ones in the first case. However the form in singular of सम्बोधन can be different, while the forms in dual and plural are always identical to the ones in प्रथमा with any प्रातिपदिक. To make this difference in the form, the प्रथमा एकवचनम् in सम्बोधन is given a special term by the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 2.3.49 एकवचनं सम्बुद्धिः । ~ प्रथमायाः सम्बोधने

प्रथमा एकवचनम् (सुँ) in the sense of सम्बोधन is termed सम्बुद्धिः.

एकवचनम् $^{1/1}$ सम्बुद्धिः $^{1/1}$ । प्रथमायाः $^{6/1}$ सम्बोधने $^{7/1}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- एकवचनम् 1/1 – This is संज्ञी; एकवचन is संज्ञा defined by 1.4.103 सुपः।.
- सम्बुद्धिः 1/1 – This is संज्ञा.
- प्रथमायाः 6/1 – प्रथमा is संज्ञा given to सुँ, औ, and जस्; from 2.3.46; by विभक्तिविपरिणाम, 1st case is changed to 6th case; निर्धारणे षष्ठी.
- सम्बोधने 7/1 – In the sense of calling somebody; सम्यग् बोधनं सम्बोधनं न तु अभिमुखीकरणमात्रम् (टिप्पणी in 8.2.84 दूराद्धूते च।); in विषयसप्तमी.

[LSK] सम्बोधने $^{7/1}$ प्रथमायाः $^{6/1}$ एकवचनम् $^{1/1}$ सम्बुद्धिसंज्ञम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

In the sense of calling somebody, the singular of first case सुँ is termed सम्बुद्धि.

In the next sūtra, अङ्गसंज्ञा is defined because it is needed for the next sūtra to come.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.13 यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् ।

After which प्रकृति a प्रत्यय is enjoined, the group of letters which starts from that प्रकृति up to the प्रत्यय is termed अङ्ग.

यस्मात् $^{5/1}$ प्रत्ययविधिः $^{1/1}$ तदादि $^{1/1}$ प्रत्यये $^{7/1}$ अङ्गम् $^{1/1}$ ।

5 words in the सूत्र, no अनुवृत्ति is required.

- यस्मात् 5/1 – After which; यत् indicates प्रकृति, after which प्रत्यय is enjoined.
- प्रत्ययविधिः 1/1 – विधानं विधिः भावे कि-प्रत्यय।; injunction; प्रत्ययस्य विधिः प्रत्ययविधिः (6T)।; injunction to give प्रत्यय.
- तदादि 1/1 – तत् प्रकृतिरूपम् आदिः यस्य शब्दस्वरूपस्य तत् तदादि (116B)।.
- प्रत्यये 7/1 – In परसप्तमी.
- अङ्गम् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] यः $^{1/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ यस्मात् $^{5/1}$ क्रियते $^{III/1}$ तदादि-शब्दस्वरूपम् $^{1/1}$ तस्मिन् $^{7/1}$ (प्रत्यये $^{7/1}$) अङ्गम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

After which प्रकृति a प्रत्यय is enjoined, the group of letters which starts from that प्रकृति up to the प्रत्यय is termed अङ्ग.

For example, say तिप् is enjoined after भू धातु. With reference to तिप्, the अङ्ग is the group of letters starting from its प्रकृति, which is भू धातु, and ending at itself. Thus the अङ्ग for तिप् is "भू + शप्".

प्र (उपसर्ग) + भू (धातु) + शप् (प्रत्यय) + तिप् (प्रत्यय)

In the example of राम with सम्बुद्धि, the अङ्ग for सम्बुद्धि is "राम", by 1.4.13 यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् ।.

राम (प्रातिपदिक) + सुँ (प्रत्यय)

The next sūtra is for making सम्बोधन एकवचन form.

[विधिसूत्रम्] 6.1.69 एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः । ~ हल् लोपः

सुँ of सम्बुद्धि is elided after एङ् and ह्रस्व-ending अङ्ग.

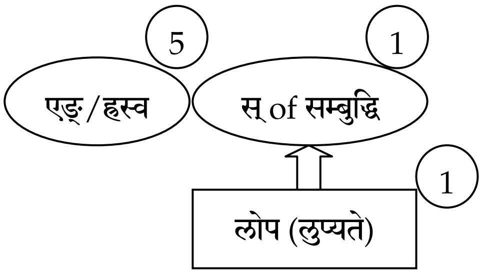

एङ्-ह्रस्वात् 5/1 सम्बुद्धेः 6/1 । ~ हल् 1/1 लोपः 1/1

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- एङ्-ह्रस्वात् 5/1 – प्रत्याहारः एङ् and short vowels; एङ् च ह्रस्वः च एङ्ह्रस्वम् (SD), तस्मात्।; in पूर्वपञ्चमी.
- सम्बुद्धेः 6/1 – In सम्बन्धे षष्ठी; connected to हल्; together, हल् of सम्बुद्धि, namely the स्.
- हल् 1/1 – From 6.1.68 हल् ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् ।; प्रत्याहारः हल्; all the consonants; this should be read with लोपः.
- लोपः 1/1 – From 6.1.66 लोपो व्योर्वलि।; लुप्यते इति लोपः। कर्मणि घञ् ।; that which is elided is लोप; together, हल् should be elided.

सम्बुद्धि is a संज्ञा given to a प्रत्यय. प्रत्यय implies अङ्ग which is in front of प्रत्यय. This is understood by the definition of अङ्ग by 1.4.13 यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् ।.

Hence, when a word indicating प्रत्यय, such as सम्बुद्धि, is heard after 5th case, then अङ्गात् in 5th case is implied. Then, between एङ्-ह्रस्वात् 5/1 and अङ्गात् 5/1 the तदन्तविधि by 1.1.72 येन विधिस्तदन्तस्य। is applied. Thus the वृत्ति will become as follows:

[LSK] एङ्-अन्तात् 5/1 ह्रस्व-अन्तात् 5/1 च 0 अङ्गात् 5/1 हल् लुप्यते III/1 सम्बुद्धेः 6/1 चेत् 0 ।

After अङ्ग which ends with एङ् or ह्रस्व, हल् is elided if it is of सम्बुद्धि.

[LSK] हे राम । हे रामौ । हे रामाः ॥

To express राम in the विवक्षा of सम्बोधन in singular,

राम + सुँ 2.3.47 सम्बोधने च । ~ प्रथमा and 1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।

सम्बुद्धि-संज्ञा for सुँ by 2.3.49 एकवचनं सम्बुद्धिः।

राम 6.1.69 एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः ।

For dual and plural, रूपसिद्धि is the same as in the normal 1st case.

Now, in the विवक्षा of 2nd case dual, राम + अम्, 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः। is प्राप्त, but 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। is the अपवाद. Then the next sūtra is further अपवाद.

[विधिसूत्रम्] 6.1.107 अमि पूर्वः। ~ अकः अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

The form पूर्व is the one substitute in the place of the पूर्व and पर when अक् is preceding and अच् in अम् is following.

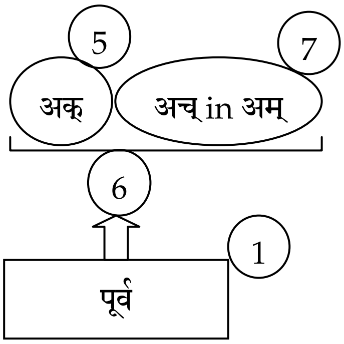

अमि $^{7/1}$ पूर्वः $^{1/1}$ । ~ अकः $^{5/1}$ अचि $^{7/1}$ पूर्वपरयोः $^{6/2}$ एकः $^{1/1}$ संहितायाम् $^{7/1}$

2 words in the सूत्र, 5 words as अनुवृत्ति.

- अमि 7/1 – प्रत्याहारः अम्; प्रथमा एकवचनम् of सुप्, and also उत्तमपुरुषः एकवचनम् of तिङ्; in अधिकरणे सप्तमी.
- पूर्वः 1/1 – This is आदेश; पूर्वरूपम्.
- अकः 5/1 – From 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।; प्रत्याहारः अक्; simple vowels; in पूर्वपञ्चमी.
- अचि 7/1 – From 6.1.77 इको यणचि।; प्रत्याहारः अच्; in परसप्तमी.
- पूर्वपरयोः 6/2 – From अधिकारसूत्र 6.1.84 एकः पूर्वपरयोः।; in the place of पूर्व (अक्) and पर (प्रथमयोः अच्); in स्थानेयोगषष्ठी.
- एकः 1/1 – From अधिकारसूत्र 6.1.84 एकः पूर्वपरयोः।; in the place of two, one substitute.
- संहितायाम् 7/1 – From अधिकारसूत्र 6.1.72; in the topic of sandhi; in विषयसप्तमी.

[LSK] अकः $^{5/1}$ अमि $^{7/1}$ अचि $^{7/1}$ पूर्वरूपम् $^{1/1}$ एकादेशः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ । रामम् $^{2/1}$ । रामौ $^{2/2}$ ॥

The form पूर्व is the one substitute in the place of the two when अक् is preceding and अच् in अम् is following.

राम + अम्

रामम्　　6.1.107 अमि पूर्वः । ~ अकः अचि एकः पूर्वपरयोः

The process of 2/2 is the same as 1/2.

Now, the विवक्षा is 2nd case plural. In राम + शस्, श् is इत् by the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.3.8 लशक्वतद्धिते । ~ उपदेशे इत् आदिः प्रत्ययस्य

In the original texts of grammar, ल्, श्, and कवर्ग letters at the beginning of a प्रत्यय which is not तद्धित is इत्.

ल-श-कु 1/1 अतद्धिते 7/1 । प्रत्ययस्य 6/1 आदिः 1/1 उपदेशे 7/1 इत् 1/1

2 words in the सूत्र, 4 words as अनुवृत्ति

- ल-श-कु 1/1 – लः च शः च कुः च लशकु (SD) । ल्, श्, and letters in कवर्ग; अ after ल् and श् are for pronunciation (उच्चारणार्थः); this is संज्ञी.
- अतद्धिते 7/1 – न तद्धितः अतद्धितः (NT) । that which is not तद्धित; in अधिकरणे सप्तमी.
- प्रत्ययस्य 6/1 – Suffix; in सम्बन्धषष्ठी to आदिः.
- आदिः 1/1 – Beginning (of the प्रत्यय); adjective to चुटू.
- उपदेशे 7/1 – उपदेश means "the original texts of grammar"; in अधिकरणे सप्तमी.
- इत् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] तद्धित-वर्ज-प्रत्ययाद्याः 1/3 लशकवर्गाः 1/3 इतः 1/3 स्युः III/3।

ल्, श्, and कवर्ग letters at the beginning of a suffix other than तद्धित are termed इत्.

राम + शस्

राम + अस्   1.3.8 लशक्वतद्धिते ।, and 1.3.9 तस्य लोपः।

रामास्   6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः अचि एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

Now, after applying 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । in पुंलिङ्ग, the next sūtra should follow to change the last स् to न्.

[विधिसूत्रम्] 6.1.103 तस्माच्छसो नः पुंसि । ~ संहितायाम्

After पूर्वसवर्णदीर्घ by 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः।, स् of शस् is replaced by न् in masculine.

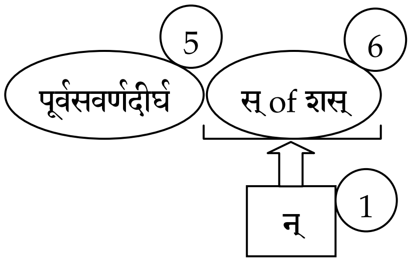

तस्मात्$^{5/1}$ शसः$^{6/1}$ नः$^{1/1}$ पुंसि$^{7/1}$ । संहितायाम्$^{7/1}$

4 words in the सूत्र, 6 words as अनुवृत्ति

- तस्मात् 5/1 – प्रातिपदिक तद् refers to पूर्वसवर्णदीर्घ in the previous sūtra; in पूर्वपञ्चमी.
- शसः 6/1 – In स्थानेयोगा षष्ठी; with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य।, and the meaning is: in the place of स् of शस्.
- नः 1/1 – This is आदेश; the अ after न् is उच्चारणार्थ.
- पुंसि 7/1 – In विषयसप्तमी.

[LSK] पूर्वसवर्णदीर्घात्$^{5/1}$ परः$^{1/1}$ यः$^{1/1}$ शसः$^{6/1}$ सः$^{1/1}$ (सकारः$^{1/1}$) तस्य$^{6/1}$ नः$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ पुंसि$^{7/1}$ ॥

After पूर्वसवर्णदीर्घ by 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः।, न् is the substitute in the place of स् of शस् in masculine.

With all the परिभाषा, पूर्वसवर्णदीर्घात्$^{5/1}$ उत्तरः$^{1/1}$ यः$^{1/1}$ शसः$^{6/1}$ अन्त्यः$^{1/1}$ सः$^{1/1}$ (सकारः$^{1/1}$) तस्य$^{6/1}$ स्थाने$^{7/1}$ नः$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ पुंसि$^{7/1}$ ॥

राम + शस्

राम + अस्	1.3.8 लशक्वतद्धिते ।, and 1.3.9 तस्य लोपः।
रामास्	6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः अचि एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
रामान्	6.1.103 तस्माच्छसो नः पुंसि ।

Now, the रेफ can cause णत्व, change into ण्, on the last न् by the next sūtra, but it is negated by the following sūtra.

[विधिसूत्रम्] 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

न् after र्/ष् is replaced by ण्, even though अट्, कु, पु, आङ्, or नुम् are intervening.

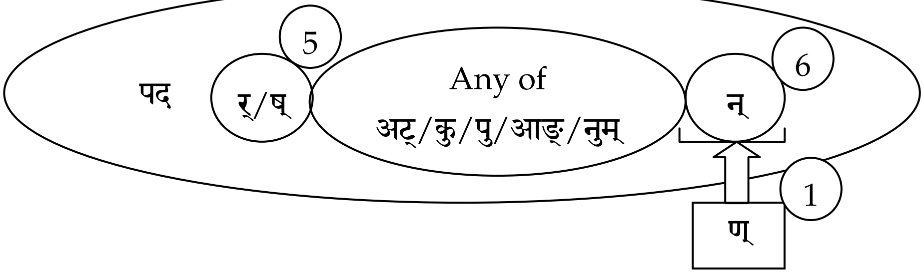

अट्-कु-प्वाङ्-नुम्-व्यवाये $^{7/1}$ अपि ^{0} । रषाभ्याम् $^{5/2}$ नः $^{6/1}$ णः $^{1/1}$ समानपदे $^{7/1}$

2 words in the सूत्र, 4 words as अनुवृत्ति

- अट्-कु-प्वाङ्-नुम्-व्यवाये 7/1 – प्रात्याहारः अट्; all the vowels and ह्, य्, व्, and र्; कुँ and पुँ are उदित्, representing their सवर्णs; आङ् is in प्रादि, नुम् is आगम; अट् च कुः च पुः च आङ् च नुम् च अट्-कु-प्वाङ्-नुमः (ID), तैः व्यवायः व्यवधानम् (3T), तस्मिन्। in सतिसप्तमी.
- अपि 0 – Even though.
- रषाभ्याम् 5/2 – रः च षः च रषौ (ID), ताभ्याम् ।; अ after both र् and ष् is उच्चारणार्थ; in पूर्वपञ्चमी.
- नः 6/1 – प्रातिपदिक is न्; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- णः 1/1 – This is आदेश; the अ after ण् is उच्चारणार्थ, not intended.
- समानपदे 7/1 – समानं पदम् समानपदम् (KT), तस्मिन्।; एकस्मिन् पदे; in one word; in अधिकरणे सप्तमी.

[LSK] अट् कवर्गः पवर्गः आङ् नुम् - एतैः $^{3/3}$ व्यस्तैः $^{3/3}$ यथासम्भवम् ^{0} मिलितैः $^{3/3}$ च ^{0} व्यवधाने $^{7/1}$ अपि ^{0} रषाभ्याम् $^{5/2}$ परस्य $^{6/1}$ नस्य $^{6/1}$ णः $^{1/1}$ समानपदे $^{7/1}$ । इति ^{0} प्राप्ते $^{7/1}$॥

Even when there is intervention by अट्, कु, पु, आङ्, or नुम्, any one of them or any possible combination of them, ण् is the substitute in the place of न् after र् or ष् in one word. When this is applicable…

[निषेधसूत्रम्] 8.4.37 पदान्तस्य । ~ नः णः न

णत्व does not take place at the end of पद्.

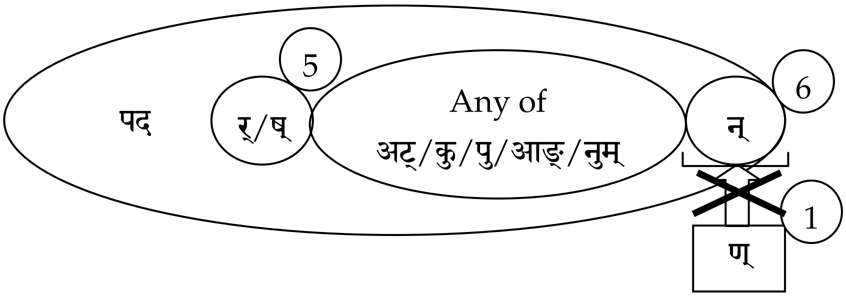

पदान्तस्य $^{6/1}$ । नः $^{6/1}$ णः $^{1/1}$ न ^{0}

1 word in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- पदान्तस्य 6/1 – पदस्य अन्तः पदान्तः, तस्य.
- न 0 – Negation of णत्व; from 8.4.34 न भाभू…। to 8.4.39 क्षुभ्नादिषु च।; these sūtras are teaching conditions where णत्व should not happen.
- नः 6/1 – प्रातिपदिक is न्; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- णः 1/1 – This is आदेश; the अ after ण् is उच्चारणार्थ, not intended.

[LSK] नस्य $^{6/1}$ णः $^{1/1}$ न ^{0} । रामान् $^{2/3}$ ॥

ण् will not become substitute for न् at the end of पद्.

[विधिसूत्रम्] 7.1.12 टाङसिँङसामिनात्स्याः । ~ अतः अङ्गात्

टा, ङसिँ, and ङस् are replaced by इन, आत्, and स्य, respectively, after short अ-ending अङ्ग.

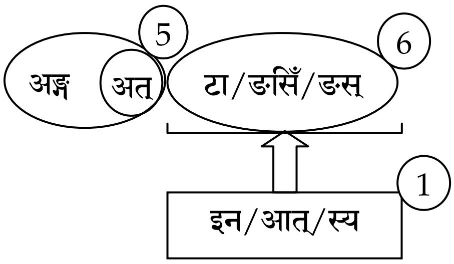

टा-ङसिँ-ङसाम्$^{6/3}$ इन-आत्-स्याः $^{1/3}$ । अतः $^{5/1}$ अङ्गात्$^{5/1}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- टा-ङसिँ-ङसाम् 6/3 – टाः च ङसिः च ङः च टाङसिँङसः (ID), तेषाम्।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- इन-आत्-स्याः 1/3 – This is आदेश; इनः च आत् च स्यः च इनात्स्याः (ID); by यथासङ्ख्यमनुदेशः समानाम्।, स्थानिन्s and आदेशs are connected respectively.
- अतः 5/1 – From 7.1.9 अतो भिस ऐस् ।; because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गात्, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तात् with अङ्गात्.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; by विभक्तिविपरिणाम, the 6th case is changed to 5th case; in पूर्वपञ्चमी.

Even though it is under 6.4.1 अङ्गस्य। अधिकार, the section starting from 7.1.1 युवोरनाकौ। to 7.1.57 गो पदान्ते । gives आदेशs and आगमs to प्रत्ययs. Thus the 6th case ending word अङ्गस्य should undergo विभक्तिविपरिणाम to 5th case.

[LSK] अदन्तात्$^{5/1}$ टादीनाम्$^{6/3}$ इनादयः $^{1/3}$ स्युः $^{III/3}$॥

इन आत्, and स्य are substitutes in the place of टा, ङसिँ, and ङस्, respectively, when they are preceded by अ-ending अङ्ग.

[LSK] णत्वम् - रामेण॥

राम + टा

राम + इन 7.1.12 टाङसिँङसामिनात्याः । ~ अतः अङ्गात्

रामेन 6.1.87 आद्गुणः । ~ अचि संहितायाम्

रामेण 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

[विधिसूत्रम्] 7.3.102 सुँपि च । ~ अतः दीर्घः यञि अङ्गस्य

The last letter of short अ-ending अङ्ग becomes दीर्घ, when followed by यञ्-beginning सुप्-प्रत्यय.

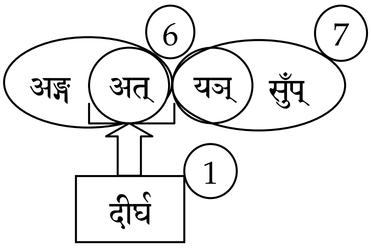

सुँपि $^{7/1}$ च ^{0} । अतः $^{6/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ यञि $^{7/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$

2 words in the सूत्र, 4 words as अनुवृत्ति

- सुँपि 7/1 – प्रत्याहारः सुँप्; indicating all 21 सुप्-प्रत्ययs; in परसप्तमी.
- च 0 – Connecting with the previous sūtra 7.3.101 अतो दीर्घो यञि । ~ सार्वधातुके.
- अतः 6/1 – From 7.3.101 अतो दीर्घो यञि ।; because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गस्य, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तस्य with अङ्गस्य.
- दीर्घः 1/1 – This is आदेश.
- यञि 7/1 – प्रत्याहारः यञ्; because this word is अल्-ग्रहण (mentioning of letters) and समानाधिकरण to 7th case ending word सुँपि, तदादिविधि is applied by (वा०) येन विधिस्तदादावल्ग्रहणे।, and it becomes यञादौ with सुँपि; यञ्-beginning सुँप्-प्रत्ययs are: भ्याम्, भिस्, and भ्यस्.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] यञादौ $^{7/1}$ सुँपि $^{7/1}$ अतः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ ।

दीर्घ is the substitute in the place of the last letter of short अ-ending अङ्ग, when it is followed by यञ्-beginning सुँप्-प्रत्यय.

1.1.52 अलोऽन्त्यस्य। is required to decide the स्थानिन्. To decide which दीर्घ sound, 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः। is required. आ is the most similar sound to स्थानिन्, which is अ.

[LSK] रामाभ्याम् ॥

राम + भ्याम्

रामा+ भ्याम्　　7.3.102 सुँपि च । ~ अतः दीर्घः यञि अङ्गस्य

रामाभ्याम्

[विधिसूत्रम्] 7.1.9 अतो भिस ऐस् । ~ अङ्गात्

After short अ-ending अङ्ग, भिस् is replaced by ऐस्.

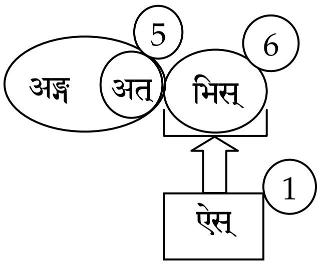

अतः $^{5/1}$ भिसः $^{6/1}$ ऐस् $^{1/1}$ । ~ अङ्गात् $^{5/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अतः 5/1 – Because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गात्, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तात् with अङ्गात्.
- भिसः 6/1 – प्रातिपदिक भिस्; तृतीया बहुवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- ऐस् 1/1 – This is आदेश.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; by विभक्तिविपरिणाम, the 6th case is changed to 5th case; in पूर्वपञ्चमी.

[LSK] अदन्तात् $^{5/1}$ परस्य $^{5/1}$ परस्य $^{6/1}$ भिसः $^{6/1}$ ऐस् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ॥

ऐस् is the substitute in the place of all the letters of भिस्, when it is preceded by अ-ending अङ्ग.

First, 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य । is negated by परिभाषा 1.1.54 आदेः परस्य। because a 5th case ending word is indicating where the आदेश should take place, hence the situation where the first letter of भिस् is to be replaced is प्राप्त. This is negated by 1.1.55 अनेकाल्शित् सर्वस्य। because ऐस् is अनेकाल्, more than one letter, and this sūtra is पर. By the force of 1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम्।, 1.1.55 अनेकाल्शित् सर्वस्य। is effective. Thus all the letters of भिस् are to be replaced.

[LSK] "अनेकाल्शित् सर्वस्य" (1.1.55)। रामैः $^{3/3}$ ॥

राम + भिस्

राम + ऐस्	7.1.9 अतो भिस ऐस् । ~ अङ्गात्
रामैस्	6.1.88 वृद्धिरेचि । ~ आत् संहितायाम्
रामैः	रुँत्वविसर्गौ

[विधिसूत्रम्] 7.1.13 ङेर्यः । ~ अतः अङ्गात्

ङे is replaced by य, after short अ-ending अङ्ग.

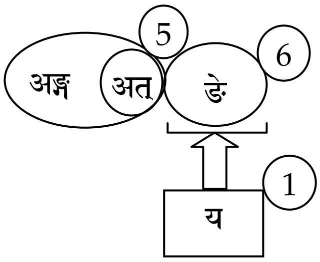

ङेः $^{6/1}$ यः $^{1/1}$ । ~ अतः $^{5/1}$ अङ्गात् $^{5/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- ङेः 6/1 – प्रातिपदिक ङे; चतुर्थी एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- यः 1/1 – This is आदेश.
- अतः 5/1 – From 7.1.9 अतो भिस ऐस् ।; because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गात्, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तात् with अङ्गात्.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; by विभक्तिविपरिणाम, the 6th case is changed to 5th case; in पूर्वपञ्चमी.

[LSK] अतः $^{5/1}$ अङ्गात् $^{5/1}$ ङेः $^{6/1}$ य-आदेशः $^{1/1}$ ॥

य is the substitute in the place of ङे, when it is preceded by अ-ending अङ्ग.

राम + ङे

राम + य 7.1.13 ङेर्यः । ~ अतः अङ्गात्

रामा + य 7.3.102 सुँपि च । ~ अतः दीर्घः यञि अङ्गस्य

Now, to apply 7.3.102 सुँपि च ।, यञ्-आदि सुप् प्रत्यय should follow. Here there is only य which is आदेश, not प्रत्यय.

The next sūtra extends the status of प्रत्यय which belongs to ङे to आदेश य, by teaching the status of स्थानिन् is inherited by आदेश.

[अतिदेशसूत्रम्] 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।

आदेश is like स्थानि for a विधि which is not depending on letter (अल्) of स्थानिन्.

स्थानिवत् ^{0} आदेशः $^{1/1}$ अनल्विधौ $^{7/1}$ ।

3 words in the सूत्र, no word is required as अनुवृत्ति.

- स्थानिवत् 0 – स्थानिना तुल्यम् ।; like स्थानिन्; by 5.1.115 तेन तुल्यं क्रिया चेद् वतिः।.
- आदेशः 1/1 – A substitute.
- अनल्विधौ 7/1 – अला/अलः/अलः/अलि विधिः अल्विधिः (3, 5, 6, 7T), तस्मिन्; a विधि which is enjoined through/after/on/before अल्; in whatever the समास, a विधि whose condition depends on अल्; in विषयसप्तमी.

[LSK] आदेशः $^{1/1}$ स्थानिवत् ^{0} स्यात् $^{III/1}$, न ^{0} तु ^{0} स्थानि-अल्-आश्रय-विधौ $^{7/1}$ ॥

आदेश is like स्थानिन्, but not with reference to a विधि which depends on अल् of स्थानिन्.

टिप्पणीकार makes it more clear.

[LSK टिप्पणी] स्थानिसम्बन्धी $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ अल् $^{1/1}$ तत्-निमित्तके $^{7/1}$ विधौ $^{7/1}$ (कार्ये $^{7/1}$) स्थानिवद्भावः $^{1/1}$ न ^{0} इति ^{0} अर्थः $^{1/1}$ ॥

स्थानिवद्भाव (being like स्थानिन्) is not there in the rule (effect) which is caused by the letter (अल्) belonging to स्थानि.

[LSK] इति ^{0} स्थानिवत्त्वात् $^{5/1}$ "सुपि च" (7.3.102) इति ^{0} दीर्घः $^{1/1}$ – रामाय $^{4/1}$ । रामाभ्याम् $^{4/2}$ ॥

Thus य-आदेश being स्थानिवत्, दीर्घ by 7.3.102 सुपि च। is applied.

राम + ङे

राम + य 7.1.13 ङेर्यः । ~ अतः अङ्गात्

रामा + य 7.3.102 सुँपि च । ~ अतः दीर्घः यञि अङ्गस्य

The य is considered to be सुप्-प्रत्यय by 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।. The condition यञ् is seen on the आदेश, not स्थानिन्.

[K] धातु-अङ्ग-कृत्-तद्धित-अव्यय-सुप्-तिङ्-पद-आदेशाः $^{1/3}$ ।

आदेश can inherit these status from स्थानिन्: धातुत्व, अङ्गत्व, कृत्त्व, तद्धितत्व, अव्ययत्व, सुप्त्व, तिङ्त्व, पदत्व.

[K] धातु-आदेशः $^{1/1}$ धातुवत् ^{0} भवति $^{III/1}$ । "अस्तेर्भूः" (2.4.52) । भविता, भवितुम्, भवितव्यम् ।

अस् is धातु. In आर्धधातुकविवक्षा -

भू	2.4.52 अस्तेर्भूः । ~ आर्धधातुके
भू + तृच्	3.1.113 ण्वुल्तृचौ । ~ धातोः प्रत्ययः

The आदेश भू is treated like धातु by 3.1.113 ण्वुल्तृचौ ।.

[K] अङ्ग-आदेशः अङ्गवत् भवति । 7.2.103 किमः कः । केन, काभ्याम्, कैः ।

किम् + भ्याम्	किम् is अङ्ग.
क + भ्याम्	7.2.103 किमः कः । ~ विभक्तौ
का + भ्याम्	7.3.102 सुपि च । ~ अतः दीर्घः यञि अङ्गस्य

The आदेश क is treated like अङ्ग by 7.3.102 सुपि च ।.

[K] कृत्-आदेशः कृद्वत् भवति । प्रकृत्य, प्रहृत्य ।

प्र + कृ + त्वा	त्वा is कृत्-प्रत्यय.
प्र + कृ + ल्यप्	7.1.37 समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् ।
प्र + कृ तुक् + य	6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।

The आदेश ल्यप् is treated like कृत्-प्रत्यय by 6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।.

[K] तद्धित-आदेशः तद्धितवत् भवति । दाधिकम्, अद्यतनम् ।

दधि + ठक्	ठक् is तद्धित-प्रत्यय.
दधि + इक	7.3.50 ठस्येकः ।
दाधि + इक	7.2.117 तद्धितेष्वचामादेः। ~ ञ्णिति वृद्धिः
दाध् + इक	6.4.148 यस्येति च ।

The आदेश इक is treated like तद्धित-प्रत्यय by 6.4.148 यस्येति च ।.

अद्य + ट्यु	ट्यु is तद्धित-प्रत्यय.
अद्य + तुट् यु	4.3.23 सायंचिर... ट्यु-ट्युलौ तुट् च ।
अद्य + त् अन	7.1.1 युवोरनाकौ ।

The आदेश अन is treated like तद्धित-प्रत्यय by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

[K] अव्यय-आदेशः अव्ययवत् भवति । प्रस्तुत्य, प्रहृत्य ।

प्र + स्तु + क्त्वा

प्र + स्तु + ल्यप् 7.1.37 समासेऽनञ्पूर्वे क्त्वो ल्यप् ।

प्र + स्तु तुक् + य 6.1.71 ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् ।

प्रस्तुत्य + सु

प्रस्तुत्य 2.4.82 अव्ययादाप्सुपः। ~ लुक्

The आदेश ल्यप् is treated like क्त्वा. Thus अव्यय-संज्ञा is given to ल्यबन्त words by 1.1.40 क्त्वातोसुन्कसुनः ।.

[K] सुप्-आदेशः सुब्वत् भवति । वृक्षाय ।

See the example of रामाय.

[K] तिङ्-आदेशः तिङ्वत् भवति । अकुरुताम् ।

कृ + लङ् 3.2.111 अनद्यनते लङ् ।

कृ + तस् 3.4.78 तिप्तस्झि... । ~ लस्य

कृ + ताम् 3.4.101 तस्थस्थमिपां तान्तन्तामः।

कृ + उ + ताम् 3.1.79 तनादिकृञ्भ्य उः ।

कर् + उ + ताम् 7.3.84 सार्वधारुकार्धधातुकयोः । ~ गुणः

कुर् + उ + ताम् 6.4.110 अत उत्सार्वधातुके ।

अट् + कुर्ताम् 6.4.71 लुङ्लङ्लृङ्क्ष्वड्उदात्तः ।

The आदेश ताम् is treated like तिङ्-प्रत्यय by 3.4.113 तिङ्शित् सार्वधातुकम् ।.

[K] पद-आदेशः पदवत् भवति । ग्रामो वः स्वम् ।

युष्माकम् is पद

वस् 8.1.21 बहुवचनस्य वस्नसौ ।

वः 8.2.66 ससजुषो रुः।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

The आदेश वस् is treated like पद by 8.2.66 ससजुषो रुः। and 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः।.

1) अला विधिः

व्यूढोरस्केन

व्यूढ + सुँ + उरस् + सुँ	2.2.24अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः
व्यूढोरस् + कप्	5.4.151 उरःप्रभृतिभ्यः कप् ।
व्यूढोररुँ + क	8.2.66 ससजुषो रुः ।
व्यूढोरः + क	8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।
व्यूढोर स् + क	8.3.38 सोऽपदादौ ।

Now, the प्रातिपदिक is declined in 3/1.

व्यूढोरस्केन

रेफ can be the निमित्त for णत्व by 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । by considering स् आदेश as विसर्ग, स्थानिवत्. Note that विसर्ग is counted in अट् as अयोगवाह.

स्थानी = : (विसर्गः)

आदेशः = स्

अला विधिः = 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।

In the view of 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।, स् cannot be स्थानिवत्, like विसर्ग, because 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । is अल्विधि, that which depends on अल्.

2) अलः $^{5/1}$ विधिः (अलः परः विधिः)

द्यौः

दिव् + सुँ

दि औ + स्   दिव औत्

स् of सुँ after हल् is elided by 6.1.68 हल् ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः. This sūtra is अल्विधि (5T) because the change is depending on अल्, which is told in 5th case.

स्थानी = व्

आदेशः = औ

अलः विधिः = 6.1.68 हल् ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

In the view of 6.1.68, being अल्विधि, औ आदेश is not considered to be व्, स्थानिवत्.

3) अलः $^{6/1}$ विधिः

द्युकामः

दिव् + काम

दि उ + काम दिव उत्

व् followed by वल् is elided by 6.1.66 लोपो व्योर्वलि ।. This sūtra is अल्विधि (6T) because the change is depending on अल् which is स्थानिन्, told in 6th case.

स्थानी = व्

आदेशः = उ

अलः विधिः = 6.1.66 लोपो व्योर्वलि ।

In the view of 6.1.66 लोपो व्योर्वलि ।, being अल्विधि, उ आदेश is not considered to be व्, स्थानिवत्.

4) अलि $^{7/1}$ विधिः

क इष्टः

यज् + क्त	3.2.102 निष्ठा ।
इ अज् + त	6.1.15 वचिस्वपियजादीनां किति । ~ सम्प्रसारणम्
इज् + त	6.1.108 सम्प्रसारणाच्च । ~ पूर्वरूपम्
इष् + त	8.2.36 व्रश्चभ्रस्जसृजमृजयजराजभ्राजच्छशां षः।
इष् + ट	8.4.41 ष्टुना ष्टुः।

Now, विसर्गसन्धि between कः and इष्टः is done.

कस् + इष्टः

करुँ + इष्टः 8.2.66 ससजुषो रुः।

उ is the substitute in the place of रुँ which is followed by हश्, by 6.1.114 हशि च।. 6.1.114 हशि च। sūtra is अल्विधि (7T) because the change is depending on अल् which is परनिमित्त, told in 7th case.

स्थानी = य्

आदेशः = इ

अलः विधिः = by 6.1.114 हशि च।

In the view of 6.1.114 हशि च ।, being अल्विधि, इ आदेश is not considered to be य्, स्थानिवत्.

[विधिसूत्रम्] 7.3.103 बहुवचने झल्येत् । ~ अतः सुपि अङ्गस्य

The last letter of short अ-ending अङ्ग becomes ए, when followed by झल्-beginning सुप्-प्रत्यय in plural.

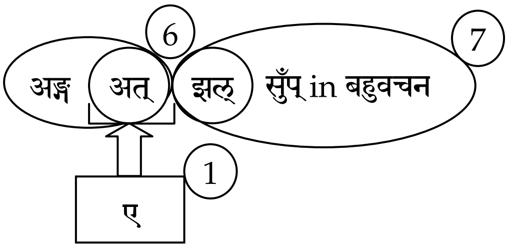

बहुवचने 7/1 झलि 7/1 एत् 1/1 । अतः 6/1 सुँपि 7/1 अङ्गस्य 6/1

2 words in the सूत्र, 4 words as अनुवृत्ति

- बहुवचने 7/1 – बहुवचन is संज्ञा given to जस्, शस्, भिस्, भ्यस्, भ्यस्, आम्, सुप् by 1.4.103 सुपः।; adjective to सुँपि.
- झलि 7/1 – प्रत्याहारः झल्; because this word is अल्-ग्रहण and समानाधिकरण to 7th case ending word सुँपि, तदादिविधि is applied by (वा०) येन विधिस्तदादावल्ग्रहणे।, and it becomes झलादौ with सुँपि; झल्-beginning सुँप्-प्रत्ययs which are termed बहुवचन are: भिस्, भ्यस्, and सुप्.
- एत् 1/1 – This is आदेश; तपरकरण is just for clarity.
- अतः 6/1 – From 7.3.101 अतो दीर्घो यञि ।; because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गस्य, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तस्य with अङ्गस्य.
- सुँपि 7/1 – प्रत्याहारः सुँप्; indicating all 21 सुप्-प्रत्ययs; in परसप्तमी.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] झलादौ 7/1 बहुवचने 7/1 सुँपि 7/1 अतः 6/1 अङ्गस्य 6/1 एकारः 1/1 ।

ए is the substitute in the place of the last letter of short अ-ending अङ्ग, when it is followed by झल्-beginning सुँप्-प्रत्यय which is termed बहुवचन.

[LSK] रामेभ्यः 4/3 ।

राम + भ्यस्

रामे+ भ्यस् 7.3.103 बहुवचने झल्येत् । ~ अतः सुँपि अङ्गस्य

रामेभ्यः रुँत्व-विसर्गौ

[LSK] “सुपि $^{7/1}$” किम्^{0}? पचध्वम्$^{II/3}$ ॥

पच् + लोट्/कर्तरि/II/3

पच् + ध्वम्	3.4.78 तिप्तस्झि... । ~ लस्य
पच् + ध्वे	3.4.79 टित आत्मनेपदानां टेरे ।
पच् + ध्वम्	3.4.91 सवाभ्यां वामौ । ~ लोटः
पच् + शप् + ध्वम्	3.1.68 कर्तरि शप् । ~ सार्वधातुके

पच + ध्वम्

ध्वम् is झलादि बहुवचन प्रत्यय, and अङ्ग is अदन्त. However, because ध्वम् is not सुप्, 7.3.103 बहुवचने झल्येत् । ~ अतः सुँपि अङ्गस्य is not applicable.

[विधिसूत्रम्] 8.4.56 वावसाने । ~ झलाम् चर्

The replacement of झल् with चर् is optional when अवसान, the absence of letter follows.

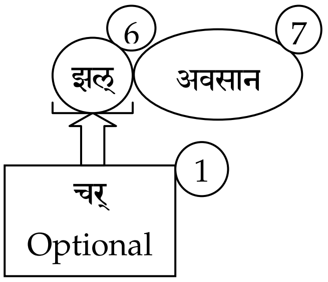

वा ^{0} अवसाने $^{7/1}$ । ~ झलाम् $^{6/3}$ चर् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- वा 0 – This rule is optional.
- अवसाने 7/1 – अवसान is संज्ञा defined as the absence of letter, by 1.4.110 विरामोऽवसानम्।; in परसप्तमी
- झलाम् 6/3 – प्रत्याहारः झल्; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- चर् 1/1 – This is आदेश; प्रत्याहारः चर्; letters in the 1st of the class and श, ष, स.

[LSK] अवसाने $^{7/1}$ झलाम् $^{6/3}$ चरः $^{1/3}$ वा ^{0}।

चर् are the optional substitutes in the place of झल् when अवसान follows.

[LSK] रामात् $^{5/1}$, रामाद् $^{5/1}$ ।

राम + ङसिँ

राम + आत्	7.1.12 टाङसिँङसामिनात्याः । ~ अतः अङ्गात्
रामात्	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्
रामाद्	8.2.39 झलां जशोऽन्ते ।
रामात्	8.4.56 वाऽवसाने । ~ झलां चर्

[LSK] रामाभ्याम् $^{5/2}$ । रामेभ्यः $^{5/3}$ । रामस्य $^{6/1}$॥

7.3.102 सुपि च ।, 7.3.103 बहुवचने झल्येत्, 7.1.12 टाङसिँङसामिनात्याः । are used respectively. Note that all of them are for अदन्त-अङ्ग.

[विधिसूत्रम्] 7.3.104 ओसि च । ~ एत् अतः अङ्गस्य

the last letter of short अ-ending अङ्ग becomes ए, when followed by ओस्.

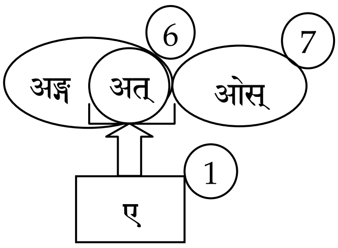

ओसि $^{7/1}$ च ^{0} । ~ एत् $^{1/1}$ अतः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- ओसि 7/1 – प्रातिपदिक ओस्; in परसप्तमी.
- च 0 – Connecting the previous sūtra.
- एत् 1/1 – This is आदेश; तपरकरण is just for clarity.
- अतः 6/1 – From 7.3.101 अतो दीर्घो यञि ।; because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गस्य, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तस्य with अङ्गस्य.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] अतः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ एकारः $^{1/1}$ ।

ए is the substitute in the place of the last letter of short अ-ending अङ्ग, when it is followed by ओस्.

[LSK] रामयोः $^{6/2}$ ॥

राम + ओस्

रामे+ ओस् 7.3.104 ओसि च । ~ एत् अतः अङ्गस्य

रामय् + ओस् 6.1.78 एचोऽयवायावः। ~ अचि

रामयोः रुँत्व-विसर्गौ

[विधिसूत्रम्] 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ अङ्गात् आमः

नुट्-आगम comes before आम्, when ह्रस्व, नदी, or आपि-ending अङ्ग precedes.

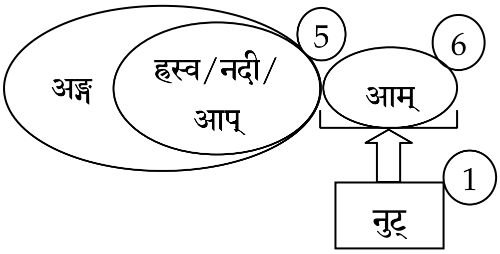

ह्रस्व-नद्यापः 5/1 नुट् 1/1 । अङ्गात् 5/1 आमः 6/1

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- ह्रस्व-नद्यापः 5/1 – ह्रस्वः च नदी च आप् च ह्रस्व-नद्याप् (SD), तस्य ।; because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गात्, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes ह्रस्वान्तात्, नदी-अन्तात्, and आबन्तात् with अङ्गात्.
- नुट् 1/1 – This is आगम; by 1.1.46 आद्यन्तौ टकितौ।, नुट् is आदि-अवयव to the 6th case-ending word, आम्.
- आमः 6/1 – From 7.1.52 आमि सर्वनाम्नः सुट् ।; by विभक्तिविपरिणाम, it changes to 6th case, since the आगम is for आम्; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; by विभक्तिविपरिणाम, it changes to 5th case; in पूर्वपञ्चमी.

[LSK] ह्रस्वान्तात् 5/1 नदी-अन्तात् 5/1 आबन्तात् 5/1 च 0 अङ्गात् 5/1 परस्य 6/1 आमः 6/1 नुट्-आगमः 1/1॥

नुट् is the आगम to आम् which is after ह्रस्व-ending, नदी-ending, or आप्-ending अङ्ग.

[विधिसूत्रम्] 6.4.3 नामि । ~ अङ्गस्य दीर्घः

The last letter of अजन्त-अङ्ग is elongated when नाम् follows.

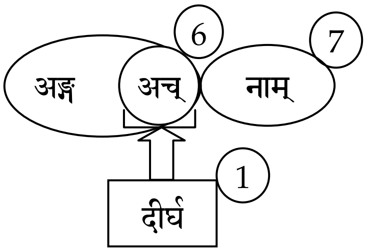

नामि $^{7/1}$ । ~ अङ्गस्य $^{6/1}$ दीर्घः $^{1/1}$

1 word in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- नामि 7/1 – प्रातिपदिक नाम्; सुप्-प्रत्यय आम् with नुट्-आगम; in परसप्तमी.
- दीर्घः 1/1 – This is आदेश; from 6.3.111 ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ।.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

The word दीर्घ as आदेश brings अचः $^{6/1}$ by 1.2.28 अचश्च।. अचः $^{6/1}$ is विशेषण of अङ्गस्य $^{6/1}$, thus तदन्तविधि by 1.1.72 येन विधिस्तदन्तस्य । is applied. Read together, "अजन्तस्य अङ्गस्य" is understood.

1.1.52 अलोऽन्त्यस्य । is applied.

[LSK] अजन्त-अङ्गस्य $^{6/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ ।

दीर्घः is the substitute in the place of the last letter of अच्-ending अङ्ग when नाम् follows.

[LSK] रामाणाम् $^{6/3}$ ।

राम + आम्

राम + न् आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमः

रामा + नाम् 6.4.3 नामि । ~ दीर्घः अङ्गस्य

रामाणाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

[LSK] रामे $^{7/1}$। रामयोः $^{7/2}$ ।

राम + ङि

राम + इ अनुबन्धलोपः

रामे 6.1.87 आद्गुणः ।

[LSK] सुपि $^{7/1}$ – एत्वे $^{7/1}$ कृते $^{7/1}$ ॥

राम + सुप्

राम + सु   अनुबन्धलोपः

रामे + सु   7.3.103 बहुवचने झल्येत् ।

[विधिसूत्रम्] 8.3.59 आदेशप्रत्यययोः । ~ इण्कोः अपदान्तस्य सः मूर्धन्यः

अपदान्त स् of प्रत्यय or अपदान्त स् which is आदेश is replaced by ष्, when preceded by इण्कु.

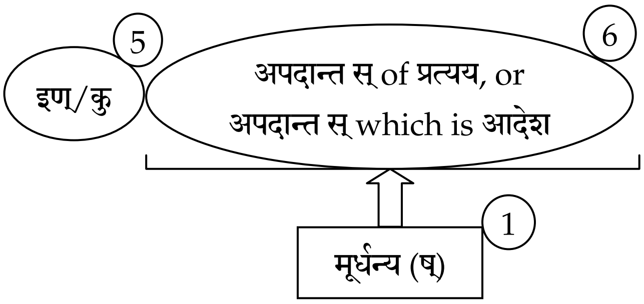

आदेश-प्रत्यययोः 6/2 । ~ इण्कोः 6/1 अपदान्तस्य 6/1 सः 6/1 मूर्धन्यः 1/1

1 word in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- आदेश-प्रत्यययोः 6/2 – आदेशः च प्रत्ययः च आदेशप्रत्ययौ (ID), तयोः।; in सम्बन्धषष्ठी.
- इण्कोः 6/1 – From अधिकारसूत्र 8.3.57 इण्कोः।; इण् च कुः च इण्कु (SD), तस्य।; प्रत्याहारः इण्; all vowels except अवर्ण, and ह्, य्, व्, र्, ल्; कु represents all कवर्ग; in पूर्वपञ्चमी.
- अपदान्तस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 8.3.55 अपदान्तस्य मूर्धन्यः।; adjective to सः.
- सः 6/1 – From 8.3.56 सहेः साडः सः।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- मूर्धन्यः 1/1 – This is आदेश; from अधिकारसूत्र 8.3.55 अपदान्तस्य मूर्धन्यः।.

आदेश and प्रत्यय are connected to स् in सम्बन्धषष्ठी, but of two different types.

The षष्ठी of आदेश is अभेद-आत्मिका षष्ठी, telling that स् and आदेश are identical, excluding आदेशs such as "तिसृ" by 7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ।. The form should be तिस्रः, तिसृभिः, etc., without मूर्धन्य.

The षष्ठी of प्रत्यय is अवयवषष्ठी. स् is a part of प्रत्यय. Just like in the case of राम + सु.

[LSK] इण्कुभ्याम् 5/2 परस्य 6/1 अपदान्तस्य 6/1 आदेशस्य 6/1, प्रत्यय-अवयवः 1/1 च 0 सः 1/1 तस्य 6/1, मूर्धन्य-आदेशः 1/1 ।

मूर्धन्य is the substitute in the place of स् which is आदेश or a part of प्रत्यय. The स् is not at the end of पद, and is after इण्कु.

मूर्धन्य आदेश is decided by 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः ।

[LSK] ईषद्विवृतस्य $^{6/1}$ सस्य $^{6/1}$ तादृशः $^{1/1}$ एव ^{0} षः $^{1/1}$ । रामेषु ।

राम + सुप्

राम + सु अनुबन्धलोपः

रामे + सु 7.3.103 बहुवचने झल्येत् ।

रामे + षु 8.3.59 आदेशप्रत्यययोः । ~ अपदान्तस्य सः मूर्धन्यः इण्कोः

[LSK] एवम् ^{0} कृष्ण-आदयः $^{1/3}$ अपि ^{0} अदन्ताः $^{1/3}$ ॥

Summary of declension of राम (अ-पुं-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	राम + सुँ रामरुँ 8.2.66 **रामः** 8.3.15	राम + औ 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.104. **रामौ** 6.1.88	राम + जस् रामास् 6.1.102 रामारुँ 8.2.66 **रामाः** 8.3.15
S1	राम + सुँ **राम** 6.1.69	same as above	same as above
2	राम + अम् **रामम्** 6.1.107	same as above	राम + शस् रामास् 6.1.102 रामान् 6.1.103 8.4.2 is प्राप्त, but negated by 8.4.37.
3	राम + टा राम + इन 7.1.12 रामेन 6.1.87 **रामेण** 8.4.2	राम + भ्याम् रामा + भ्याम् 7.3.102 **रामाभ्याम्**	राम + भिस् राम + ऐस् 7.1.9 रामैस् 6.1.88 रामैरुँ 8.2.66 **रामैः** 8.3.15
4	राम + ङे राम + य 7.1.13 स्थानिवद्भाव for य-आदेश 1.1.56 रामा + य 7.3.102	same as above	राम + भ्यस् रामे + भ्यस् 7.3.103 रामेभ्यरुँ 8.2.66 **रामेभ्यः** 8.3.15
5	राम + ङसिँ राम + आत् 7.1.12 रामात् 6.1.101 **रामाद्** 8.2.39 **रामात्** 8.4.56	same as above	same as above
6	राम + ङस् राम + स्य 7.1.12 **रामस्य**	राम + ओस् रामे + ओस् 7.3.104 रामय् + ओस् 6.1.78 रामयोरुँ 8.2.66 **रामयोः** 8.3.15	राम + आम् राम + नाम् 7.1.54 रामा + नाम् 6.4.3 **रामाणाम्** 8.4.2
7	राम + ङि **रामे** 6.1.87	same as above	राम + सुप् रामे + सु 7.3.103 **रामेषु** 8.3.59

अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सर्वनाम #1 सर्व

The second paradigm of अकारान्त-पुँल्लिङ्ग is of सर्व and other प्रातिपदिकs which are termed सर्वनाम by the next sūtra. These प्रातिपदिकs decline in a different manner because of four sūtras which use सर्वनाम् संज्ञा.

The basic paradigm of अ-कारान्त सर्वनाम प्रातिपदिक is similar to राम-शब्द, except in five places. The difference is made by four sūtras which have सर्वनाम as a condition.

The difference from राम-शब्द (अ-पुं-2 सर्नाम #1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			सर्व + जस् सर्व + शी 7.1.17 **सर्वे**
S1			same as above
2			
3			
4	सर्व + ङे सर्व + स्मै 7.1.14 **सर्वस्मै**		
5	सर्व + ङसिँ सर्व + स्मात् 7.1.15 **सर्वस्मात्**		
6			सर्व + आम् सर्व + सुट् आम् 7.1.52 सर्वे + साम् 7.2.103 सर्वे + षाम् 8.3.59 **सर्वेषाम्**
7	सर्व + ङि सर्व + स्मिन् 7.1.15 **सर्वस्मिन्**		

The rest declines like राम.

The next sūtra defines सर्वनाम संज्ञा.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि ।

The members of सर्वादि-गण (a group starting from सर्व) are termed सर्वनाम.

सर्वादीनि $^{1/3}$ सर्वनामानि $^{1/3}$ ।

2 words in the सूत्र, no अनुवृत्ति is required.

- सर्वादीनि 1/3 – This is संज्ञी; a group (गण) of words starting with सर्व.
- सर्वनामानि 1/3 – This is संज्ञा.

The members of सर्वादि-गण are enumerated in the वृत्ति.

[LSK] सर्व विश्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्वत् त्व नेम सम सिम । पूर्व-पर-अवर-दक्षिण-उत्तर-अपर-अधराणि व्यवस्थायाम् असंज्ञायाम् । स्वम् अज्ञाति-धन-आख्यायाम् । अन्तरम् बहिर्योग-उपसंव्यानयोः । त्यद् तद् यद् एतद् इदम् अदस् एक द्वि युष्मद् अस्मद् भवतुँ किम् ।

The members of सर्वादि-गण are of 35 types.

1. सर्व all
2. विश्व all
3. उभ both (नित्यद्विवचनान्तः)
4. उभय that which contains two things (तस्य् द्विवचनं नास्ति)
5. डतर तद्धित-प्रत्यय to किम्, तद्, यद्, एक to make कतर, ततर, यतर, and एकतर[2]
6. डतम तद्धित-प्रत्यय to किम्, तद्, यद्, एक to make कतम, ततम, यतम, and एकतम
7. अन्य another, other
8. अन्यतर one of the two
9. इतर the other
10. त्वत् अन्य

[2] डतर is suffixed to किम्, यद्, and तद् by 5.3.92 किंयत्तदो निर्धारणे द्वयोरेकस्य डतरच् । to make कतर, यतर, and ततर. डतम is optionally suffixed to किम्, यद्, and तद् by 5.3.93 वा बहूनां जातिपरिप्रश्ने डतमच् । to make कतम, यतम, and ततम. These डतर and डतम are suffixed to एक optionally by 5.3.94 एकाच्च प्राचाम् । to make एकतर and एकतम. सर्वनाम-संज्ञा is given to डतर, डतम-ending words. Even though there is a परिभाषा "संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति", if प्रत्यय itself is taken, it becomes व्यर्थ, meaningless. Thus तदन्तग्रहणम् is taken here.

11. त्व अन्य
12. नेम half
13. सम सर्व (not "same")
14. सिम सर्वपर्यायः

पूर्व-पर-अवर-दक्षिण-उत्तर-अपर-अधराणि व्यवस्थायाम् असंज्ञायाम् ।

This is an अन्तर्गण-सूत्र, a sūtra in the गण. This अन्तर्गण-सूत्र teaches that in order to be counted in the गण these seven words should necessarily require a referential point, should not be proper nouns.

15. पूर्व east, before, etc.
16. पर latter, another, superior
17. अवर inferior
18. दक्षिण south
19. उत्तर north, latter one
20. अपर another
21. अधर lower

अन्तरम् बहिर्योग-उपसंव्यानयोः ।

This अन्तर्गण-सूत्र teaches that in order to be counted in the गण the word स्व should indicate आत्मा (oneself) or आत्मीय (that which belongs to oneself).

22. स्व oneself, that which belongs to oneself

स्वम् अज्ञाति-धन-आख्यायाम् ।

This अन्तर्गण-सूत्र teaches that in order to be counted in the गण the word अन्त्र should indicate बहिर्योग (that which is outside) or उपसंव्यान (that which is covered).

23. अन्तर that which exists outside, inner layer of cloths
24. त्यद् that
25. तद् that
26. यद् that which
27. एतद् this

28. इदम् this

29. अदस् that

30. एक one, some

31. द्वि two

32. युष्मद् you

33. अस्मद् I, we

34. भवतुँ revered you

35. किम् what

In this section, only अ-कारान्त प्रातिपदिकs in masculine gender are studied. Among सर्वनामs, अ-कारान्त प्रातिपदिकs are: सर्व विश्व उभ उभय डतर डतम अन्य अन्यतर इतर त्व नेम सम सिम पूर्व पर अवर दक्षिण उत्तर अपर अधर स्व अन्तर and एक.

Note that त्यद् तद् यद् एतद् किम् also decline like अ-कारान्त सर्वनाम प्रातिपदिक.

[विधिसूत्रम्] 7.1.17 जसः शी । ~ अतः सर्वनाम्नः

जस् is replaced by शी, after short अ-ending सर्वनाम.

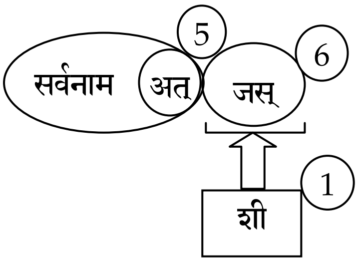

जसः $^{6/1}$ शी $^{1/1}$ । ~ अतः $^{5/1}$ सर्वनाम्नः $^{5/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- जसः 6/1 – प्रातिपदिक जस्; प्रथमा बहुवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- शी 1/1 – This is आदेश.
- अतः 5/1 – From 7.1.9 अतो भिस ऐस् ।; because this word is विशेषण (adjective) to सर्वनाम्नः, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तात् with सर्वनाम्नः.
- सर्वनाम्नः 5/1 – From 7.1.14 सर्वनाम्नः स्मै ।; प्रातिपदिक which is termed सर्वनाम by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि।; in पूर्वपञ्चमी.

[LSK] अदन्तात् $^{5/1}$ सर्वनाम्नः $^{5/1}$ जसः $^{6/1}$ शी $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

शी is the substitute in the place of जस्, when it is preceded by अ-ending सर्वनाम.

[LSK] अनेकाल्त्वात् $^{5/1}$ सर्व-आदेशः $^{1/1}$ ।

The आदेश शी is अनेकाल् (श् and ई). By 1.1.55 अनेकाल्शित्सर्वस्य।, the whole जस् is replaced. Only after getting स्थानिवद्भाव by 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ।, शी gets the status of प्रत्यय, then श् is termed इत् by 1.3.8 लशक्वतद्धिते ।.

[LSK] सर्वे $^{1/3}$ ॥

सर्व + जस्

सर्व + शी 7.1.17 जसः शी । ~ अतः सर्वनाम्नः, With the help of 1.1.55 अनेकाल्शित्सर्वस्य।

सर्व + ई शी gains the status of प्रत्यय by 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ।.

Then श् is termed इत् by 1.3.8 लशक्वतद्धिते ।, thus elided by 1.3.9 तस्य लोपः ।

सर्वे 6.1.87 आद्गुणः ।

[विधिसूत्रम्] 7.1.14 सर्वनाम्नः स्मै। ~ अतः ङे

ङे is replaced by स्मै, after short अ-ending सर्वनाम.

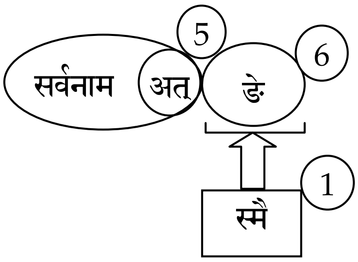

सर्वनाम्नः 5/1 स्मै 1/1 । ~ अतः 5/1 ङेः 6/1

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- सर्वनाम्नः 5/1 – प्रातिपदिक which is termed सर्वनाम by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि।; in पूर्वपञ्चमी.
- स्मै 1/1 – This is आदेश.
- अतः 5/1 – From 7.1.9 अतो भिस ऐस्।; because this word is विशेषण (adjective) to सर्वनाम्नः, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तात् with सर्वनाम्नः.
- ङेः 6/1 – प्रातिपदिक ङे; चतुर्थी एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] अतः 5/1 सर्वनाम्नः 5/1 ङेः 6/1 स्मै 1/1 ।

स्मै is the substitute in the place of ङे, when it is preceded by अ-ending सर्वनाम.

[LSK] सर्वस्मै 4/1॥

सर्व + ङे

सर्व + स्मै 7.1.14 सर्वनाम्नः स्मै । ~ अतः ङेः

[विधिसूत्रम्] 7.1.15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ । ~ अतः सर्वनाम्नः

ङसिँ and ङि are replaced by स्मात् and स्मिन्, respectively, after short अ-ending सर्वनाम.

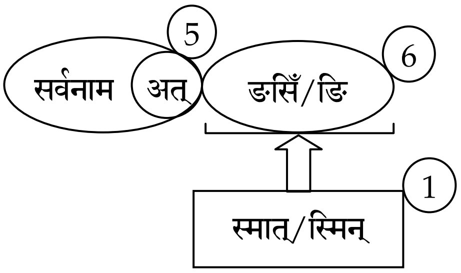

ङसि-ङ्योः $^{6/2}$ स्मात्-स्मिनौ $^{1/2}$ । ~ अतः $^{5/1}$ सर्वनाम्नः $^{5/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- ङसि-ङ्योः 6/2 – ङसिः च ङिः च ङसिङी (ID), तयोः ।; पञ्चमी एकवचनम् and सप्तमी एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- स्मात्-स्मिनौ 1/2 – This is आदेश; स्मात् च स्मिन् च स्मात्स्मिनौ (ID) ।.
- अतः 5/1 – From 7.1.9 अतो भिस ऐस् ।; because this word is विशेषण (adjective) to सर्वनाम्नः, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अदन्तात् with सर्वनाम्नः.
- सर्वनाम्नः 5/1 – From 7.1.14 सर्वनाम्नः स्मै ।; प्रातिपदिक which is termed सर्वनाम by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि।; in पूर्वपञ्चमी.

[LSK] अतः $^{5/1}$ सर्वनाम्नः $^{5/1}$ एतयोः $^{6/2}$ एतौ $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$।

[LSK] सर्वस्मात् $^{5/1}$॥

सर्व + ङसिँ

सर्व + स्मात्   7.1.15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ । ~ अतः सर्वनाम्नः

सर्वस्मात्

[विधिसूत्रम्] 7.1.52 आमि सर्वनाम्नः सुट् । ~ अङ्गात् आत्

सुट्-आगम comes before आम्, when अवर्ण-ending सर्वनाम precedes.

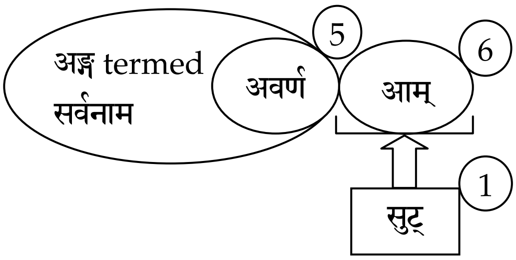

आमि $^{7/1}$ सर्वनाम्नः $^{5/1}$ सुट् $^{1/1}$ । ~ अङ्गात् $^{5/1}$ आत् $^{5/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- आमि 7/1 – प्रातिपदिक आम्; षष्ठी बहुवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- सर्वनाम्नः 5/1 – प्रातिपदिक which is termed सर्वनाम by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि।; in पूर्वपञ्चमी.
- सुट् 1/1 – This is आगम; by 1.1.46 आद्यन्तौ टकितौ।, नुट् is आदि-अवयव to the 6th case-ending word, आम्.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; by विभक्तिविपरिणाम, it changes to 5th case; in पूर्वपञ्चमी.
- आत् 5/1 – From 7.1.50 आज्जसेरसुक् ।; because this word is विशेषण (adjective) to अङ्गात्, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it becomes अवर्ण-अन्तात् with अङ्गात्.

[LSK] अवर्ण-अन्तात् $^{5/1}$ परस्य $^{6/1}$ सर्वनाम्नः $^{5/1}$ विहितस्य $^{6/1}$ आमः $^{6/1}$ सुट्-आगमः $^{1/1}$ ।

सुट् is the आगम to आम् which is enjoined after अवर्ण-ending सर्वनाम अङ्ग.

Since there is no 6th case ending word but both 5th and 7th case ending words are present, the आगम is attached to 7th case-ending word by उभयनिर्देशे पञ्चमीनिर्देशो बलीयान् ।.

[LSK] एत्व-षत्वे $^{7/1}$ सर्वेषाम् $^{6/3}$ ।

सर्व + आम्

सर्व + स् + आम् 7.1.52 आमि सर्वनाम्नः सुट् । ~ अङ्गात् आत्

सर्वे + साम् 7.3.103 बहुवचने झल्येत् । ~ अतः अङ्गस्य

सर्वे + षाम् 8.3.59 आदेशप्रत्यययोः । ~ इण्कोः

सर्वेषाम्

[LSK] सर्वस्मिन्$^{7/1}$ ।

सर्व + ङि

सर्व + स्मिन्   7.1.15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ । ~ अतः सर्वनाम्नः

सर्वस्मिन्

[LSK] शेषम्$^{1/1}$ रामवत्^{0} ।

The rest of the declension is like राम.

[LSK] एवम्^{0} विश्व-आदयः$^{1/3}$ अपि^{0} अदन्ताः$^{1/3}$॥

In the same manner, विश्व etc., अकारान्त सर्वनाम in masculine decline like सर्व.

Those अ-कारान्त सर्वनाम प्रातिपदिकs which decline like सर्व in पुँल्लिङ्ग are namely: सर्व, विश्व, उभ, उभय, डतर-ending words (कतर, यतर, ततर, एकतर), डतम ending words (कतम, यतम, ततम, एकतम), अन्य, अन्यतर, इतर, त्व, सम, सिम, and एक.

Some of the अ-कारान्त सर्वनाम प्रातिपदिकs do not decline exactly like सर्व because of the optional सर्वनाम-संज्ञा which will be studied later.

Now, each word of the सर्वादि-गण is explained and declined.

[LSK] उभ-शब्दः$^{1/1}$ नित्यम्^{0} द्विवचन-अन्तः$^{1/1}$ । उभौ २ । अभाभ्याम् ३ । उभयोः २ ।

उभ always ends with द्विवचन-संज्ञक प्रत्ययs. उभौ x 2, अभाभ्याम् x 3, उभयोः x 2.

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1		उभौ	
S1		उभौ	
2		उभौ	
3		उभाभ्याम्	
4		उभाभ्याम्	
5		उभाभ्याम्	
6		उभयोः	
7		उभयोः	

[LSK] तस्य$^{6/1}$ (उभ-शब्दस्य) इह^{0} (सर्वादिगणे) पाठः$^{1/1}$ अकच्-अर्थः$^{1/1}$ ।

There is no specialty as सर्वनाम in dual forms. Then why is उभ counted in सर्वादि-गण? This is answered in this वृत्ति.

The reading of उभ-शब्द in सर्वादिगण is meant for अकच्-प्रत्यय.

अकच्-प्रत्यय is enjoined after सर्वनाम by 5.3.71 अव्ययसर्वनाम्नामकच् प्राक् टेः।. For achieving the form "उभक", उभ-शब्द is included in सर्वादिगण.

[LSK] उभय-शब्दस्य द्विवचनम् न अस्ति । उभयः । उभये । उभयम् । उभयान् । उभयेन । उभयैः । उभयस्मै । उभयेभ्यः । उभयस्मात् । उभयेभ्यः । उभयस्य । उभयेषाम् । उभयस्मिन् । उभयेषु ॥

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	उभयः		**उभये**
S1	उभय		**उभये**
2	उभयम्		उभयान्
3	उभयेन		उभयैः
4	**उभयस्मै**		उभयेभ्यः
5	**उभयस्मात्**		उभयेभ्यः
6	उभयस्य		**उभयेषाम्**
7	**उभयस्मिन्**		उभयेषु

[LSK] डतरडतमौ $^{1/2}$ प्रत्ययौ $^{1/2}$, "प्रत्यय-ग्रहणे $^{7/1}$ तदन्तग्रहणम् $^{1/1}$" इति ^{0} तदन्ताः $^{1/3}$ ग्राह्याः $^{1/3}$ ॥

डतर and डतम in सर्वादिगण are प्रत्ययs. By the परिभाषा "प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्", words which end with these suffixes are understood.

They are namely कतर, यतर, ततर, एकतर, कतम, यतम, ततम, एकतम. They all decline like सर्व in masculine.

[LSK] "नेम" इति ^{0} अर्धे $^{7/1}$ ॥

नेम is in the sense of half. Its सर्वनाम-संज्ञा is optional when जस् follows. This is told by 1.1.33 प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च।.

[LSK] समः $^{1/1}$ सर्वपर्यायः $^{1/1}$ तुल्यपर्यायः $^{1/1}$ तु ^{0} न ^{0}, "यथासङ्ख्यमनुदेशः समानाम् (1.3.10)" इति ^{0} ज्ञापकात् $^{5/1}$ ॥

सम can mean both "all" and "same". In सर्वादिगण, सम is a synonym of सर्व, all. If it means तुल्य, same, it declines as समानाम् in 6/3 as seen in Pāṇini's own sūtra 1.3.10 यथासङ्ख्यमनुदेशः समानाम्।.

When सम is a synonym of सर्व, सर्वनाम-संज्ञा is given and it declines like सर्व.

Overview of sūtras regarding सर्वनाम in सूत्रक्रम

Now, some more sūtras related to सर्वनाम are introduced.

To have a better grasp, see the following sūtras in अष्टाध्यायीसूत्रपाठ.

(सर्वनाम-संज्ञा-प्रकरणम्)

1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि। सर्वनामानि 36

1.1.32 विभाषा जसि। 36

1.1.33 प्रथ-चरम-तय-अल्प-र्ध-कतिपय-नेमाश्च। ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

1.1.34 पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

1.1.35 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

1.1.36 अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः। ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

By 1.1.27, सर्वनाम-संज्ञा is प्राप्त for all the 35 types of प्रातिपदिक in सर्वादि-गण in all 21 सुप्-प्रत्ययs.

From 1.1.32 to 1.1.36, सर्वनाम-संज्ञा is told to be optional (विभाषा) for certain प्रातिपदिकs when जस् follows.

Since नेम, and nine प्रातिपदिकs starting from पूर्व are listed in सर्वादि-गण, सर्वनाम-संज्ञा was प्राप्ता by 1.1.27. However, the following sūtras teach that सर्वनाम-संज्ञा is विभाषा for them when जस् follows. This kind of option is called प्राप्ता विभाषा, option to what was available.

Since 6 types of प्रातिपदिकs starting from प्रथम, in 1.1.33 are not listed in सर्वादि-गण, सर्वनाम-संज्ञा was not प्राप्ता by 1.1.27. 1.1.33 teaches that optional सर्वनाम-संज्ञा is given for them when जस् follows. This kind of option is called अप्राप्ता विभाषा, option to what was not available.

These are the sūtras which modify the suffixes after सर्वनामs.

7.1.14 सर्वनाम्नः स्मै । ~ ङेः

7.1.15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ । ~ सर्वनाम्नः

7.1.16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा । ~ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ सर्वनाम्नः

7.1.17 जसः शी । ~ सर्वनाम्नः

<u>अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सर्वनाम #2 पूर्व etc. 9</u>

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.34 पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् ।

~ विभाषा जसि सर्वनामानि

पूर्व-पर-अवर-दक्षिण-उत्तर-अपर-अधराणि 1/3 व्यवस्थायाम् 7/1 असंज्ञायाम् 7/1 । विभाषा 1/1 जसि 7/1 सर्वनामानि 1/3

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- पूर्व-पर-अवर-दक्षिण-उत्तर-अपर-अधराणि 1/3 – Seven words are compounded in ID.
- व्यवस्थायाम् 7/1 – प्रातिपदिक is व्यवस्था; that which requires a referential point; in विषयसप्तमी.
- असंज्ञायाम् 7/1 – न संज्ञा असंज्ञा (NT), तस्याम् ।; संज्ञा here means proper noun; in विषयसप्तमी.
- विभाषा 1/1 – The संज्ञा is optional; this type of विभाषा is called प्राप्त-विभाषा, an option for what is already given; here, सर्वनामसंज्ञा is already given to those seven प्रातिपदिकs in a certain sense, but the संज्ञा becomes optional because of this sūtra.; Such option is called प्राप्त-विभाषा.
- जसि 7/1 – प्रातिपदिक is जस्; प्रथमा एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in परसप्तमी.
- सर्वनामानि 1/3 – This is संज्ञा.

[LSK] एतेषाम् 6/3 व्यवस्थायाम् 7/1 असंज्ञायाम् 7/1 च सर्वनामसंज्ञा 1/1 गणसूत्रात् 5/1 सर्वत्र 0 या 1/1 प्राप्ता 1/1 सा 1/1 जसि 7/1 वा 0 स्यात् III/1 ।

For those seven words in the sense of that which requires a referential point, and not a proper noun, सर्वनामसंज्ञा, which was applicable everywhere (when any of सुप् follows) by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि, is optional when जस् follows.

This sentence is explaining प्राप्त-विभाषा.

[LSK] पूर्वे 1/3, पूर्वाः 1/3 ।

Because सर्वनामसंज्ञा is optional, there are two forms in जस्.

पदकृत्य is done for two conditional words.

[LSK] "असंज्ञायाम्" किम् 0 ? उत्तराः 1/3 कुरवः 1/3 ।

What is the necessity of "असंज्ञायाम्" word? – The answer is given by the example where पूर्व is used in the sense of proper noun. "The North Kuru". It is just like "North America".

The word "व्यवस्था" in the sūtra is explained.

[LSK] स्व-अभिधेय-अपेक्ष-अवधि-नियमः $^{1/1}$ व्यवस्था $^{1/1}$ ।

व्यवस्था is that which necessarily requires the referential point which is desired to be known by the meaning of its own word (पूर्व, पर, etc.)

[LSK टिप्पणी] स्वस्य पूर्वादिपदस्य अभिधेयः दिग्देशकालरूपः अर्थः तेन अपेक्ष्यमाणः जिज्ञास्यमानः अवधेः नियमः ।

The necessity of the referential point which is desired to be known by the meaning of the word such as पूर्व, in the form of direction (north, south, etc.), place (upper, lower, etc.), and time (before, after, etc.)

स्व-अभिधेय-अपेक्ष-अवधि-नियमः

6T

3T

KT

6T

स्वस्य अभिधेयः स्वाभिधेयः (6T), तेन स्वाभिधेयेन अपेक्षः (अप + ईक्ष् + कर्मणि घण्) स्वाभिधेयापेक्षः (3T), स्वाभिधेयापेक्षः एव अवधिः स्वाभिधेयापेक्षावधिः (KT), स्वाभिधेयापेक्षावधेः नियमः (6T)।

[LSK टिप्पणी] "काशी पूर्वा, कुतः कूर्वा? प्रयागात्" इति एवंरूपः सः व्यवस्था इति ॥

"काशी is east" "from where (of what) is it east?" "from प्रयाग, काशी is east" – such type is called व्यवस्था.

[LSK] "व्यवस्थायाम्" किम्? दक्षिणाः $^{1/3}$ गाथकाः $^{1/3}$, कुशलाः $^{1/3}$ इत्यर्थः $^{1/1}$ ॥

What is the necessity of the word"व्यवस्थायाम्"? – "Skilful singers of Purāṇas". Here दक्षिण means कुशल, skilful, which does not necessarily require a referential point.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.35 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

स्वम् $^{1/1}$ ज्ञाति-धन-आख्यायाम् $^{7/1}$ । विभाषा $^{1/1}$ जसि $^{7/1}$ सर्वनामानि $^{1/3}$

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- स्वम् 1/1 – This is संज्ञी.
- ज्ञाति-धन-आख्यायाम् 7/1 – ज्ञातिः (a relative) च धनम् (wealth) च ज्ञातिधने (ID), तयोः आख्या संज्ञा ज्ञातिधनाख्या (6T), न ज्ञातिधनाख्या अज्ञातिधनाख्या (NT), तस्याम्। not in the sense of a relative and wealth; in विषयसप्तमी.
- विभाषा 0 – The संज्ञा is optional; this type of विभाषा is called प्राप्त-विभाषा.
- जसि 7/1 – प्रातिपदिक is जस्; प्रथमा एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in परसप्तमी.
- सर्वनामानि 1/3 – This is संज्ञा.

The word स्व has four meanings: 1. आत्मा oneself, 2. आत्मीयः that which belongs to oneself, 3. ज्ञातिः a relative, 4. धनम् wealth. By this sūtra, only in the sense of the first two, स्व optionally gains सर्वनाम-संज्ञा in जस्.

[LSK] ज्ञाति-धन-अन्य-वाचिनः $^{6/1}$ स्वशब्दस्य $^{6/1}$ प्राप्ता $^{1/1}$ संज्ञा $^{1/1}$ जसि $^{7/1}$ वा ^{0} ।

For the word स्व, indicating things other than a relative and wealth, the संज्ञा which is already gained by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि। is optional when जस् follows.

[LSK] स्वे $^{1/3}$, स्वाः $^{1/3}$; आत्मीयाः $^{1/3}$, आत्मानः $^{1/3}$ इति ^{0} वा ^{0} ॥

By this sūtra, two forms are available in जस्. The meaning should be that which belongs to oneself.

[LSK] ज्ञाति-धन-अन्य-वाचिनः $^{6/1}$ तु ^{0} स्वाः $^{1/3}$ ज्ञातयः $^{1/3}$ अर्थाः $^{1/3}$ वा ^{0} ॥

Whereas, the form of the word स्व indicating relatives and wealth is only one, स्वाः, meaning relatives or wealth.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.36 अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

अन्तरम् $^{1/1}$ बहिर्योग-उपसंव्यानयोः $^{7/2}$ । विभाषा $^{1/1}$ जसि $^{7/1}$ सर्वनामानि $^{1/3}$

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- अन्तरम् 1/1 – This is संज्ञी.
- बहिर्योग-उपसंव्यानयोः 7/2 – बहिः (outside) अनावृतः (unenclosed) देशः (place), तेन योगः सम्बन्धः यस्य सः (that which has connection with outer place) बहिर्योगः (316B) । उपसंवीयते परिधीयते इति उपसंव्यानम् (that which is covered up, like under-garment)।; in विषयसप्तमी.
- विभाषा 0 – The संज्ञा is optional; this type of विभाषा is called प्राप्त-विभाषा.
- जसि 7/1 – प्रातिपदिक is जस्; प्रथमा एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in परसप्तमी.
- सर्वनामानि 1/3 – This is संज्ञा.

[LSK] बाह्ये $^{7/1}$ परिधानीये $^{7/1}$ च अर्थे $^{7/1}$ अन्तरशब्दस्य $^{6/1}$ प्राप्ता $^{1/1}$ संज्ञा $^{1/1}$ जसि $^{7/1}$ वा ^{0} ।

For the word स्व, indicating outer and under-garment, the संज्ञा which is already gained by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि। is optional when जस् follows.

[LSK] अन्तरे $^{1/3}$, अन्तराः $^{1/3}$ गृहाः $^{1/3}$; बाह्याः $^{1/3}$ इति ^{0} अर्थः $^{1/1}$॥

Houses which are located in outer area.

[LSK] अन्तरे $^{1/3}$, अन्तराः $^{1/3}$ शाटिकाः $^{1/3}$; परिधानीयाः $^{1/3}$ इति ^{0} अर्थः $^{1/1}$॥

Under-garment.

The last three संज्ञासूत्रs give option to सर्वनाम-संज्ञा for nine प्रातिपदिकs when जस् follows. And this type of option is called प्राप्त-विभाषा because those प्रातिपदिकs are listed in सर्वादिगण, thus सर्वनाम-संज्ञा had already been given by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि।.

The next sūtra gives option to स्मात् and स्मिन् 7.1.15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ ।.

[विधिसूत्रम्] 7.1.16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा । ~ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ

For पूर्वादि nine सर्वनामs, the replacement of स्मात् and स्मिन् is optional.

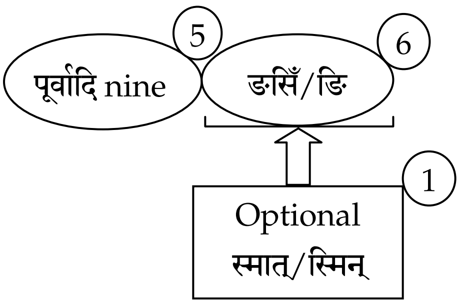

पूर्वादिभ्यः $^{5/3}$ नवभ्यः $^{5/3}$ वा ^{0} । ङसि-ङ्योः $^{6/2}$ स्मात्-स्मिनौ $^{1/2}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- पूर्वादिभ्यः 5/3 – पूर्वः आदिः येषां ते पूर्वादयः (116B), तेभ्यः।; a group of सर्वनाम starting from पूर्व by 1.1.34 पूर्वपरावर…। to 1.1.36 अन्तरं बहिर्योगो..।; in पूर्वपञ्चमी.
- नवभ्यः 5/3 – पूर्वादि consists of nine सर्वनामs, namely, पूर्व, पर, अवर, दक्षिण, उत्तर, अपर, अधर, स्व, अन्तर; adjective to पूर्वादिभ्यः.
- वा 0 – This is optional.
- ङसि-ङ्योः 6/2 – ङसिः च ङिः च ङसिङी (ID), तयोः ।; पञ्चमी एकवचनम् and सप्तमी एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- स्मात्-स्मिनौ 1/2 – This is आदेश; स्मात् च स्मिन् च स्मात्स्मिनौ (ID) ।.

[LSK] एभ्यः $^{5/3}$ ङसिङ्योः $^{6/2}$ स्मात्स्मिनौ $^{1/2}$ वा ^{0} स्तः $^{III/2}$॥

[LSK] पूर्वस्मात्, पूर्वात् । पूर्वस्मिन्, पूर्वे ।

पूर्व + ङसिँ

पूर्व + स्मात् 7.1.16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा । ~ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ

पूर्वस्मात्

पक्षे

पूर्व + ङसिँ

पूर्व + आत् 7.1.12 टाङसिङसामिनात्स्याः ।

पूर्वस्मात्

[LSK] एवम् ^{0} परादीनाम् $^{6/3}$ । शेषम् $^{1/1}$ सर्ववत् ^{0} ॥

In the same manner, पर etc. declines. The rest declines like सर्व.

अ-कारान्त-पुँल्लिङ्ग-सर्वनाम Type B: पूर्व, पर, अवर, दक्षिण, उत्तर, अपर, अधर, स्व, अन्तर (9)

Declension of **पूर्वादि** nine **शब्द**s (अ-पुं-2 **सर्नाम** #2)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			**पूर्वे/पूर्वाः**
S1			**पूर्वे/पूर्वाः**
2			
3			
4			
5	**पूर्वस्मात्/पूर्वात्**		
6			
7	**पूर्वस्मिन्/पूर्वे**		

शेषं सर्ववत्

<u>सर्वनाम is optional when जस् follows</u>

1.1.34 पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

1.1.35 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

1.1.36 अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

<u>स्मात्/स्मिन् आदेश is optional</u>

7.1.16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा । ~ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ

<u>अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सर्वनाम #3 प्रथम etc. 6, #4 नेम</u>

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.33 प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

प्रथम-चरम-तय-अल्प-अर्द्ध-कतिपय-नेमाः $^{1/3}$ च ^{0} । विभाषा $^{1/1}$ जसि $^{7/1}$ सर्वनामानि $^{1/3}$

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- प्रथम-चरम-तय-अल्प-अर्द्ध-कतिपय-नेमाः 1/3 – Seven words are compounded in ID.
    1. प्रथम – first, foremost, principal
    2. चरम – last, ultimate, final
    3. तय – तद्धित suffix by 5.2.42 संख्याया अवयवे तयप्। and 5.2.43 द्वित्रिभ्यां तयस्यायज् वा । (that which has two parts, etc.)
    4. अल्प – small, little, insignificant
    5. अर्द्ध – half
    6. कतिपय – some, several
    7. नेम – half
- च 0 – Connecting .
- विभाषा 1/1 – The संज्ञा is optional; this type of विभाषा is called उभय-विभाषा because it contains both प्राप्तविभाषा and अप्राप्तविभाषा. प्राप्तविभाषा is for नेम because सर्वनामसंज्ञा was already gained by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि as नेम is listed in the सर्वादिगण. अप्राप्तविभाषा is for other प्रातिपदिकs, starting from प्रथम and ending with कतिपय, as they had never been given सर्वनाम-संज्ञा before.
- जसि 7/1 – प्रातिपदिक is जस्; प्रथमा एकवचनम् of सुप्-प्रत्यय; in परसप्तमी.
- सर्वनामानि 1/3 – This is संज्ञा.

[LSK] एते $^{1/3}$ जसि $^{7/1}$ उक्तसंज्ञाः $^{1/3}$ वा ^{0} स्युः $^{III/3}$ ।

These seven प्रातिपदिकs optionally gain सर्वनामसंज्ञा when followed by जस्.

[LSK] प्रथमे $^{1/3}$, प्रथमाः $^{1/3}$ । तयः $^{1/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ । द्वितये $^{1/3}$, द्वितयाः $^{1/3}$ ।

तय is a तद्धित suffix. By प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्।, प्रातिपदिक द्वितय, त्रितय, etc., are meant.

[LSK] शेषम् $^{1/1}$ रामवत् ^{0} ॥

For the first six प्रातिपदिकs, which have got सर्वनाम-संज्ञा as अप्राप्तविभाषा, the rest other than जस् declines like राम.

अ-कारान्त-पुँल्लिङ्ग-सर्वनाम Type D: प्रथम, चरम, तय-ending, अल्प, अर्ध, and कतिपय (6)

Declension of नेम nine शब्द्s (अ-पुं-2 सर्नाम #3)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			प्रथमे/प्रथमाः
S1			प्रथमे/प्रथमाः
2			
3			
4			
5			
6			
7			

शेषं रामवत्

[LSK] नेमे $^{1/3}$, नेमाः $^{1/3}$ । शेषम् $^{1/1}$ सर्ववत् ^{0} ॥

As for नेम, since it is प्राप्तविभाषा, the rest other than जस् declines like सर्व.

अ-कारान्त-पुँल्लिङ्ग-सर्वनाम Type C: नेम (1)

Declension of नेम nine शब्द्s (अ-पुं-2 सर्नाम #4)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			नेमे/नेमाः
S1			नेमे/नेमाः
2			
3			
4			
5			
6			
7			

शेषं सर्ववत्

<u>सर्वनाम is optional when जस् follows</u>

1.1.33 प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च । ~ विभाषा जसि सर्वनामानि

Side note:

There are three types of विभाषा.

1. प्राप्तविभाषा That which is already gained is given an option.
2. अप्राप्तविभाषा That which is not gained is given an option.
3. उभयत्रविभाषा Both प्राप्त and अप्राप्त are there.

In प्राप्तविभाषा, what is already given is first negated (न भवति), then optionally given again (भवति). This is called विधिमुख.

On the other hand, in अप्राप्तविभाषा, what is not gained is given first (भवति), then optionally negated (न भवति). This is called निषेधमुख.

In the case of उभयत्रविभाषा, the option cannot be told in both विधिमुख and निषेधमुख at the same time. To solve this problem, विभाषा is defined as "न वा" इति.

The संज्ञासूत्र 1.1.44 नवेति विभाषा। teaches that first निषेध (न) is given so that both प्राप्तविभाषा and अप्राप्तविभाषा are evened out (समीकरण). Only after then विकल्प (वा) is given to both.

(वार्तिकम्) तीयस्य ङित्सु वा । ~ सर्वनामता

The status of सर्वनाम is optionally given to तीय-ending words when followed by ङित् प्रत्ययs.

तीयस्य $^{6/1}$ ङित्सु $^{7/3}$ वा ^{0} । सर्वनामता $^{1/1}$

3 words in the वार्तिक, 1 word is understood by context.

- तीयस्य 6/1 – That which ends with तीय suffix; तीय is suffixed to द्वि and त्रि by 5.2.54 द्वेस्तीयः । and 5.2.55 त्रेः संप्रसारणं च ।; सम्बन्धे षष्ठी to सर्वनामता.
- ङित्सु 7/3 – प्रातिपदिक is ङित्; ङ् इत् येषां ते ङितः (116B), तेषु ।; ङित्s are ङे, ङसिँ, ङस्, and ङि; in परसप्तमी.
- वा 0 – सर्वनाम-संज्ञा is optional.
- सर्वनामता 1/1 – सर्वनाम्नः भावः सर्वनामता, the status of सर्वनाम.

[LSK] द्वितीयस्मै $^{4/1}$, द्वितीयाय $^{4/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ । एवम् ^{0} तृतीयः $^{1/1}$ ॥

अ-कारान्त-पुँल्लिङ्ग-सर्वनाम Type E: तीय-ending (1)

Declension of नेम nine शब्दs (अ-पुं-2 सर्नाम #5)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			
S1			
2			
3			
4	द्वितीयस्मै/द्वितीयाय		
5	द्वितीयस्मात्/ द्वितीयात्		
6			
7	द्वितीयस्मिन्/द्वितीये		

शेषं रामवत्

<u>सर्वनाम is optional when ङित् प्रत्यय follows</u>

(वार्तिकम्) तीयस्य ङित्सु वा । ~ सर्वनामता

Summary of declensions of सर्वनाम

There are five types of declension in अ-कारान्त सर्वनाम.

A. <u>Basic अ-कारान्त सर्वनाम declension</u>

सर्व, विश्व, उभ, उभय, डतर-ending words (कतर, यतर, ततर, एकतर), डतम ending words (कतम, यतम, ततम, एकतम), अन्य, अन्यतर, इतर, त्व, सम, सिम, and एक

B. <u>Basic अ-कारान्त सर्वनाम declension + optional सर्वनाम-संज्ञा for जस् (प्राप्त-विभाषा), and optional forms in ङसिँ, and ङि</u>

पूर्व, पर, अवर, दक्षिण, उत्तर, अपर, and अधर in the sense of that which requires referential point, and not proper noun, स्व in the sense of आत्मन् and आत्मीय, अन्तर in the sense of outer and inner garment

The difference is made by optional सर्वनाम-संज्ञा when followed by जस् by 1.1.34 पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् ।, 1.1.35 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् ।, and 1.1.36 अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः। ~ विभाषा जसि, and optional forms when ङसिँ and ङि are following by 7.1.16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा । ~ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ

C. <u>Basic अ-कारान्त सर्वनाम declension + optional सर्वनाम-संज्ञा for जस् (प्राप्त-विभाषा)</u>

नेम

The difference is made by optional सर्वनाम-संज्ञा by 1.1.33 प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च।

The following प्रातिपदिकs which are not enumerated in सर्वादिगण can decline like सर्वनाम optionally in certain places.

D. <u>Basic अ-कारान्त (रामवत्) declension + optional सर्वनाम-संज्ञा for जस् (अप्राप्त-विभाषा)</u>

प्रथम, चरम, तय-प्रत्यय-ending words, अल्प अर्ध, कतिपय

The optional सर्वनाम-संज्ञा is given by 1.1.33 प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च।

E. <u>Basic अ-कारान्त (रामवत्) declension + optional सर्वनाम-संज्ञा for ङित्-प्रत्ययs (अप्राप्त-विभाषा)</u>

तीय-प्रत्यय-ending words (only two words: द्वितीय and तृतीय)

The optional सर्वनाम-संज्ञा is given by (वा०) तीयस्य ङित्सु वा ।

अ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) निर्जर

The third paradigm of अ-ending masculine is निर्जर.

निर्गतः जरायाः निर्जरः (PT) । (वा०) निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या। ~ समासः, निर् etc., in the sense of क्रान्त etc., is compounded with a 5th case suffix-ending word, and it is termed समास.

निर् + जरा + ङसिँ   By being समास, this is प्रातिपदिक by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।.

निर् + जरा   2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

जरा is उपसर्जन, the one whose meaning is secondary in compound.

निर्जर   The last vowel becomes ह्रस्व by 1.2.48 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । ~ ह्रस्वः.

[LSK] निर्जरः ॥

The declension of this word is special because of the next sūtra.

[विधिसूत्रम्] 7.2.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । ~ अचि विभक्तौ

When vowel-beginning विभक्ति follows, जरा is replaced by जरस् optionally.

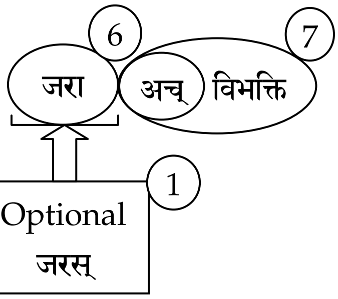

जरायाः $^{6/1}$ जरस् $^{1/1}$ अन्यतरस्याम् ^{0} । ~ अचि $^{7/1}$ विभक्तौ $^{7/1}$

3 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- जरायाः 6/1 – प्रातिपदिक जरा; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- जरस् 1/1 – This is आदेश; the whole स्थानिन् is replaced by 1.1.55 अनेकाल्शित्सर्वस्य।.
- अन्यतरस्याम् 0 – This is optional.
- अचि 7/1 – From 7.2.100 अचि र ऋतः।; since this is विशेषण to विभक्तौ, तदादिविधि is applied by (वा०) यस्मिन्विधिस्तदादावल्ग्रहणे।, and it becomes "अजादौ $^{7/1}$ विभक्तौ $^{7/1}$".
- विभक्तौ 7/1 – From 7.2.84 अष्टन आ विभक्तौ।; विभक्ति is संज्ञा given to तिङ् and सुप् by 1.4.104 विभक्तिश्च।; in परसप्तमी.

[LSK] अजादौ $^{7/1}$ विभक्तौ $^{7/1}$ ।

जरस् is the substitute in the place of जरा when अच्-beginning विभक्ति follows.

This sūtra gives अप्राप्तविभाषा.

Now a question arises. The प्रातिपदिक निर्जर is derived from जरा, but not exactly जरा. The sūtra 7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । is for जरा. Can this sūtra still be applicable to जरस्? The answer is given by the next परिभाषा.

(परिभाषा) पदाङ्गाधिकारे तस्य च तदन्तस्य च ।

In the section of पदस्य and अङ्गस्य, the entity mentioned in a sūtra indicates itself and that which ends with that.

पद-अङ्ग-अधिकारे $^{7/1}$ तस्य $^{6/1}$ च ^{0} तदन्तस्य $^{6/1}$ च ^{0} ।

5 words in the परिभाषा

- पद-अङ्ग-अधिकारे 7/1 – In पद-अधिकार and अङ्ग-अधिकार; पद-अधिकार starts from अधिकारसूत्रम् 8.1.16 पदस्य। up to 8.3.54 इडाया वा।; अङ्ग-अधिकार starts from अधिकारसूत्रम् 6.4.1 अङ्गस्य। up to 7.4.end; in अधिकरणे सप्तमी.
- तस्य 6/1 – what is mentioned is an indication "for that".
- च 0 – and.
- तदन्तस्य 6/1 – what is mentioned is also an indication "for that which ends with that".
- च 0 – and.

By this परिभाषा, not only the word जरा (तस्य) but also the word निर्जर (तदन्तस्य) is understood because the sūtra 7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । is in अङ्गस्य-अधिकार.

Note: This परिभाषा is a प्रपञ्च (elaboration) by 1.1.72 येन विधिस्तदन्तस्य।.

By the previous परिभाषा, it is understood that 7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । is applicable for निर्जर, that which ends with जरा. Now, 1.1.55 अनेकाल्शित्सर्वस्य। is प्राप्त. However, should the whole निर्जर-शब्द be replaced by the जरस्-आदेश? The answer is given by the next परिभाषा.

(परिभाषा) निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति ।

The आदेश is for what is presented in the sūtra only.

निर्दिश्यमानस्य 6/1 आदेशाः 1/3 भवन्ति III/3 ।

3 words in the परिभाषा

- निर्दिश्यमानस्य 6/1 – of what is presented.
- आदेशाः 1/1 – substitute.
- भवन्ति III/3 – are.

By this परिभाषा, only "जर" part of निर्जर is replaced by जरस्.

Here, another question arises. The sūtra 7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । tells "जरा should be replaced by जरस्". Here, निर्जर has "जर", not "जरा". The last long vowel has shortened by 1.2.48 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । ~ ह्रस्वः in the process of compound. The next परिभाषा gives the answer.

(परिभाषा) एकदेशविकृतमनन्यवत् ।

When one part of an entity is modified, the entity does not become another entity. It retains its own original status.

एकदेशविकृतम् 1/1 अनन्यवत् 0 ।

2 words in the परिभाषा

- एकदेशविकृतम् 1/1 – एकदेशेन विकृतम्, that which is modified in one place; 3rd case by 2.3.20 येनाङ्गविकारः।.
- अनन्यवत् 0 – न अन्यः अनन्यः। अनन्येन तुल्यम् वर्तते । 5.1.115 तेन तुल्यं क्रिया चेद्वतिः।; it is treated as the same.

By this परिभाषा, "जर" part of निर्जर is considered to be "जरा".

[LSK] इति ^{0} जर-शब्दस्य $^{6/1}$ जरस् $^{1/1}$ । निर्जरसौ $^{1/2}$ । निर्जरसः $^{1/3}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

By all these परिभाषाs, 7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । is applicable to the word जरस्. And रूपसिद्धि is as follows:

निर्जर + औ

निर्जरस् + औ 7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । ~ अचि विभक्तौ

निर्जरसौ

पक्षे

निर्जरौ

[LSK] पक्षे हलादौ च रामवत् ॥

When जरस्-आदेश is not taken, and also in the place where हलादि-प्रत्यय follows, thus 7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । is not applicable, निर्जर-शब्द declines like राम.

Declension of निर्जर (अ-पुं-3)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1		निर्जरसौ/निर्जरौ	निर्जरसः/निर्जराः
S1		निर्जरसौ/निर्जरौ	निर्जरसः/निर्जराः
2		निर्जरसौ/निर्जरौ	निर्जरसः/निर्जरान्
3	निर्जरसा/निर्जरेण		
4	निर्जरसे/निर्जराय		
5	निर्जरसः/निर्जरात्		
6	निर्जरसः/निर्जरस्य	निर्जरसोः/निर्जरयोः	निर्जरसाम्/निर्जराणाम्
7	निर्जरसि/निर्जरे	निर्जरसोः/निर्जरयोः	

शेषं रामवत्

<u>Optional जरस्-आदेश when अजादि-प्रत्यय follows</u>

7.1.101 जराया जरसन्यतरस्याम् । ~ अचि विभक्तौ

Now, आ-ending masculine starts.

There are two types of आ-ending masculine प्रातिपदिकs taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

1. धातु-अवयव-आ-ending प्रातिपदिक - विश्वपा
2. Non-धातु-अवयव-आ-ending प्रातिपदिक - हाहा

आ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) विश्वपा

The first type is विश्वपा, आ-ending धातु-ending प्रातिपदिक.

विश्वं पाति विश्वपा (UT) । The compound is made by 2.2.19 उपपदमतिङ् । ~ समासः.

विश्व + ङस् + पा रक्षणे (2P) to protect + विँच् 3.2.75 अन्येभ्योऽपि दृश्यन्ते । ~ विँच्

By being समास this is प्रातिपदिक by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।

विश्व + पा 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

विश्वपा

[LSK] विश्वपाः $^{1/1}$॥

विश्वपा + सुँ 4.1.2 स्वौजसमौट्छस्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् । ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात्

विश्वपा + रुँ 8.2.66 ससजुषो रुँः ।

विश्वपाः 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।

विश्वपा + औ 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । is प्राप्त, but negated by the next sūtra.

[विधिसूत्रम्] 6.1.105 दीर्घाज्जसि च । ~ न पूर्वसवर्णः दीर्घः इचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

पूर्वसवर्णदीर्घ does not happen when दीर्घ is preceding and इच् or जस् is following.

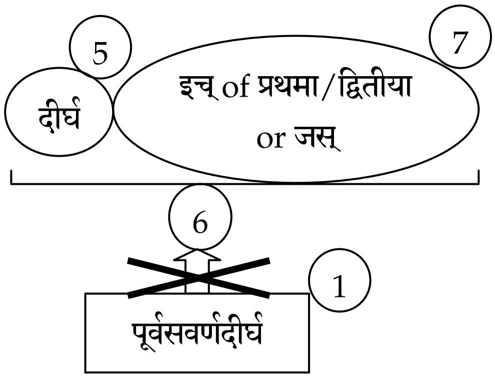

दीर्घात् 5/1 जसि 7/1 च 0 । न 0 इचि 7/1 प्रथमयोः 6/2 पूर्वसवर्णः 1/1 दीर्घः 1/1 पूर्वपरयोः 6/2 एकः 1/1 संहितायाम् 7/1

3 words in the सूत्र, 8 words as अनुवृत्ति

- दीर्घात् 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- जसि 7/1 – प्रत्यय जस्; in परसप्तमी.
- च 0 – This connects इचि with जसि.
- न 0 – Negating पूर्वसवर्णदीर्घ from happening.
- इचि 7/1 – प्रत्याहारः इच्; all vowels other than अवर्ण; in परसप्तमी; with प्रथमयोः, the meaning is: इच् of the 1st and 2nd case endings.

[LSK] दीर्घात् 5/1 जसि 7/1 इचि 7/1 च 0 परे 7/1 न 0 पूर्वसवर्णदीर्घः 1/1 ।

After दीर्घ, when इच् of प्रथमा and द्वितीया or जस् follows, पूर्वसवर्णदीर्घ does not happen.

[LSK] विश्वपौ 1/2 ।

विश्वपा + औ 4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।

6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम् is प्राप्त, but it is negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।

विश्वपौ 6.1.88 वृद्धिरेचि।

In विश्वपा + औ, 6.1.104 नादिचि । would bring the same result. However, 6.1.105 दीर्घाज्जसि च । is applied because of परत्व.

Examples of situations that 6.1.105 दीर्घाज्जसि च । can cover while 6.1.104 नादिचि । cannot are:

1) विश्वपा + जस् अवर्ण is preceding, but इच् is not following (जस् is अ-beginning)
 = विश्वपाः
2) पपी + औ अवर्ण is not preceding. Instead, दीर्घ precedes.
 = पप्यौ
3) पपी + जस् अवर्ण is not preceding, इच् is not following.
 = पप्यः

[LSK] विश्वपाः $^{1/3}$ ।

विश्वपा + जस्

विश्वपा + अस् 1.3.7 चुटू । ~ प्रत्ययस्य आदेः उपदेशे इत्, 1.3.9 तस्य लोपः।

6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । is applicable, but negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।

विश्वपास् 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

विश्वपाः 8.2.66 ससजुषो रुँः।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

[LSK] हे विश्वपाः $^{8/1}$ । विश्वपाम् $^{2/1}$। विश्वपौ $^{2/2}$ ॥

The steps are the same in सम्बुद्धि as in 1/1. Forms in सम्बोधन in dual and plural are always the same as प्रथमा, thus not mentioned.

विश्वपा + अम्

विश्वपाम् 6.1.107 अमि पूर्वः । This negates 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ।

विश्वपा + शस्

विश्वपा + अस्

विश्वप् + अस् 6.4.140 आतो धातोः । ~ भस्य अङ्गस्य लोपः

This operation requires भ-संज्ञा which is introduced by the next four sūtras, followed by the विधिसूत्र.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.43 सुडनपुंसकस्य । ~ सर्वनामस्थानम्

सुट् (the first five सुप्-प्रत्ययs, i.e., सुँ, औ, जस्, अम्, and औट्), not in neuter is termed सर्वनामस्थान.

सुट् 1/1 अनपुंसकस्य 6/1 । ~ सर्वनामस्थानम् 1/1

2 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- सुट् 1/1 – This is संज्ञी.
- अनपुंसकस्य 6/1 – न (अन्यार्थे नञ्) नपुंसकम् अनपुंसकम् (NT), तस्य।; in सम्बन्धे षष्ठी to सुट्.
- सर्वनामस्थानम् 1/1 – This is संज्ञा; from 1.1.42 शि सर्वनामस्थानम्।; शि, आदेश for जस् and शस् in नपुंसक gain सर्वनामस्थान-संज्ञा.

[LSK] सु-आदि-पञ्चवचनानि 1/3 सर्वनामस्थान-संज्ञानि 1/3 स्युः III/3 अक्लीबस्य 6/1 ॥

Five words (suffixes) starting from सुँ of non-neuter should become the ones whose संज्ञा is सर्वनामस्थान.

The संज्ञा सर्वनामस्थान is given by पूर्वाचार्य. The word itself does not have significance.

If one wonders whether सुट् is आगम, the sūtra 6.4.8 सर्वनामस्थने चासम्बुद्धौ । uses असम्बुद्धि as an adjective to सर्वनामस्थान. From this, it is understood that सुट् is not आगम.

सुप्-प्रत्ययs which are termed सर्वनामस्थान

In neuter

		शि
		शि

In masculine and feminine

सुँ	औ	जस्
अम्	औट्	

शि is आदेश to जस् and शस् in neuter by 7.1.20 जश्शसोः शि । ~ नपुंसकात्. This शि is termed सर्वनामस्थान by 1.1.42 शि सर्वनामस्थानम् ।.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.17 स्वादिष्वसर्वनामस्थाने । ~ पदम्

पद-संज्ञा is given to a group of letters which is followed by प्रत्ययs starting from सु in 4.1.2 to कप् in the end of 5th chapter, other than सर्वनामस्थान.

स्वादिषु $^{7/3}$ असर्वनामस्थाने $^{7/1}$ । ~ पदम् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- स्वादिषु 7/3 – सुँ: आदिः येषां ते स्वादयः (116B), तेषु।; in परसप्तमी.
- असर्वनामस्थाने 7/1 – न (अन्यार्थे नञ्) सर्वनामस्थानम् (NT), तस्मिन् ।; this is विशेषण to स्वादिषु; एकवचन is आर्षम्.
- पदम् 1/1 – This is संज्ञा; from 1.4.14 सुप्तिङन्तं पदम्।.

[LSK] कप्-प्रत्यय-अवधिषु $^{7/3}$ स्वादिषु $^{7/3}$ असर्वनामस्थानेषु $^{7/3}$ पूर्वम् $^{1/1}$ पदम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ॥

When suffixes starting with सु and ending with कप्, other than सर्वनामस्थान follow, that which is before them is termed पद.

The word पूर्वम् comes from 1.1.66 तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ।.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.18 यचि भम् । ~ स्वादिषु असर्वनामस्थाने

भ-संज्ञा is given to a group of letters which is followed by प्रत्ययs beginning with य् or अच्, among the प्रत्ययs starting from सु in 4.1.2 to कप् in the end of 5th chapter, other than सर्वनामस्थान.

यचि 7/1 भम् 1/1 । ~ स्वादिषु 7/3 असर्वनामस्थाने 7/1

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- यचि 7/1 – य् च अच् च यच् (SD), तस्मिन्।; by तदादिविधि, it is understood य्-आदिषु and अजादिषु.
- भम् 1/1 – This is संज्ञा.
- स्वादिषु 7/3 – सुँः आदिः येषां ते स्वादयः (116B), तेषु।; in परसप्तमी.
- असर्वनामस्थाने 7/1 – न (अन्यार्थे नञ्) सर्वनामस्थानम् (NT), तस्मिन् ।; this is विशेषण to स्वादिषु; एकवचन is आर्षम्.

[LSK] यादिषु 7/3 अजादिषु 7/3 च 0 कप्-प्रत्यय-अवधिषु 7/3 स्वादिषु 7/3 असर्वनामस्थानेषु 7/3 पूर्वम् 1/1 भ-संज्ञम् 1/1 स्यात् III/1 ॥

When य् or अच्-beginning suffixes starting with सु and ending with कप्, other than सर्वनामस्थान follow, that which is before them is termed भ.

Note: Being असर्वनामस्थान is a prerequisite for भ-संज्ञा. In neuter, only शि (substitute for जस् and शस्) are termed सर्वनामस्थान. Thus, a प्रातिपदिक which is followed by शी (content is ई, आदेश for औ and औट् in neuter) gains भ-संज्ञा. Its examples are सुपथी and सुपुंसी.

सुपथिन् + औ

सुपथिन् + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ औङः शी

सुपथ् + ई 7.1.88 भस्य टेर्लोपः । ~ पथिमथ्यृभुक्षाम्

सुपुंस् + औ

सुपुंस् + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ औङः शी

सुपुंसी 7.1.89 पुंसोऽसुङ् । ~ सर्वनामस्थाने is not applicable.

[अधिकारसूत्रम्] 1.4.1 आकडारादेका संज्ञा ।

From here (1.4.1) to 2.2.38 कडाराः कर्मधारये।, only one संज्ञा is to be taken.

आ ^{0} कडारात् $^{5/1}$ एका $^{1/1}$ संज्ञा $^{1/1}$ ।

4 words in the सूत्र, no word is required as अनुवृत्ति.

- आ 0 – आङ् मर्यादाभिविधौ, in the sense of limit; here it is inclusive limit. Refer back the टिप्पणी of the sūtra 1.1.14 निपात एकाजनाङ्।.
- कडारात् 5/1 – कडार is the word found in the sūtra 2.2.38 कडाराः कर्मधारये।; in दिग्योगे पञ्चमी to आङ्, which requires a referential point; with आङ्, it means "up to the sūtra 2.2.38".
- एका 1/1 – one.
- संज्ञा 1/1 – technical term.

[LSK] इतः ^{0} ऊर्ध्वम् ^{0} "(2.2.38) कडाराः कर्मधारये।" इति ^{0} अतः ^{0} प्राक् ^{0} एकस्य $^{6/1}$ एका $^{1/1}$ एव ^{0} संज्ञा $^{1/1}$ ज्ञेया $^{1/1}$ ॥

After this sūtra, and before the sūtra 2.2.38 कडाराः कर्मधारये।, only one संज्ञा is given for one entity.

When only one संज्ञा is to be taken, how is it decided? This is answered here.

[LSK] या $^{1/1}$ परा $^{1/1}$ अनवकाशा $^{1/1}$ च ^{0} ।

That which is told in परसूत्र, or the one which does not have scope outside the scope of another one.

The word निरवकाश is explained in the टिप्पणी.

[LSK टिप्पणी १] निरवकाशत्वं च उत्सर्ग-अप्राप्ति-स्थले चारितार्थ्य-अभावरूपम् ।

निरवकाश is the absence of utility where उत्सर्गसूत्र is not applicable.

For example, उत्सर्ग is 6.1.87 आद्गुणः।, and अपवाद is 6.1.88 वृद्धिरेचि।, which is निरवकाश. उत्सर्ग-प्राप्ति-स्थल is अवर्ण + अच्. उत्सर्ग-अप्राप्ति-स्थल is other than that, such as इच् + अच्. The अपवाद sūtra 6.1.88 वृद्धिरेचि। works (has चरित-अर्थत्व) only within उत्सर्ग-प्राप्ति-स्थल, not in उत्सर्ग-अप्राप्ति-स्थल. Thus, 6.1.88 वृद्धिरेचि। is considered to be निरवकाश.

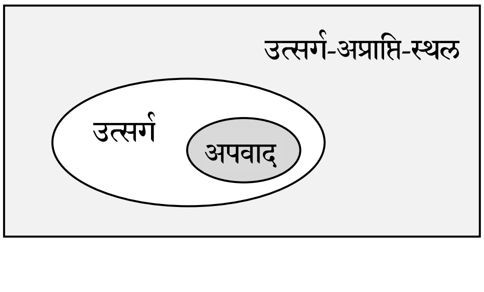

The word उत्सर्ग is also explained in the टिप्पणी.

[LSK टिप्पणी १] उत्सर्गः असति प्रतिबन्धके वर्तमानः, उत्सृज्यते बाधक-सद्भावे त्यज्यते इति तद्युत्पत्तेः ।

उत्सर्ग works when there is no प्रतिबन्धक, obstacle (अपवाद). The derivation of उत्सर्ग is that which is to be given up when the negator (अपवाद) is there. (उद् + सृज् to abandon + घञ् कर्मणि)

As for शस् in masculine and feminine, both पद-संज्ञा and भ-संज्ञा are applicable. Since this is not विप्रतिषेध (refer back 1.4.2.विप्रतिषेधे परं कार्यम्। and the meaning of तुल्यबलविरोध), पर-सूत्र is not justified. In विप्रतिषेध, where two sūtras are applicable in one occasion, both the sūtras should have their scope of operation (सावकाश), while भ is निरवकाश to पद.

[LSK टिप्पणी १] Objection: This sūtra tells the absence of two संज्ञाs in one target. This sūtra does not determine either भसंज्ञा or पदसंज्ञा in one target. Then, how do I know that भसंज्ञा only is to be taken in विश्वपा-शब्द? – वृत्तिकार tells the answer to the person who is doubting such.

[LSK टिप्पणी १] निरवकाशत्वं च उत्सर्ग-अप्राप्तिस्थले चारितार्थ्य-अभावरूपम् ।

The status of अपवाद is in the form of not having usefulness outside the scope of उत्सर्ग. In other words, अपवाद is totally within the scope of उत्सर्ग.

[LSK टिप्पणी १] उत्सर्गः च असति प्रतिबन्धके वर्तमानः।

उत्सर्ग words only when there is no अपवाद.

Note that भैमीकार has a different opinion from वृत्तिकार and टिप्पणीकार. भैमीकार does not accept परत्व because there is no विप्रतिषेध situation between भ and पद. On the other hand, वृत्तिकार and टिप्पणीकार take निरवकाशत्व as well as परत्व in this.

नदी and घि	उपसर्ग and कर्मप्रवचनीय
लघु and गुरु	गति and कर्मप्रवचनीय
पद and भ	परस्मैपद and आत्मनेपद
कारकs	बहुव्रीहि द्वन्द्व

[विधिसूत्रम्] 6.4.140 आतो धातोः । ~ भस्य अङ्गस्य लोपः

For भ-अङ्ग which ends with आ-ending धातु, there is elision of the last letter.

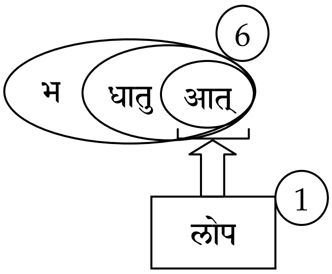

आतः $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ । ~ भस्य $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- आतः 6/1 – प्रातिपदिक is आत्; because this is a विशेषण to धातोः, तदन्तविधि is applied to make "आदन्तस्य धातोः".

This तपर-करण (making it तपर, तकारः परः यस्मात्) is not meant for कालनियम by 1.1.70 तपरस्तत्कालस्य।. Since आ is not heard in माहेश्वरसूत्राणि, आ is not in अण्. Thus 1.1.69 अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः। is not applicable to आ. 1.1.70 तपरस्तत्कालस्य । is applicable only to what is applicable to 1.1.69 अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः।. Therefore, this तपरकरण is not for कालनियम, but just for clarity.

- धातोः 6/1 – This is a विशेषण to अङ्गस्य, तदन्तविधि is applied to make "आदन्त-धातु-अन्तस्य अङ्गस्य".
- भस्य 6/1 – From अधिकार-सूत्र 6.4.129 भस्य ।; भ is a type of अङ्ग.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकार-सूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।.
- लोपः 1/1 – From 6.4.134 अल्लोपोऽनः ।. This is आदेश.

[LSK] आकारान्तः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ धातुः $^{1/1}$ तदन्तस्य $^{6/1}$ भस्य $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$ । (1.1.52) अलोऽन्त्यस्य ।

There is लोप in the place of the last letter of the अङ्ग termed भ, which ends with आ-ending धातु.

[LSK] विश्वपः $^{2/3}$ । विश्वपा $^{3/1}$ । विश्वपाभ्याम् $^{3/2}$ इत्यादि $^{1/1}$ ।

विश्वपा + शस्	
विश्वप् + अस्	6.4.140 आतो धातोः । ~ भस्य अङ्गस्य लोपः
विश्वपः	8.2.66 ससजुषो रुँः।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

Declension of विश्वपा (आ-पुं-1)

(धातु-अवयव-आकारान्तः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	विश्वपा + सुँ विश्वपारुँ 8.2.66 **विश्वपाः** 8.3.15	विश्वपा + औ 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च।. **विश्वपौ** 6.1.88	विश्वपा + जस् 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च।. विश्वपास् 6.1.101 **विश्वपाः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	विश्वपा + अम् **विश्वपाम्** 6.1.107	same as above	विश्वपा + शस् विश्वप् + अस् 6.4.140 आतो धातोः । ~ भस्य अङ्गस्य लोपः **विश्वपः**
3	विश्वपा + टा विश्वप् + आ 6.4.140 **विश्वपा**	विश्वपा + भ्याम् **विश्वपाभ्याम्**	विश्वपा + भिस् **विश्वपाभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	विश्वपा + ङे विश्वप् + ए 6.4.140 **विश्वपे**	same as above	विश्वपा + भ्यस् **विश्वपाभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	विश्वपा + ङसिँ विश्वप् + अस् 6.4.140 **विश्वपः**	same as above	same as above
6	विश्वपा + ङस् विश्वप् + अस् 6.4.140 **विश्वपः**	विश्वपा + ओस् विश्वप् + ओस् 6.4.140 **विश्वपोः**	विश्वपा + आम् विश्वप् + आम् 6.4.140 **विश्वपाम्**
7	विश्वपा + ङि विश्वप् + इ 6.4.140 **विश्वपि**	same as above	विश्वपा + सुप् **विश्वपासु**

In भ, the last आ is dropped, विश्वप् + अस्, आ, etc.

6.4.140 आतो धातोः । ~ भस्य अङ्गस्य लोपः

पूर्वसवर्णदीर्घ is denied.

6.1.105 दीर्घाज्जसि च । ~ इचि प्रथमयोः पूर्वसवर्णः दीर्घः

[LSK] एवम्⁰ शङ्खध्मा-आदयः $^{1/3}$ ॥

In this manner, शङ्खध्मा, etc., also decline the same way.

शङ्खं शङ्खेन वा धमति इति शङ्खध्माः ।

शङ्ख + ङस् + ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः (1P) to blow + विच्/क्विप्

आ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) हाहा

पदकृत्य on the word in the sūtra "धातोः" is made.

[LSK] "धातोः $^{6/1}$" किम् ^{0}? हाहान् $^{2/3}$ ॥

हाहा is a name for a type of गन्धर्व, denizen of heaven.

The last letter आ is not a part of धातु since this word is not grammatically derived.

Declension of हाहा (आ-पुं-2)

(अव्युत्पन्न-शब्दः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	हाहा + सुँ हाहारुँ 8.2.66 **हाहाः** 8.3.15	हाहा + औ 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. **हाहौ** 6.1.88	हाहा + जस् 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. हाहास् 6.1.101 **हाहाः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	हाहा + अम् **हाहाम्** 6.1.107	same as above	हाहा + शस् हाहास् 6.1.102 **हाहान्** 6.1.103
3	हाहा + टा **हाहा** 6.1.101	हाहा + भ्याम् **हाहाभ्याम्**	हाहा + भिस् **हाहाभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	हाहा + ङे **हाहै** 6.1.88	same as above	हाहा + भ्यस् **हाहाभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	हाहा + ङसिँ **हाहाः** 6.1.101	same as above	same as above
6	हाहा + ङस् **हाहाः** 6.1.101	हाहा + ओस् **हाहौः** 6.1.88	हाहा + आम् **हाहाम्** 6.1.101
7	हाहा + ङि **हाहे** 6.1.87	same as above	हाहा + सुप् **हाहासु**

Now, इ-ending masculine starts.

There are six types of इ-ending masculine प्रातिपदिकs taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

1. हरि घि-संज्ञक-शब्दः
2. सखि Non-घि-संज्ञक-शब्दः with special sūtras
3. पति Non-घि-संज्ञक-शब्दः
4. कति षट्-संज्ञक-शब्दः
5. त्रि शब्दः with special sūtras
6. द्वि त्यदादि-सर्वनाम-संज्ञक-शब्दः

इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) हरि

The speciality of the word हरि is that it gains घि-संज्ञा.

हरति पापानि इति हरिः ।

हृ हरणे (1U) to take away + इन् (उ०) 4.120 हृपिषिरुहिवृतिविदिछिदिकीर्तिभ्यश्च । ~ इन्

हर् + इ सार्वधातुकार्धधातुकयोः । ~ गुणः

हरि

उणादिप्रत्ययs are considered to be कृत्-प्रत्यय by 3.3.1 उणादयो बहुलम् ।

By being कृदन्त, this is प्रातिपदिक by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।

[LSK] हरिः $^{1/1}$ ।

हरि + सुँ 4.1.2 स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिभ्याम्भ्यस्ङसोसाम्ङ्योस्सुप् । ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात्

हरि + रुँ 8.2.66 ससजुषो रुँः ।

हरिः 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।

[LSK] हरी $^{1/2}$ ॥

हरि + औ 4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च

हरी 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः।

[विधिसूत्रम्] 7.3.109 जसि च । ~ ह्रस्वस्य गुणः अङ्गस्य

गुण takes place for ह्रस्व-ending अङ्ग when जस् follows.

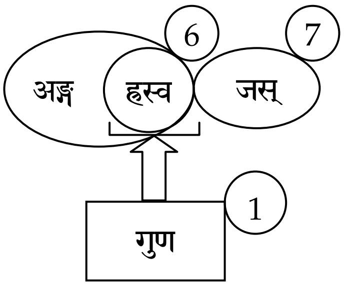

जसि $^{7/1}$ च ^{0} । ~ ह्रस्वस्य $^{6/1}$ गुणः $^{1/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- जसि 7/1 – प्रत्यय जस्; in परसप्तमी.
- च 0 – This connects with the previous sūtra.
- ह्रस्वस्य 6/1 – This is विशेषण to अङ्गस्य, thus तदन्तविधि is applied to make "ह्रस्वान्त-अङ्गस्य".
- गुणः 1/1 – This is आदेश.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] ह्रस्व-अन्तस्य $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ गुणः $^{1/1}$ ।

गुण is the substitute in the place of the last letter of ह्रस्व-ending अङ्ग, when जस् follows.

1.1.52 अलोऽन्त्यस्य । is applied.

[LSK] हरयः $^{1/3}$ ।

हरि + जस्	4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
	1.4.21 बहुषु बहुवचनम् ।
हरे + अस्	7.3.109 जसि च । ~ ह्रस्वस्य गुणः अङ्गस्य
हरय् + अस्	6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ अचि
हरयः	8.2.66 ससजुषो रुँः।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

[विधिसूत्रम्] 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । ~ सम्बुद्धौ अङ्गस्य

गुण takes place for ह्रस्व-ending अङ्ग when सम्बुद्धि (सुँ in सम्बोधन) follows.

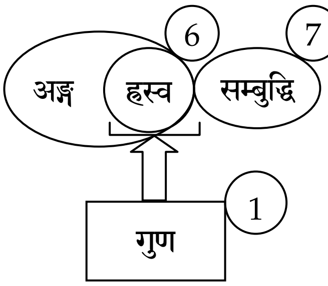

ह्रस्वस्य $^{6/1}$ गुणः $^{1/1}$ । ~ सम्बुद्धौ $^{7/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- ह्रस्वस्य 6/1 – This is विशेषण to अङ्गस्य, thus तदन्तविधि is applied to make "ह्रस्वान्त-अङ्गस्य".
- गुणः 1/1 – This is आदेश.
- सम्बुद्धौ 7/1 – From 7.3.106 सम्बुद्धौ च ।; सम्बुद्धि is संज्ञा given to सुँ in सम्बोधन by 2.3.49 एकवचनं सम्बुद्धिः।; in परसप्तमी.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] सम्बुद्धौ $^{7/1}$ ।

गुण is the substitute in the place of the last letter of ह्रस्व-ending अङ्ग, when सम्बुद्धि follows.

[LSK] हे हरे $^{S1/1}$ ।

हरि + सुँ	4.1.2 स्वौजसमौट्...। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
	1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।, 2.3.47 सम्बोधने च । ~ प्रथमा
हरे + स्	7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । ~ सम्बुद्धौ अङ्गस्य
	with the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य । and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः ।
हरे	6.1.69 एङ्-ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ~ लोपः

Site note: 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । should be applied before 6.1.69 एङ्-ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । because of नित्यत्वम्

[LSK] हरिम् $^{2/1}$ । हरी $^{2/2}$ । हरीन् $^{2/3}$ ।

When अम् follows, 6.1.107 अमि पूर्वः। is applied. 2/2 is always the same as 1/2. When शस् follows, after 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः ।, स् is replaced by न् by 6.1.103 तस्माच्छसो नः पुंसि ।.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.7 शेषो घ्यसखि । ~ ह्रस्वः यू

घि is the संज्ञा given to प्रातिपदिकs ending with ह्रस्व इ, उ, which did not gain नदी-संज्ञा, excluding सखि.

शेषः $^{1/1}$ घि $^{1/1}$ असखि $^{1/1}$ । ~ ह्रस्वः $^{1/1}$ यू $^{1/2}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- शेषः 1/1 – उक्तात् नदीसंज्ञकात् अन्यः शेषः ।; that which is other than नदी-संज्ञक which is already told in the previous sūtra.

1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च । ~ यू स्त्र्याख्यौ नदी gives optional नदी-संज्ञा to ह्रस्व इ-ending or ह्रस्व उ-ending feminine word. Thus, here शेष indicates:

1. ह्रस्व इ-ending or ह्रस्व उ-ending masculine and neuter प्रातिपदिक
2. ह्रस्व इ-ending or ह्रस्व उ-ending feminine प्रातिपदिक, which did not gain optional नदी-संज्ञा

- घि 1/1 – This is संज्ञा; this is artificial name.
- असखि 1/1 – न (अन्यार्थे नञ्) सखा इति असखि (NT)।.
- ह्रस्वः 1/1 – This is adjective to यू.
- यू 1/2 – इः (इवर्णः) च उः (उवर्णः) च यू (ID) । इ + उ = यु by 6.1.77 इको यणचि ।, then it declines as युः, यू, यवः, etc.; this is adjective to शेषः.

"शब्द-स्वरूपम्" is supplied (अध्याहार), and qualified by the words in the sūtra, for applying तदन्तविधि. शब्दस्वरूप, a group of letters which ends with ह्रस्व-इ or ह्रस्व-उ, which is not of the one termed नदी.

[LSK] "शेषः" इति ^{0} स्पष्ट-अर्थम् $^{1/1}$ ।

This sūtra works even without the word "शेषः", because 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च। is अपवाद to this sūtra. This statement is just for easy understanding.

[LSK] ह्रस्वौ $^{1/2}$ यौ $^{1/2}$ इद्-उतौ $^{1/2}$ तदन्तम् $^{1/1}$ सखि-वर्जम् $^{1/1}$ घि-संज्ञम् $^{1/1}$ ।

Those ह्रस्व इ and उ ending words, which are not termed नदी are termed घि, excluding the word सखि.

By 1.4.7 शेषो घ्यसखि ।, प्रातिपदिक हरि gained घि-संज्ञा.

घि-कार्यम्, effect of घि, in terms of declension is seen in 3/1 in the next sūtra and when ङित्s (4/1, 5/1, 6/1, 7/1) follow.

[विधिसूत्रम्] 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । ~ घेः

आङ् (an old term for टा) is replaced by ना after घि-संज्ञक-शब्द, but not in feminine.

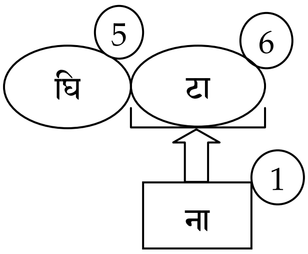

आङः $^{6/1}$ ना $^{1/1}$ अस्त्रियाम् $^{7/1}$ । ~ घेः $^{5/1}$

3 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- आङः 6/1 – प्रातिपदिक is आङ्, a संज्ञा for टा used by पूर्वाचार्यs; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- ना 1/1 – This is आदेश; the absence of विभक्ति is आर्ष.
- अस्त्रियाम् 7/1 – न स्त्री इति अस्त्री (NT), तस्याम्।; in विषयसप्तमी.
- घेः 5/1 – From 7.3.119 अच्च घेः ।; in पूर्वपञ्चमी.

[LSK] घेः $^{5/1}$ परस्य $^{6/1}$ आङः $^{6/1}$ ना $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ अस्त्रियाम् $^{7/1}$ । आङ् $^{1/1}$ इति ^{0} टा-संज्ञा $^{1/1}$ ।

ना is the substitute in the place of आङ्, a term for टा, after घि-संज्ञक-शब्द.

[LSK] हरिणा $^{3/1}$ ।

हरि + टा

हरि + ना 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । ~ घेः

हरिणा 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः

[LSK] हरिभ्याम् $^{3/2}$ । हरिभिः $^{3/3}$ ।

No special effect in them.

[विधिसूत्रम्] 7.3.111 घेर्ङिति । ~ गुणः सुँपि

घि-संज्ञक-शब्द् takes गुण when ङित् follows.

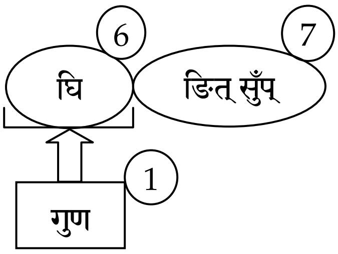

घेः 6/1 ङिति 7/1 । ~ गुणः 1/1 सुँपि 7/1

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- घेः 6/1 – घि termed by 1.4.7 शेषो घ्यसखि।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- ङिति 7/1 – ङ् इत् यस्य सः ङित् (116B), तस्मिन्।; this is विशेषण to सुँपि.
- गुणः 1/1 – This is आदेश; which one of the गुण letters is decided by 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः.
- सुँपि 7/1 – प्रत्याहार सुँप्; in परसप्तमी.

[LSK] घि-संज्ञकस्य 6/1 ङिति 7/1 सुँपि 7/1 गुणः 1/1 ।

गुण is the substitute in the place of the last letter of घि-संज्ञक-शब्द्, when followed by ङित् सुँप्-प्रत्यय.

[LSK] हरये 4/1 ।

हरि + ङे

हरे + ए 7.3.111 घेर्ङिति । ~ गुणः सुँपि, with the help of 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः ।

हरये 6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ अचि संहितायाम्

[LSK] हरिभ्याम् 4/2 । हरिभ्यः 4/3 ।

No special effect in them.

[विधिसूत्रम्] 6.1.110 ङसिँङसोश्च । ~ एङः अति पूर्वः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

When एङ् is followed by ङसिँ or ङस्, पूर्वरूप is the one substitute for the two.

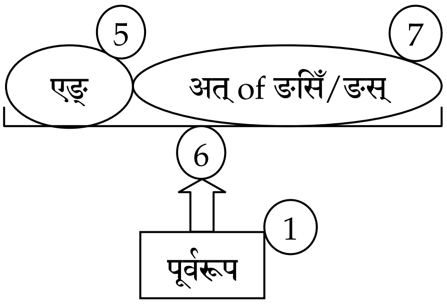

ङसिँङसोः 6/2 च 0 । एङः 5/1 अति 7/1 पूर्वः 1/1 एकः 1/1 पूर्वपरयोः 6/2 संहितायाम् 7/1

2 words in the सूत्र, 6 words as अनुवृत्ति

- ङसिँङसोः 6/2 – ङसिः च ङस् च ङसिङसौ (ID), तयोः।; सम्बन्धे षष्ठी to अति.
- च 0 – Connecting with the previous sūtra, 6.1.109 एङः पदान्तादति ।.
- एङः 5/1 – प्रत्याहार एङ्; representing ए and ओ; in पूर्वपञ्चमी.
- अति 7/1 – प्रातिपदिक अत्; तपर is कालनियम by 1.1.70 तपरस्तत्कालस्य।, hence only short अ is intended; in परसप्तमी.

This sūtra is under the अधिकार of 6.1.72 संहितायाम्। and 6.1.84 एकः पूर्वपरयोः।.

[LSK] एङः 5/1 ङसिँङसोः 6/2 इति 0 पूर्वरूपम् 1/1 एकादेशः 1/1 ।

When एङ् precedes and short अ of ङसिँ and ङस् follows, पूर्वरूप is the substitute in the place of the two.

[LSK] हरेः २ 5/1, 6/1 ।

हरि + ङसिँ

हरे + अस्	7.3.111 घेर्ङिति । ~ गुणः सुँपि, with the help of 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः ।
हरेस्	6.1.110 ङसिँङसोश्च । ~ एङः अति पूर्वः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
हरेः	8.2.66 ससजुषो रुँः ।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

[LSK] हर्योः २ 6/2, 7/2 ।

हरि + ओस्

हर्योस्	6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्
हर्योः	8.2.66 ससजुषो रुँः ।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

[LSK] हरीणाम्$^{6/3}$ ॥

हरि + आम्

हरि + नाम् 7.1.54 ह्रस्व-नद्यापो नुट् । ~ आमः

हरी + नाम् 6.4.3 नामि । ~ अङ्गस्य दीर्घः

हरीणाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः

[विधिसूत्रम्] 7.3.119 अच्च घेः । ~ इदुद्भ्याम् औत् ङेः

This sūtra has two कार्यs, effects:

1) ङि (7/1) after इ/उ is replaced by औ,

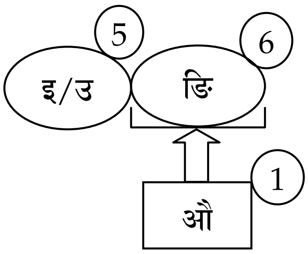

2) and the last letter of घि-संज्ञक-शब्द् is also replaced by अ.

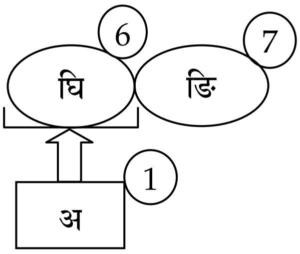

अत्$^{1/1}$ च^{0} घेः$^{6/1}$ । ~ इदुद्भ्याम्$^{5/2}$ औत्$^{1/1}$ ङेः$^{6/1}$

3 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- अत् 1/1 – This is आदेश, for the last letter of घि.
- च 0 – चकार is to show that there are two कार्यs in this sūtra.
- घेः 6/1 – प्रातिपदिक is घि; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- इदुद्भ्याम् 5/2 – From 7.3.117 इदुद्भ्याम् ।; in पूर्वपञ्चमी.
- औत् 1/1 – This is आदेश, for ङि.
- ङेः 6/1 – From 7.3.116 ङेराम् नद्याम्नीभ्यः ।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] इदुद्भ्याम्$^{5/2}$ उत्तरस्य$^{6/1}$ ङेः$^{6/1}$ औत्$^{1/1}$, घेः$^{6/1}$ अत्$^{1/1}$ च^{0} ।

औ is the substitute in the place of ङि which is after short इ or उ. Also short अ is the substitute in the place of the last letter of घि-संज्ञक-शब्द्.

[LSK] हरौ$^{7/1}$ ।

हरि + ङि

हरि + औ 7.3.119 अच्च घेः । ~ इदुद्भ्याम् औत् ङेः

हर + औ 7.3.119 अच्च घेः । ~ इदुद्भ्याम् औत् ङेः

हरौ 6.1.88 वृद्धिरेचि । ~ आत् संहितायाम्

[LSK] हरिषु$^{7/3}$ ।

हरि + सुप्

हरि + षु 8.3.59 आदेशप्रत्यययोः । ~ इण्कोः सः मूर्धन्यः

[LSK] एवम्^{0} कवि-आदयः$^{1/3}$ ।

In the same manner, कवि, etc., such as अग्नि, गिरि, रवि, विधि, and पवि decline like हरि.

Summary of declension of घि-संज्ञक-प्रातिपदिक

- घि-संज्ञा is defined by 1.4.7 शेषो घ्यसखि । ~ ह्रस्वः यू
- There are three sūtras used in declension of घि:
  - 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । ~ घेः in 3/1
  - 7.3.111 घेर्ङिति । ~ गुणः सुँपि in 4/1, 5/1, and 6/1
  - 7.3.119 अच्च घेः । ~ इदुद्भ्याम् औत् ङेः in 7/1

Declension of हरि (इ-पुं-1)

घि-संज्ञक-इकारान्त-पुँल्लिङ्ग-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	हरि + सुँ हरिरुँ 8.2.66 **हरिः** 8.3.15	हरि + औ **हरी** 6.1.102	हरि + जस् हरे + अस् 7.3.109 हरय् + अस् 6.1.78 **हरयः** 8.2.66, 8.3.15
S1	हरि + सुँ हरे + स् 7.3.108 **हरे** 6.1.69	same as above	same as above
2	हरि + अम् **हरिम्** 6.1.107	same as above	हरि + शस् हरी स् 6.1.102 **हरीन्** 6.1.103
3	हरि + टा हरि + ना 7.3.120 **हरिणा** 8.4.2	हरि + भ्याम् **हरिभ्याम्**	हरि + भिस् **हरिभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	हरि + ङे हरे + ए 7.3.111 हरय् + ए 6.1.78 **हरये**	same as above	हरि + भ्यस् **हरिभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	हरि + ङसिँ हरे + अस् 7.3.111 हरेस् 6.1.110 **हरेः** 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	हरि + ङस् हरे + अस् 7.3.111 हरेस् 6.1.110 **हरेः** 8.2.66, 8.3.15	हरि + ओस् हर्य् + ओस् 6.1.77 **हर्योः** 8.2.66, 8.3.15	हरि + आम् हरि + न् आम् 7.1.54 हरी + नाम् 6.4.3 **हरीणाम्** 8.4.2
7	हरि + ङि हरि + औ 7.3.119 हर + औ 7.3.119 **हरौ** 6.1.88	same as above	हरि + सुप् **हरिषु** 8.3.59

<u>इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) सखि</u>

By घि-संज्ञा-विधायक-सूत्र 1.4.7 शेषो घ्यसखि।, the word सखि was excluded. This word is the second इ-कारान्त-पुँल्लिङ्ग word in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

समानं ख्यायते जनैः (one who is called the same by people) इति सखा ।

समान + अम् + ख्या प्रकथने (2P) to tell + इण्   (उ०) 4-138 समाने ख्यः स चोदात्तः। ~ इण् डित्

स + ख् + इ   By the same sūtra, समान becomes स, य् is लोप, and प्रत्यय is like डित्, thus टि-part is लोप. अनुबन्धलोप and सुब्लुक्.

सखि

उणादिप्रत्ययs are considered to be कृत्-प्रत्यय by 3.3.1 उणादयो बहुलम् ।

By being कृदन्त, this is प्रातिपदिक by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।

Special aspects of declension of सखि

1. When सर्वनामस्थानs follow, there are special sūtras only for सखि-शब्द.

2. When 3/1 and ङित् follow, there is no घि-कार्य.

[विधिसूत्रम्] 7.1.93 अनङ् सौ । ~ सख्युः अङ्गस्य असम्बुद्धौ

The last letter of सखि is replaced by अन् when असम्बुद्धि सुँ follows.

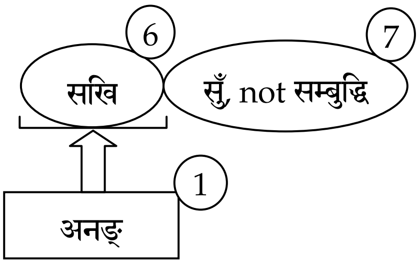

अनङ् $^{1/1}$ सौ $^{7/1}$ । ~ सख्युः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ असम्बुद्धौ $^{7/1}$

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- अनङ् 1/1 – This is आदेश; this is अनेकाल् but ङित्, hence it replaces only the last letter by 1.1.53 ङिच्च । ~ अलः अन्त्यस्य; अ after न् is उच्चारणार्थ, thus the content of this आदेश is "अन्".
- सौ 7/1 – प्रातिपदिक is सुँ; in परसप्तमी.
- सख्युः 6/1 – From 7.1.92 सख्युरसम्बुद्धौ।; प्रातिपदिक is सखि; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- अङ्गस्य 6/1 – From 6.4.1 अङ्गस्य।.
- असम्बुद्धौ 7/1 – From 7.1.92 सख्युरसम्बुद्धौ।; this is adjective to सौ.

[LSK] सख्युः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ अनङ् $^{1/1}$ आदेशः $^{1/1}$ असम्बुद्धौ $^{7/1}$ सौ $^{7/1}$॥

अनङ् is the substitute for the last letter of अङ्ग सखि when असम्बुद्धि सुँ is following.

सखि + सुँ 4.1.2 स्वौजस्... । ~ प्रत्ययः परश्च ङ्याप्प्रातिपदिकात्

सख् अन् + स् 7.1.93 अनङ् सौ । ~ सख्युः अङ्गस्य असम्बुद्धौ

With the help of 1.1.53 ङिच्च । ~ अलः अन्त्यस्य

सखन् + स्

To be continued…

The next sūtra defines उपधा-संज्ञा which is required for the following sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.65 अलोऽन्त्यात् पूर्व उपधा ।

The second to last letter is termed उपधा.

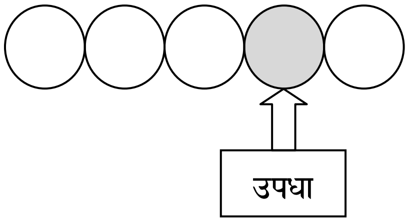

अलः $^{5/1}$ अन्त्यात् $^{5/1}$ पूर्वः $^{1/1}$ उपधा $^{1/1}$ ।

4 words in the सूत्र, no word is required as अनुवृत्ति.

- अलः 5/1 – प्रत्याहारः अल् indicates any letter; in दिग्योगे पञ्चमी connected to पूर्वः.
- अन्त्यात् 5/1 – अन्ते भवः अन्त्यः (that which exists at the end), तस्मात्।; this is adjective to अलः.
- पूर्वः 1/1 – This is संज्ञी.
- उपधा 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] अन्त्यात् $^{5/1}$ अलः $^{5/1}$ पूर्वः $^{1/1}$ वर्णः $^{1/1}$ उपधा-संज्ञः $^{1/1}$ ॥

The letter before the last letter is termed उपधा.

[विधिसूत्रम्] 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ नः उपधायाः दीर्घः अङ्गस्य

The second to last letter of न्-ending अङ्ग becomes दीर्घ when सर्वनामस्थान other than सम्बुद्धि follows.

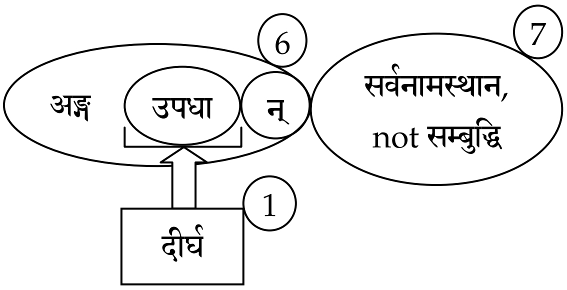

सर्वनामस्थाने $^{7/1}$ च ^{0} असम्बुद्धौ $^{7/1}$ । ~ न $^{6/1}$ उपधायाः $^{6/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$

3 words in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- सर्वनामस्थाने 7/1 – Defined by 1.1.42 शि सर्वनामस्थानम्। and 1.1.43 सुडनपुंसकस्य।; in परसप्तमी.
- च 0 – Connecting the previous sūtra. (6.4.3 नामि। is up to 6.4.7, then सर्वनामस्थाने च.)
- असम्बुद्धौ 7/1 – From 7.1.92 सख्युरसम्बुद्धौ।; this is adjective to सर्वनामस्थाने.
- न 6/1 – From 6.4.7 नोपधायाः।; प्रातिपदिक is न; लुप्तषष्ठी-ending; adjective to अङ्गस्य; by तदन्तविधि, this is understood as "न-अन्तस्य अङ्गस्य".
- उपधायाः 6/1 – From 6.4.7 नोपधायाः।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- दीर्घः 1/1 – From 6.3.111 ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः।; this is आदेश.
- अङ्गस्य 6/1 – From 6.4.1 अङ्गस्य।; qualified by नः, this is in सम्बन्धे षष्ठी to उपधायाः.

[LSK] न-अन्तस्य $^{6/1}$ उपधायाः $^{6/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ असम्बुद्धौ $^{7/1}$ सर्वनामस्थाने $^{7/1}$॥

दीर्घ is the substitute for the second to last letter of न्-ending अङ्ग when सर्वनामस्थान other than सम्बुद्धि follows.

सखि + सुँ

सख् अन् + स् 7.1.93 अनङ् सौ । ~ सख्युः अङ्गस्य असम्बुद्धौ

With the help of 1.1.53 ङिच्च । ~ अलः अन्त्यस्य

सखान् + स् 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ नः उपधायाः दीर्घः अङ्गस्य

The next sūtra defines अपृक्त-संज्ञा which is required for the following sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.2.41 अपृक्त एकाल् प्रत्ययः।

A suffix which consists of only one letter is termed अपृक्त.

अपृक्तः $^{1/1}$ एकाल् $^{1/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$।

3 words in the सूत्र, no word is required as अनुवृत्ति.

- एकाल् 1/1 – This is adjective to प्रत्ययः; एकः च असौ अल् एकाल् (KT)। one letter.
- प्रत्ययः 1/1 – This is संज्ञी.
- अपृक्तः 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] एकाल् $^{1/1}$ प्रत्ययः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ सः $^{1/1}$ अपृक्तसंज्ञः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$॥

A single-lettered suffix is termed अपृक्त.

Here are some examples of occasions where अपृक्त is seen.

- स् is अपृक्त after eliding अनुबन्ध from सुँ (सुँप्-प्रत्यय)
- त् is अपृक्त after eliding अनुबन्ध and इ from तिप् (तिङ्-प्रत्यय) by 3.4.100 इतश्च ।
- स् is अपृक्त after eliding अनुबन्ध and इ from सिप् (तिङ्-प्रत्यय) by 3.4.100 इतश्च ।
- व् is अपृक्त after eliding अनुबन्ध from क्विप् (कृत्-प्रत्यय)

[विधिसूत्रम्] 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुँतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

अपृक्त हल् of सुँ, तिप्, सिप् is elided after हल्, or ङी/आप् which is दीर्घ.

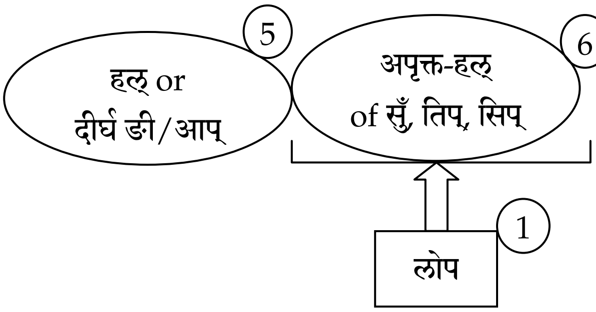

हल्ङ्याब्भ्यः 5/3 दीर्घात् 5/1 सुँ-ति-सि 1/1 अपृक्तम् 1/1 हल् 1/1 । ~ लोपः 1/1

5 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- हल्ङ्याब्भ्यः 5/3 – हल् च ङी च आप् च हल्ङ्यापः (ID), तेभ्यः।; प्रत्याहारः हल्, feminine suffix ङी (ङीप्, ङीष्, ङीन्) and आप् (टाप्, डाप्, चाप्); in पूर्वपञ्चमी.
- दीर्घात् 5/1 – This is adjective only to ङी and आप्.
- सुँ-ति-सि 1/1 – सुँ of सुप्, तिप् and सिप् of तिङ्; this sūtra is applicable for अपृक्त of only these suffixes.
- अपृक्तम् 1/1 – Single-lettered suffix, defined by 1.2.41 अपृक्त एकाल् प्रत्ययः।.
- हल् 1/1 – प्रत्याहार हल्; adjective to अपृक्तम्.
- लोपः 1/1 – लुप्यते इति लोपः । लुप् to elide + घञ् कर्मणि व्युत्पत्तिः; that which is elided; समानाधिकरण to अपृक्तं हल्.

[LSK] हलन्तात् 5/1 परम् 1/1, दीर्घौ 1/2 यौ 1/2 ङ्यापौ 1/2 तदन्तात् 5/1 च 0 परम् 1/1 सुँ-ति-सि इति 0 एतत् 1/1 अपृक्तम् 1/1 हल् 1/1 लुप्यते III/1 ॥

अपृक्त हल् of सुँ, तिप् and सिप् which is after हल्, or which is after दीर्घ ङी or आप्, is elided.

सखि + सुँ

सख् अन् + स् 7.1.93 अनङ् सौ । ~ सख्युः अङ्गस्य असम्बुद्धौ

With the help of 1.1.53 ङिच्च । ~ अलः अन्त्यस्य

सखान् + स् 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ नः उपधायाः दीर्घः अङ्गस्य

सखान् 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुँतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

To be continued …

Side note:

Question #1: Why is "दीर्घात्" required to qualify ङी and आप्, while they are दीर्घ by themselves?

Answer #1: When ङी/आप्-ending word is in conmpound as उत्तरपद, and when it is उपसर्जन (गौण), it becomes ह्रस्व-ending by 1.2.48 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य। ~ ह्रस्वः.

मालायाः अतिक्रान्तः अतिमालः ।

अति + माला + ङसिँ (वा०) निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पञ्चम्या ।

अति + माल गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य । ~ ह्रस्वः

अतिमल

माला is a टाप्-ending word. After compounding, the declension will be अतिमलः $^{1/1}$, without सुलोप by 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुँतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः because of not being दीर्घ.

Question #2: Why is "हल्" required to qualify सु-ति-सि अपृक्त?

Answer #2: In लिट्, तिप् is replaced by णल्, the content of which is अपृक्त अ.

Question #3: In the वृत्ति, the word "अन्त" was brought in. How did it come?

Answer #3: सु, ति, सि being प्रत्यय, प्रकृति which precedes is understood. Making प्रकृति विशेष्य, हल् and ङ्याप् become विशेषण. Between them तदन्तविधि is applied.

Question #4: As for the case when हल् is followed by अपृक्त हल् in this sūtra, will 8.2.23 संयोगान्तस्य लोपः। do the same job?

Answer #4: That is a त्रिपादी sūtra. It would create problems such as the following:

राजान् + सुँ

राजान् 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुँतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

राजा 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।

If the स् was elided by 8.2.23 संयोगान्तस्य लोपः।, 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य । would not work because of the असिद्धवत्त्व of the लोप of स्.

[विधिसूत्रम्] 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य। ~ पदस्य

न् at the end of प्रातिपदिक and पद् is elided.

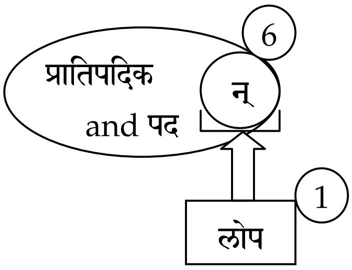

न $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$ प्रातिपदिक $^{6/1}$ अन्तस्य $^{6/1}$। ~ पदस्य $^{6/1}$

4 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- न 6/1 – लुप्तषष्ठी-एकवचनम्; it should be understood as "नः" or "नकारस्य"; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- लोपः 1/1 – This is आदेशः.
- प्रातिपदिक 6/1 – लुप्तषष्ठी-एकवचनम्; it should be understood as "प्रातिपदिकस्य"; this is adjective to "पदस्य".
- अन्तस्य 6/1 – समानाधिकरण to नकारस्य; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- पदस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 8.1.16 पदस्य।; in अवयवषष्ठी to अन्तस्य and नः.

Here is the reason why न and प्रातिपदिक are taken as व्यस्तपदs[3]:

The main sentence of the sūtra is "नकारस्य लोपः". Still, न is not compounded with लोप as "नकारस्य लोपः नलोपः (6T)" because नस्य is समानाधिकरण to अन्तस्य. Just as in "नृपस्य रामस्य सेतुः", compounding रामस्य and सेतुः is not possible.

न् is at the end of what? पदस्य. What kind of पद? पद which is प्रातिपदिक.

---

[3] बालमनोरमा explains well the reason for interpretating लुप्तषष्ठी.

न इति स्थानषष्ठ्यन्तं पृथक्पदम् । आर्षः षष्ठ्या लुक् । नकारस्य लोपः स्यात् इत्यर्थः । अन्तस्य इति नकारस्य विशेषणम् । अतः एव च नस्य विशेषण-सापेक्षत्वात् लोपशब्देन समासः न भवति असामर्थ्यात् । तस्य अन्तः? इति अपेक्षायाम् पदस्य इति अधिकृतम् अवयवषष्ठ्यन्तम् अन्वेति ।पदस्य यः अयम् अव्त-अवयवः यस्य नकारस्य लोपः इति । कीदृशं पदम् इति अपेक्षायां प्रातिपदिक इति लुप्तषष्ठ्यन्तम् अन्वेति ।

[LSK] प्रातिपदिक-संज्ञकम्$^{1/1}$ यत्$^{1/1}$ पदम्$^{1/1}$ तदन्तस्य$^{6/1}$ नस्य$^{6/1}$ लोपः$^{1/1}$ ।

There is elision of न् which is end of the पद which is termed प्रातिपदिक.

Note that "तदन्तस्य" is 6T.

[LSK] सखा॥

सखि + सुँ

सख् अन् + स्	7.1.93 अनङ् सौ । ~ सख्युः अङ्गस्य असम्बुद्धौ
	With the help of 1.1.53 ङिच्च । ~ अलः अन्त्यस्य
सखान् + स्	6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ नः उपधायाः दीर्घः अङ्गस्य
सखान्	6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुँतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः
सखा	8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य। ~ पदस्य

[अतिदेशसूत्रम्] 7.1.92 सख्युरसम्बुद्धौ । ~ अङ्गात् सर्वनामस्थानम् णित्

After सखि-शब्द, सर्वनामस्थान which is not सम्बुद्धि is treated as णित्.

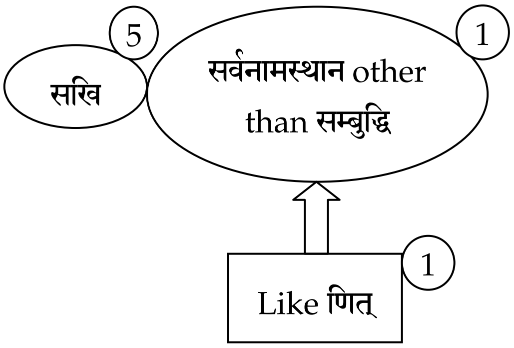

सख्युः 5/1 असम्बुद्धौ 7/1 । ~ अङ्गात् 5/1 सर्वनामस्थानम् 1/1 णित् 1/1

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- सख्युः 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- असम्बुद्धौ 7/1 – This is adjective to सर्वनामस्थानम्; the 7th case is here to be understood as 1st case.
- अङ्गात् 5/1 – From 6.4.1 अङ्गस्य।; विभक्तिविपरिणाम took place.
- सर्वनामस्थानम् 1/1 – From 7.1.86 इतोऽत् सर्वनामस्थाने।; विभक्तिविपरिणाम took place.
- णित् 1/1 From 7.1.90 गोतो णित्।.

[LSK] सख्युः 5/1 अङ्गात् 5/1 परम् 1/1 सम्बुद्धि-वर्जम् 1/1 सर्वनामस्थानम् 1/1 णिद्वत् 0 स्यात् III/1 ॥

After अङ्ग which is सखि, सर्वनामस्थान other than सम्बुद्धि should be like णित्.

सखि + औ

औ being one of the सर्वनामस्थान, by 7.1.92 सख्युरसम्बुद्धौ । ~ अङ्गात् सर्वनामस्थानम् णित्, औ will be treated as णित् by the next sūtra.

[विधिसूत्रम्] 7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ अङ्गस्य वृद्धिः

वृद्धि takes place at the end of अच्-ending अङ्ग when followed by ञित्/णित्-प्रत्यय.

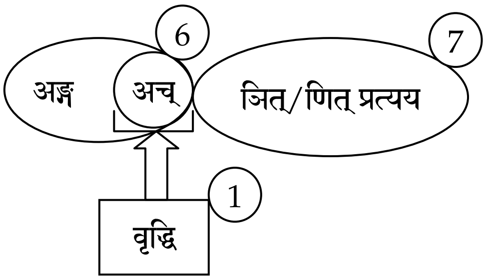

अचः 6/1 ञ्णिति 7/1 । ~ अङ्गस्य 6/1 वृद्धिः 1/1

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- अचः 6/1 – प्रत्याहार अच्; this is विशेषण to अङ्गस्य, thus तदन्तविधि is applied to make "अजन्तस्य अङ्गस्य"; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- ञ्णिति 7/1 – ञ् च ण् च ञ्णौ (ID)।ञ्णौ इतौ यस्य सः ञ्णित् (116B) प्रत्ययः, तस्मिन्; in परसप्तमी.
- वृद्धिः 1/1 – This is आदेशः; स्थानेऽन्तरतमः। is required to decide which one of the three.
- अङ्गस्य 6/1 – From 6.4.1 अङ्गस्य।.

[LSK] अजन्ताङ्गस्य 6/1 वृद्धिः 1/1 ञिति 7/1 णिति 7/1 च 0 परे 7/1 ।

वृद्धि is the substitute in the place of the last letter of अच्-ending अङ्ग when ञित् or णित् suffix follows.

[LSK] सखायौ ।

सखि + औ

सखै + औ — 7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ अङ्गस्य वृद्धिः, with the help of परिभाषा 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य।[4] and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः।.

सखाय् + औ — 6.1.78 एचोऽयवायावः। ~ अचि

[LSK] सखायः 1/3 । हे सखे 8/1 । सखायम् 2/1 । सखायौ 2/2 । सखीन् 2/3 । सख्या 3/1 । सख्ये 4/1 ॥

See the chart for each declension.

[4] इको गुणवृद्धी। is not required here because स्थानिन् is understood clearly. [B] यत्र साक्षात् स्थानी न निर्दिष्टः "सार्वधातुकार्धधातुकयोः", "सिचि वृद्धिः -" इत्यादौ, तत्रैवेयं परिभ्हाषा प्रवर्तते, न तु "अचो ञ्णिति" इत्यादौ, स्थानिनिर्देशात् ।

[विधिसूत्रम्] 6.1.112 ख्यत्यात् परस्य । ~ ङसिङसोः अतः उत् संहितायाम्

After ख्य् and त्य्, that are results of यण्-सन्धि, अ of ङसिँ and ङस् is replaced by उ.

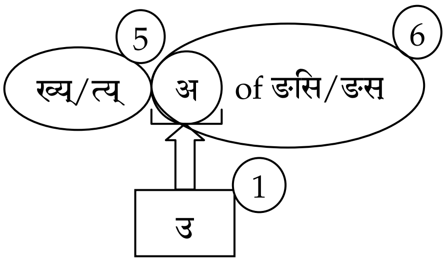

ख्यत्यात्$^{5/1}$ परस्य$^{6/1}$ । ~ ङसिँङसोः$^{6/2}$ अतः$^{6/1}$ उत्$^{1/1}$ संहितायाम्$^{7/1}$

2 words in the सूत्र, 4 words as अनुवृत्ति

- ख्यत्यात् 5/1 – ख्यः च त्यः च ख्य-त्यम् (SD), तस्मात्।; these अs after ख्य् and त्य् are for उच्चारण; ख्य् and त्य् indicate the forms after applying यण्-सन्धि on खि, खी, ति, or ती; in पूर्वपञ्चमी.
- परस्य 6/1 – This word is to indicate the end of अधिकार by 6.1.84 एकः पूर्वपरयोः।. By 1.1.67 तस्मादित्युत्तरस्य।, the 5th case-ending word "ख्यत्यात्" can bring "परस्य/उत्तरस्य". However, "परस्य" is told in the sūtra in order to suggest the end of the अधिकार.
- ङसिँङसोः 6/2 – From 6.1.110 ङसिँङसोश्च।; ङसिः च ङस् च ङसिङसौ (ID), तयोः।; सम्बन्धे षष्ठी to अतः.
- अतः 6/1 – From 6.1.109 एङः पदान्तादति।; विभक्तिविपरिणाम makes 7th case to 6th case.
- उत् 1/1 – From 6.1.111 ऋत उत्।; this is आदेश.

[LSK] खि-ति-शब्दाभ्याम्$^{5/2}$ खी-ती-शब्दाभ्याम्$^{5/2}$ कृत-यण्-आदेशाभ्याम्$^{5/2}$ परस्य$^{6/1}$ ङसिँङसोः$^{6/2}$ अतः$^{6/1}$ उः$^{1/1}$ ।

After खि, ति, खी, or ती, with यण्-आदेश, short अ of ङसिँ and ङस् is substituted by उ.

[LSK] सख्युः$^{5/1, 6/1}$ ।

सखि + ङसिँ

सख्य् + अस् 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

सख्य् + उस् 6.1.112 ख्यत्यात् परस्य । ~ ङसिँङसोः अतः उत् संहितायाम्

सख्युः 8.2.66 ससजुषो रुँः ।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

[विधिसूत्रम्] 7.3.118 औत् । ~ इदुद्भ्याम् ङेः

ङि (सुप्-प्रत्यय for 7/1) preceded by इ is replaced by औ

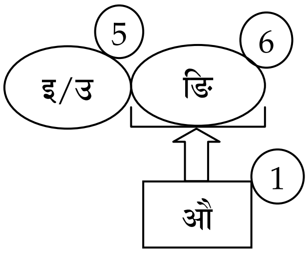

औत्$^{1/1}$ । ~ इदुद्भ्याम्$^{5/2}$ ङेः$^{6/1}$

1 word in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- औत् 1/1 – This is आदेश, for ङि.
- इदुद्भ्याम् 5/2 – From 7.3.117 इदुद्भ्याम् ।; in पूर्वपञ्चमी; here in this sūtra, there is no example of उ, thus only इ is considered.
- ङेः 6/1 – From 7.3.116 ङेराम् नद्याम्नीभ्यः ।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] इतः^{0} परस्य$^{6/1}$ ङेः$^{6/1}$ औत्$^{1/1}$ ।

औ is the substitute in the place of ङि which is after short इ.

[LSK] सख्यौ$^{7/1}$ ।

सखि + ङि

सखि + औ 7.3.118 औत् । ~ इदुद्भ्याम् ङेः

सख्य् + औ 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

सख्यौ

[LSK] शेषम्$^{1/1}$ हरिवत्^{0} ॥

Declension of सखि (इ-पुं-2)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	सखि + सुँ सखन् + स् 7.1.93 सखान् + स् 6.4.8 सखान् 6.1.68 **सखा** 8.2.7	सखि + औ suffix is णिद्वत् by 7.1.92 सखै + औ 7.2.115 **सखायौ** 6.1.78	सखि + जस् suffix is णिद्वत् by 7.1.92 सखै + अस् 7.2.115 **सखायः** 6.1.78
S1	सखि + सुँ सखे + स् 7.3.108 **सखे** 6.1.69	same as above	same as above
2	सखि + अम् suffix is णिद्वत् by 7.1.92 सखै + अम् 7.2.115 **सखायम्** 6.1.78	same as above	सखि + शस् सखीस् 6.1.102 सखीन् 6.1.103
3	सखि + टा **सख्या** 6.1.77	सखि + भ्याम् **सखिभ्याम्**	सखि + भिस् **सखिभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	सखि + ङे **सख्ये** 6.1.77	same as above	सखि + भ्यस् **सखिभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	सखि + ङसिँ सख्य् + अस् 6.1.77 सख्य् + उस् 6.1.112 **सख्युः** 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	सखि + ओस् सख्य् + ओस् 6.1.77 **सख्योः** 8.2.66, 8.3.15	सखि + आम् सखि + न् आम् 7.1.54 सखी + नाम् 6.4.3 **सखीनाम्**
7	सखि + ङि सखि + औ 7.3.118 **सख्यौ** 6.1.77	same as above	सखि + सुप् **सखिषु** 8.3.59

<u>इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) पति</u>

[नियमसूत्रम्] 1.4.8 पतिः समास एव । ~ घि

As for पति-शब्द, घि-संज्ञा is given only when in compound.

पतिः $^{1/1}$ समासे $^{7/1}$ एव ^{0} । ~ घि $^{1/1}$

3 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- पतिः 1/1 – This is संज्ञी.
- समासे 7/1 – In अधिकरणे सप्तमी.
- एव 0 – This एवकार indicates that this sūtra is नियमसूत्र; संज्ञा should be limited to पति in समास[5].
- घि 1/1 – This is संज्ञा.

This is नियमसूत्र. Even without this sūtra, पति in समास would have gained घि-संज्ञा by 1.4.7 शेषो घ्यसखि।. Still, this sūtra is started to teach that what is not said in this sūtra is excluded. This is said by the वाक्य "सिद्धे सति आरम्भमानः नियमाय।". What should be understood by this नियमसूत्र is that पति which is not in समास does not gain घि-संज्ञा. For more information on नियमसूत्र, see the appendix of Volume 1.

[LSK] घि-संज्ञः $^{1/1}$ ।

पति should be termed घि only in समास. If not in समास, घि-संज्ञा is not given.

[LSK] पत्युः $^{5/1,\,6/1}$ २ । पत्यौ $^{7/1}$ । शेषम् $^{1/1}$ हरिवत् ^{0} ।

पति, when not in compound, does not gain घि-संज्ञा. Thus विधिसूत्रs that require घि-संज्ञा are not applicable. अच्-सन्धिs are applied instead.

पति + ङसिँ

पत्य् + अस्   6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

पत्य् + उस्   6.1.112 ख्यत्यात् परस्य । ~ ङसिँङसोः अतः उत् संहितायाम्

पत्युः   8.2.66 ससजुषो रुँः ।, 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

---

[5] This नियम is to tell that घि-संज्ञा is for पति in समास only, not for "समास ending with पति". To make this point clear, एव is used. For भूपति, the entire word gets घि-संज्ञा.

पति + ङि

पति + औ 7.3.118 औत् । ~ इदुद्भ्याम् ङेः

पत्य् + औ 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

पत्यौ

The rest is like हरि.

Declension of पति (इ-पुं-3)

Non-घि-संज्ञक-इकारान्त-पुँल्लिङ्गशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			
S1			
2			
3	पति + टा पत्या 6.1.77		
4	पति + ङे पत्ये 6.1.77		
5	पति + ङसिँ पत्य् + अस् 6.1.77 पत्य् + उस् 6.1.112 पत्युः 8.2.66, 8.3.15		
6	same as above		
7	पति + ङि पति + औ 7.3.118 पत्यौ 6.1.77		

The shaded area is like सखि.

The rest declines like हरि.

[LSK] समासे $^{7/1}$ तु ^{0} "भूपतये $^{4/1}$"।

Whereas, in compound, पति gains घि-संज्ञा and declines like हरि all the way.

<u>इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (4) कति</u>

The fourth इकारान्त-प्रातिपदिक is कति. A distinguishing feature of this प्रातिपदिक is being ending with डति, a तद्धित-प्रत्यय denoting measurement.

का अस्य सङ्ख्या इति कति । “What is the number of this (how many)?” is कति.

किम् + डति 5.2.41 किमः सङ्ख्यापरिमाणे डति च ।

क् + अति 6.4.143 टेः । ~ भस्य डिति लोपः

By being तद्धितान्त, this is प्रातिपदिक by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।

[LSK] कति-शब्दः $^{1/1}$ नित्यम् ^{0} बहुवचनान्तः $^{1/1}$ ॥

कति declines always in plural.

कति + जस्

कति 7.1.22 षड्भ्यो लुक् । ~ जश्शसोः

Six sūtras are introduced in the declension of कति.

1. सङ्ख्या-संज्ञा is given to डति-ending word by 1.1.23 बहु-गण-वतु-डति सङ्ख्या ।
2. षट्-संज्ञा also is given to डति-ending word 1.1.25 डति च । ~ षट्
3. जस् and शस् get लुक् elision when preceded by षट्-संज्ञक-अङ्ग by 7.1.22 षड्भ्यो लुक् ।
4. लुक्-संज्ञा is defined by 1.1.61 प्रत्ययस्य लुक्-श्लु-लुपः । ~ अदर्शनम्
5. Suffix, even after its elision, can still be निमित्त for another विधि by 1.1.62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् ।
6. However, that is negated if the विधि is for modification on अङ्ग.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.23 बहुगणवतुडति सङ्ख्या ।

बहु-शब्द, गण-शब्द, वतुँ-प्रत्यय-ending word, and डति-प्रत्यय-ending word are termed सङ्ख्या.

बहु-गण-वतु-डति $^{1/1}$ सङ्ख्या $^{1/1}$।

2 words in the सूत्र, no word is required as अनुवृत्ति.

- बहु-गण-वतु-डति 1/1 – This is संज्ञी; बहुः च गणः च वतुः च डतिः च बहुगणवतुडति (SD)।; बहु and गण are प्रातिपदिकs; वतुँ [6] and डति are प्रत्ययs; by (प०) प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्।, वतुँ-ending and डति-ending words are understood; here, (प०) संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति। does not work.
- सङ्ख्या 1/1 – This is संज्ञा.

In संज्ञाप्रदेश, सङ्ख्या-संज्ञा is used in the sense of natural (अकृत्रिम) meaning as well as artificial (कृत्रिम) meaning. [7]

- Natural (अकृत्रिम) meaning of सङ्ख्या-संज्ञा = एक, द्वि, त्रि, etc., words denoting numbers
- Artificial (कृत्रिम) meaning of सङ्ख्या-संज्ञा = बहु, गण, वतुँ-ending, and डति-ending words

This sūtra 1.1.23 बहुगणवतुडति सङ्ख्या । extends the meaning of the word सङ्ख्या from अकृत्रिम to कृत्रिम.[8]

---

[6] वतुँ is तद्धितप्रत्यय taught by 5.2.39 यत्-तदेतेभ्यः परिमाणे वतुँप् । to make यावत्, तावत्, and एतावत्.

[7] Generally, there is न्याय (logic) stating "कृत्रिमाकृत्रिमयोः कृतिमे कार्यसंप्रत्ययः।", artificial name is understood in sūtras. However, this न्याय is not applicable in the case of संख्या-संज्ञा, as seen in संज्ञाप्रदेश as ज्ञापक as follows:

बहुधा, गणधा, तावद्धा, कतिधा, पञ्चधा, etc. by 5.3.42 सङ्ख्याया विधार्थे धा ।

बहुकृत्वः, गणकृत्वः, तावत्कृत्वः, कतिकृत्वः, पञ्चकृत्वः, etc. 5.4.17 सङ्ख्यायाः क्रियाऽभ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच् ।

[8] एतत्सूत्रमतिदेशार्थं यदयमसङ्ख्यां सङ्ख्येत्याह । [M Bh]

सङ्ख्या-संज्ञा is prerequisite for षट्-संज्ञा defined in the next two sūtras. The first one is introduced later in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.24 ष्णान्ता षट् । ~ सङ्ख्या

षू-ending and न्-ending words denoting number are termed षट्.

ष्णान्ताः 1/3 षट् 1/1 । ~ सङ्ख्या 1/1

2 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- ष्णान्ताः 1/3 – ष् च न च ष्णौ (ID)। ष्णौ अन्तौ यस्याः ताः ष्णान्ताः (116B)।; those which end with ष् or न्; adjective to सङ्ख्या. Note that न् becomes ण् by 8.4.2 with ष् as निमित्त.
- सङ्ख्या 1/1 – This word is लोकप्रसिद्ध सङ्ख्या, the word used in the natural language, denoting numbers.
- षट् 1/1 – This is संज्ञा.

प्रातिपदिकs called सङ्ख्या which end with ष् or न् are six: पञ्चन् (5), षष् (6), सप्तन् (7), अष्टन् (8), नवन् (9), and दशन् (10). They are termed षट् by this sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.25 डति च । ~ षट्

डति-प्रत्यय-ending word is also termed षट्.

डति 1/1 च 0। ~ षट् 1/1

2 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- डति 1/1 – This is संज्ञी. By (प०) प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्।, डति-ending word is understood. Here, in order to make sense, (प०) संज्ञाविधौ प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणं नास्ति। does not work.
- च 0 – This connects to the previous sūtra 1.1.26 ष्णान्ता षट् । and brings षट् down.
- षट् 1/1 – This is संज्ञा; from 1.1.26 ष्णान्ता षट् ।.

[LSK] डति-अन्ता 1/1 सङ्ख्या 1/1 षट्-संज्ञा 1/1 स्यात् III/1॥

डति-प्रत्यय-ending सङ्ख्याword is termed षट्.

Now, कति is termed सङ्ख्याand षट् by these sūtras.

[विधिसूत्रम्] 7.1.22 षड्भ्यो लुक् । ~ जश्शसोः

There is लुक्-elision of जस् and शस् when षट्-संज्ञक word precedes.

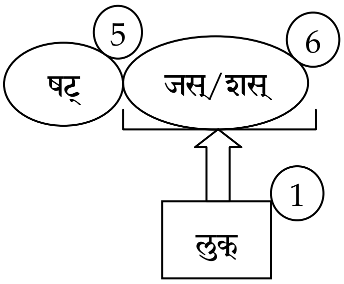

षड्भ्यः 5/3 लुक् 1/1 । ~ जश्शसोः 6/2

2 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- षड्भ्यः 5/3 – प्रातिपदिक is षष्. By पदान्त-जश्त्व, the last ष् becomes ड् and further ट् by चर्त्व. षष् is संज्ञा defined by 1.1.24 ष्णान्ता षट् । and 1.1.25 डति च ।; in पूर्वपञ्चमी.
- लुक् 1/1 This is आदेश; definition of लुक्-संज्ञा is done by the next sūtra.
- जश्शसोः 6/2 जस् च शस् च जश्शसौ (ID), तयोः।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] जश्शसोः 6/2॥

There is लुक्-elision in the place of जस् and शस् when षट् is preceding.

[LSK टिप्पणी १] षट्-संज्ञकेभ्यः 5/3 परयोः 6/2 जश्शसोः 6/2 लुक् 1/1 इत्यर्थः 1/1॥

कति + जस्

कति 7.1.22 षड्भ्यो लुक् । ~ जश्शसोः

Unlike लोप-elision, there is no need to determine which letter of the suffix is to be elided because लुक्-elision is to elide the whole suffix. This is taught in the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.61 प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः । ~ अदर्शनम्

Elision of suffix is termed लुक्, श्लु, and लुप्.

प्रत्ययस्य $^{6/1}$ लुक्-श्लु-लुपः $^{1/3}$ । ~ अदर्शनम् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र, 1 word as अनुवृत्ति

- प्रत्ययस्य 1/1 – in सम्बन्धषष्ठी connected to अदर्शनम्.
- लुक्-श्लु-लुपः 1/3 – This is संज्ञा; लुक् च श्लु च लुप् च लुक्-श्लु--लुपः (ID)।.
- अदर्शनम् 1/1 – From 1.1.60 अदर्शनं लोपः।; this is संज्ञा.

[LSK] लुक्-श्लु-लुप्-शब्दैः $^{3/3}$ कृतम् $^{1/1}$ प्रत्यय-अदर्शनम् $^{1/1}$ क्रमात् ^{0} तत्तत्संज्ञम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ॥

The elision of suffix done by the word "लुक्", "श्लु", and "लुप्" is termed by each name respectively.

Note that लोप is a संज्ञा denoting elision in general. Under the general category of लोप, there is a specific category which लुक्, श्लु, लुप् are in, which is the elision of an entire प्रत्यय.

अदर्शन in general (लोप)

अदर्शन in particular
अदर्शन of entire प्रत्यय (लुक्, श्लु, लुप्)

लुक्, श्लु, and लुप् are meant only for प्रत्यय, and they elide all the letters of the प्रत्यय.

लोप can elide any entity (अङ्ग, धातु, प्रत्यय, etc.) and it elides only one letter with the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य ।, unless the area of elision is specified (such as टेः लोपः).

Three different names, लुक्, श्लु, and लुप् are given to the same elision of प्रत्यय. This is because there are three different types of effects which will take place after the elision. For example, after श्लु-elision, there should be द्वित्व, reduplication. A प्रातिपदिक whose derivation involves लुप्-elision declines in a certain manner. Generally, no special effect takes place after लुक्-elision except for a few rare conditions. The following shows some examples.

1) लुक्

राम + ङस् + दूत + सुँ	2.2.8 षष्ठी । ~ समासः तत्पुरुषः, 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्
राम + दूत	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
रामदूत	

Generally, after लुक्-elision, लुक् does not become a cause for the next effect.

However, there are a few instances where लुक् becomes the cause for another effect.

स्तु + लट्	3.2.123 वर्तमाने लट् । ~ प्रत्ययः धातोः परश्च
स्तु + तिप्	3.4.78 तिप्तस्झि...। ~ लस्य
स्तु + शप् + ति	3.1.68 कर्तरि शप् । ~ सार्वधातुके
स्तु + ति	2.4.72 अदिप्रभृतिभ्यः शपः । ~ लुक्
स्तौ + ति	7.3.89 उतो वृद्धिर्लुकि हलि । ~ सार्वधातुके पिति न अभ्यासस्य

When लुक् occurs, there is वृद्धि of उकार which is followed by हलादि पित् सार्वधातुक, if the धातु is not reduplicated.

2) श्लु

श्लु-elision of प्रत्यय necessarily causes द्वित्व of धातु which is प्रकृति of the प्रत्यय.

हु + शप् + ति	3.2.123 वर्तमाने लट्।, 3.4.78 तिप्तस्...।, 3.1.68 कर्तरि शप्। ~ सार्वधातुके
हु + ति	2.4.75 जुहोत्यादिभ्यः श्लुः। ~ शपः
हु + हु + ति	6.1.10 श्लौ । ~ एकाचः द्वे प्रथमस्य
जु + हो + ति	अभ्यासकार्याणि, अङ्गकार्याणि च।

3) लुप्

When a suffix is elided by लुप्, the वृत्ति (प्रकृति + प्रत्यय) takes the gender and number of प्रकृति.

कुरूणां निवासः जनपदः कुरवः

कुरु + आम् + अण्	4.2.69 तस्य निवासः। ~ अण्
कुरु + अण्	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः। ~ लुक्
कुरु	4.2.81 जनपदे लुप् ।

The word कुरु is used in plural, following the gender and number of प्रकृति by 1.2.51 लुपि युक्तवद् व्यक्तिवचने ।.

[परिभाषासूत्रम्] 1.1.62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्।

Elided प्रत्यय is still a cause for a change.

प्रत्यय-लोपे $^{7/1}$ प्रत्यय-लक्षणम् $^{1/1}$ ।

2 words in the सूत्र. अनुवृत्ति is not required.

- प्रत्यय-लोपे 7/1 – प्रत्ययस्य लोपः प्रत्ययलोपः (6T), तस्मिन्।; remember that लोप includes लुक्, श्लु, and लुप्; in सतिसप्तमी.
- प्रत्यय-लक्षणम् 1/1 – प्रत्ययः लक्षम् = निमित्तं यस्य तत् प्रत्ययलक्षणम् = कार्यम् (116B); an effect which is caused by the suffix.

[LSK] प्रत्यये $^{7/1}$ लुप्ते $^{7/1}$ (सति $^{7/1}$) तत् (प्रत्यय)-आश्रितम् $^{1/1}$ कार्यम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

When there is elision of suffix, an effect which depends on that suffix should take place.

Note that the whole suffix has to be elided for this sūtra to take effect.

[LSK] इति ^{0} "जसि च (7.3.109)" इति ^{0} गुणे $^{7/1}$ प्राप्ते $^{7/1}$ ॥

By 1.1.62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्।, the जस् प्रत्यय, which is elided, is still a cause for an effect. Then the situation in which the जस् causes गुण to अङ्ग by 7.3.109 जसि च । ~ ह्रस्वस्य गुणः is प्राप्त, possible. This is to be negated by the next sūtra.

[निषेधसूत्रम्] 1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य । ~ प्रत्ययलक्षणम्

प्रत्यय elided by लुक्/श्लु/लुप् cannot be the cause for a change in अङ्ग.

न ^{0} लुमता $^{3/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ । ~ प्रत्ययलक्षणम् $^{1/1}$

3 words in the सूत्र. 1 word as अनुवृत्ति

- न 0 – Negating .
- लुमता 3/1 – लुः अस्य अस्ति इति लुमान्, that which has लु, namely लुक्, श्लु, लुप् (लु + मतुँप्), तेन।: in करणे तृतीया.
- अङ्गस्य 6/1 – In सम्बन्धषष्ठी to प्रत्ययलक्षणम्; "an effect of अङ्ग caused by suffix".
- प्रत्ययलक्षणम् 1/1 – From the previous sūtra.

[LSK] लुमता $^{3/1}$ शब्देन $^{3/1}$ (यस्मिन् $^{7/1}$ प्रत्यये $^{7/1}$) लुप्ते $^{7/1}$ तन्निमित्तम् $^{1/1}$ अङ्गकार्यम् $^{1/1}$ न ^{0} स्यात् $^{III/1}$ ।

When a suffix is elided by elision which has लु in its name, an effect which depends on that suffix should <u>not</u> take place.

कति + जस्

कति 7.1.22 षड्भ्यो लुक् । ~ जश्शसोः

By 1.1.62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम्।, the elided जस् can be the cause for गुण by 7.3.109 जसि च।. However, this is negated by 1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य । because लुक् is लुमत् and the effect गुण is अङ्गकार्य caused by the suffix elided by the लुमत्.

[LSK] कति २ । कतिभिः । कतिभ्यः २ । कतीनाम् । कतिषु ।

जस् and शस् are elided by 7.1.22 षड्भ्यो लुक् । ~ जश्शसोः. Other forms are as usual.

[LSK] युष्मद्-अस्मद्-षट्-संज्ञकाः त्रिषु सरूपाः ॥

युष्मद्, अस्मद्, षट्-संज्ञक-शब्द्s (पञ्चन्, षष्, सप्तन्, अष्टन्, नवन् दशन्, and डति-ending word) decline in the same manner in all three genders.

[LSK टिप्पणी ५] पुँल्लिङ्गस्त्रीलिङ्गनपुंसकलिङ्गेषु समानरूपाः; यथा – कति पुरुषाः? कति स्त्रियः? कति फलानि? इत्यादि ॥

Declension of कति (इ-पुं-4)

षट्-संज्ञक-इकारान्त-पुँल्लिङ्गशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			कति + जस् **कति** 7.1.22
S1			same as above
2			same as above
3			कतिभिः
4			कतिभ्यः
5			कतिभ्यः
6			कतीनाम्
7			कतिषु

The shaded area is षट्-संज्ञा-कार्य.

The rest is like हरि.

इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (5) त्रि

[LSK] त्रि-शब्दः [1/1] नित्यम् [0] बहुवचनान्तः [1/1]॥

त्रि declines always in plural.

त्रि means three. This शब्द declines differently in three genders.

Declension of त्रि (इ-पुं-5)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			त्रयः
S1			same as above
2			त्रीन्
3			त्रिभिः
4			त्रिभ्यः
5			same as above
6			त्रयाणाम् 7.1.53
7			त्रिषु

In 6/3, there is special sūtra only for त्रि.

The rest is like हरि.

[LSK] त्रयः [1/3] । त्रीन् [2/3] । त्रिभिः [3/3] । त्रिभ्यः २ [4/3, 5/3]॥

त्रि + जस्

त्रे + अस् 7.3.109 जसि च । ~ ह्रस्वस्य गुणः

त्रय् + अस् 6.1.78 एचोऽयवायावः। ~ अचि

To attain the form in 6/3, the next sūtra is required.

[विधिसूत्रम्] 7.1.53 त्रेस्त्रयः । ~ आमि

त्रि is replaced by त्रय when आम् follows.

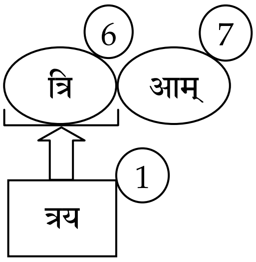

त्रेः $^{6/1}$ त्रयः $^{1/1}$ । ~ आमि $^{7/1}$

2 words in the सूत्र. 1 word as अनुवृत्ति

- त्रेः 6/1 – प्रातिपदिक is त्रि; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- त्रयः 1/1 – This is आदेश
- आमि 7/1 – From 7.1.52 आमि सर्वनाम्नः सुट्।; in परसप्तमी.

[LSK] त्रि-शब्दस्य $^{6/1}$ त्रय-आदेशः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ आमि $^{7/1}$ ।

त्रय is the substitute in the place of त्रि when आम् follows.

परिभाषा 1.1.54 अनेकाल्शित्सर्वस्य । is required.

[LSK] त्रयाणाम् $^{6/3}$ । त्रिषु $^{7/3}$ ।

त्रि + आम्

त्रय + आम् 7.1.53 त्रेस्त्रयः । ~ आमि with the help of 1.1.54 अनेकाल्शित्सर्वस्य ।

त्रय + न् आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमः

त्रया + नाम् 6.4.3 नामि । ~ अङ्गस्य दीर्घः

त्रया + णाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।

[LSK] गौणत्वे $^{7/1}$ अपि ^{0} प्रियत्रयाणाम् $^{6/3}$ ।

Even when त्रि is in गौण, अप्रधान, उपसर्जन, secondary meaning, this sūtra is applicable.

इ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (6) द्वि

द्वि, two, is listed in सर्वादिगण. This प्रातिपदिक declines in three genders, but only in dual. The declension is like अ-ending because of the next sūtra.

Declension of द्वि (इ-पुं-6)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1		द्वौ	
2		same as above	
3		द्वाभ्याम्	
4		same as above	
5		same as above	
6		द्वयोः	
7		same as above	

There is no सम्बोधन.

[विधिसूत्रम्] 7.2.102 त्यदादीनामः । ~ विभक्तौ

अ is the replacement for the last letter of त्यद् etc., when विभक्ति follows.

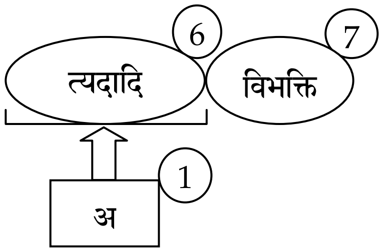

त्यदादीनाम् $^{6/3}$ अः $^{1/1}$ । ~ विभक्तौ $^{7/1}$

2 words in the सूत्र. 1 word as अनुवृत्ति

- त्यदादीनाम् 6/3 – त्यद् आदिः येषां ते त्यदादयः (116B), तेषाम् ।; a group of सर्वनाम starting from त्यद्, and up to द्वि, which is told in the next वार्तिक; त्यदादिगण consists of these eight प्रातिपदिकs: त्यद्, तद्, यद्, एतद्, इदम्, अदस्, एक, and द्वि.
- अः 1/1 – This is आदेश.
- विभक्तौ 7/1 – From 7.2.84 अष्टन आ विभक्तौ ।; विभक्ति is संज्ञा defined by 1.4.104 विभक्तिश्च । ~ तिङः सुपः; in परसप्तमी.

[LSK] एषाम् $^{6/3}$ (= त्यदादीनाम् $^{6/3}$) अकारः $^{1/1}$ (=अः $^{1/1}$) विभक्तौ $^{7/1}$ ।

अ is the substitute in the place of the last letter of त्यदादिगण when conjugational or declensional suffix follows.

For त्यदादिगण, beginning (आदि) is specified as त्यद्, but the end (पर्य्यन्त) is not specified. The next वार्तिक clears this point.

(वार्तिकम्) द्विपर्य्यन्तानामेवेष्टिः ।

त्यदादिगण is desired for the group up to द्वि.

द्वि-पर्य्यन्तानाम् $^{6/3}$ एव ^{0} इष्टिः $^{1/1}$।

3 words in the वार्तिक.

- द्वि-पर्य्यन्तानाम् 6/3 – द्वि पर्य्यन्तं येषां ते द्विपर्य्यन्ताः (116B), तेषाम् ।; a group of words whose ending is द्वि.
- एव 0 – alone.
- इष्टिः 1/1 – desired.

By this sūtra, members of त्यदादिगण are limited to eight प्रातिपदिकs in सर्वादिगण, which are त्यद्, तद्, यद्, एतद्, इदम्, अदस्, एक, and द्वि.

त्यदादिगण is used in sūtras such as 3.2.60 त्यदादिषु दृशोऽनालोचने कञ् च । and this sūtra 7.2.102 त्यदादीनामः।.

[LSK] द्वौ $^{1/2, 2/2}$ २ ।

द्वि + औ	
द्व + औ	7.2.102 त्यदादीनामः । ~ विभक्तौ
द्वौ	6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। is प्राप्त, which is negated by 6.1.104 नादिचि ।.
	6.1.88 वृद्धिरेचि । ~ अचि संहितायाम्

[LSK] द्वाभ्याम् $^{3/2, 4/2, 5/2}$ ३ । द्वयोः $^{6/2, 7/2}$ २ ।

In the same manner, by 7.2.102 त्यदादीनामः ।, द्वि declines like अकारान्त प्रातिपदिक.

Now, the section of ई-ending masculine starts.

There are ten types of ई-ending masculine प्रातिपदिकs taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

Summary of ईकारान्तपुँल्लिङ्गशब्दs taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी

#	प्रातिपदिकम्	नदी-संज्ञकम्	Origin of ई at the end	पूर्वपदम्	अङ्गम्	विषेशः	यण्/इयङ्
1	पपी	No	औनादिक-प्रत्ययः	-	-	-	यण् (6.1.77)
2	बहुश्रेयसी	Yes	ङी-प्रत्ययः	-	-	-	यण् (6.1.77)
3	अतिलक्ष्मी	Yes	औनादिक-प्रत्ययः	-	-	-	यण् (6.1.77)
4	प्रधी	No	धातु-अवयव-ईकारः	गतिः	अनेकाच्	-	यण् (6.4.82)
5	ग्रामणी	No	धातु-अवयव-ईकारः	कारकम्	अनेकाच्	नी-धातु-अन्तशब्दः	यण् (6.4.82)
6	नी	No	धातु-अवयव-ईकारः	-	एकाच्	-	इयङ् (6.4.77)
(6)	उन्नी	No	धातु-अवयव-ईकारः	-	एकाच्	अधात्ववयवसंयोगपूर्वकः	इयङ् (6.4.77)
7	सुश्री, यवक्री	No	धातु-अवयव-ईकारः	गतिः, कारकम्	अनेकाच्	धात्ववयवसंयोगपूर्वकः इवर्णः	इयङ् (6.4.77)
8	शुद्धधी	No	धातु-अवयव-ईकारः	गतिकारक-इतरत्	अनेकाच्	-	इयङ् (6.4.77) by (वा.)
9	सुधी	No	धातु-अवयव-ईकारः	गतिः	अनेकाच्	being "सुधी"	इयङ् (6.4.77) by 6.4.85
10	सुखी, सुती	No	धातु-अवयव-ईकारः	not समास	अनेकाच्	6.1.112 ख्यत्यात् परस्य । ~ उत् ङसिङसोः	यण् (6.4.82)

ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) पपी

[LSK] पाति $^{III/1}$ लोकम् $^{2/1}$ इति ^{0} पपीः $^{1/1}$ सूर्यः $^{1/1}$ ॥

One who protects the world is पपी, another name for सूर्य.

पा रक्षणे (2P) to protect + ई	(उ०) 3.159 यापोः किद् द्वे च । ~ ईः
पा पा + ई	(उ०) 3.159 यापोः किद् द्वे च । ~ ईः
प पा + ई	7.4.59 ह्रस्वः । ~ अभ्यासस्य
प प् + ई	6.4.64 आतो लोप इटि च ।
पपी	

उणादिप्रत्ययs are considered to be कृत्-प्रत्यय by 3.3.1 उणादयो बहुलम् ।

By being कृदन्त, this is प्रातिपदिक by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।

पपी + सुँ	4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
पपी + रुँ	8.2.66 ससजुषो रुँः ।
पपीः	8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः ।

Note that 6.1.105 दीर्घाज्जसि च । has been already studied under विश्वपा-शब्द. Instead of repeating the sūtra, this summary of निषेध of पूर्वसवर्णदीर्घ can be studied.

पूर्वसवर्णदीर्घ is negated under three conditions told in two sūtras:

1) When अवर्ण is followed by इच्, by 6.1.104 न ^{0} आत् $^{5/1}$ इचि $^{7/1}$ । ~ पूर्वसवर्णः $^{1/1}$ दीर्घः $^{1/1}$

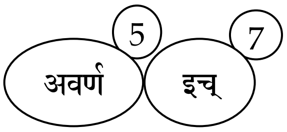

2) When दीर्घ is followed by इच्, by 6.1.105 दीर्घात् $^{5/1}$ (जसि $^{7/1}$) च ^{0}। ~ न ^{0} पूर्वसवर्णः $^{1/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ इचि $^{7/1}$

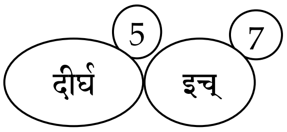

3) When दीर्घ is followed by अ of जस्, by 6.1.105 दीर्घात् $^{5/1}$ जसि $^{7/1}$ च ^{0}। ~ न ^{0} पूर्वसवर्णः $^{1/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ (इचि $^{7/1}$)

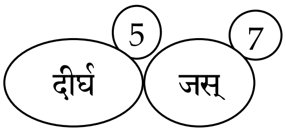

[LSK] पप्यौ [1/2, 2/2] २ ।

पपी + औ 4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च

1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने ।

6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम् is प्राप्त, but it is negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च । (दीर्घ ई is followed by इच्)

पप्यौ 6.1.77 इको यणचि।

[LSK] पप्यः [1/3] ।

पपी + जस्

6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ अकः अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम् is प्राप्त, but it is negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च । (दीर्घ ई is followed by जस्)

पप्य् + अस् 6.1.77 इको यणचि।

पप्यः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] हे पपीः [S1/1] ।

Since this is not ह्रस्व-ending, 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः। ~ सम्बुद्धौ does not apply. The same प्रक्रिया as 1/1.

[LSK] पपीम् [2/1] । पपीन् [2/3] । पप्या [3/1] । पपीभ्याम् [3/2, 4/2, 5/2] ३ । पपीभिः [3/3] । पप्ये [4/1] । पपीभ्यः [4/3, 5/3] २ । पप्यः [5/1, 6/1] २ । पप्योः [6/2]।

See the declension chart for the रूपसिद्धि.

[LSK] दीर्घत्वात् [5/1] न [0] नुट् [1/1], पप्याम् [6/3] ।

पपी + आम्

पप्य् + आम् 6.1.77 इको यणचि।

[LSK] ङौ [7/1] तु [0] सवर्णदीर्घः [1/1], पपी [7/1] ।

पपी + ङि

पपी 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः।

[LSK] पप्योः [7/2] । पपीषु [7/3] ।

Declension of पपी (ई-पुं-1)

(औनादिक-ईकारान्त-अनदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	पपी + सुँ पपीरुँ 8.2.66 **पपीः** 8.3.15	पपी + औ 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. **पप्यौ** 6.1.77	पपी + जस् 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. पप्यस् 6.1.77 **पप्यः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	पपी + अम् **पपीम्** 6.1.107	same as above	पपी + शस् पपीस् 6.1.102 **पपीन्** 6.1.103
3	पपी + टा **पप्या** 6.1.77	पपी + भ्याम् **पपीभ्याम्**	पपी + भिस् **पपीभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	पपी + ङे **पप्ये** 6.1.77	same as above	पपी + भ्यस् **पपीभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	पपी + ङसिँ **पप्यः** 6.1.77	same as above	same as above
6	same as above	पपी + ओस् **पप्योः** 6.1.77	पपी + आम् **पप्याम्** 6.1.77
7	पपी + ङि **पपी** 6.1.101	same as above	पपी + सुप् **पपीषु** 8.3.59

[LSK] एवम्^{0} वातप्रमी-आदयः$^{1/3}$ ।

वातप्रमी etc., declines in the same manner, as the one which ends with औणादिक-ई-प्रत्यय.

वातं प्रमिमीते, one who measures the wind, इति वातप्रमी अश्वः ।

वात + अम् + प्र + माङ् माने (3A) to measure + ई (उ०) 4.1 वातप्रमीः । ~ ईः

वात + प्र + मा + ई 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

वात + प्र + म् + ई 6.4.64 आतो लोप इटि च ।

वातप्रमी

ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) बहुश्रेयसी

[LSK] बह्व्यः $^{1/3}$ श्रेयस्यः $^{1/3}$ यस्य $^{6/1}$ सः $^{1/1}$ बहुश्रेयसी $^{1/1}$ ॥

One who has many good things/ladies.

बहु + ङीष् 4.1.45 बह्वादिभ्यश्च । ~ ङीष् स्त्रियाम्

बह्वी 6.1.77 इको यणचि ।

श्रेयस् + ङीप् 4.1.6 उगितश्च। ~ ङीप् स्त्रियाम्

श्रेयसी

बह्वी + जस् + श्रेयसी + जस् 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ बहुव्रीहिः समासः

बह्वी + श्रेयसी 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

बहु + श्रेयसी 6.3.34 स्त्रियाः पुंवद् भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु । ~ उत्तरपदे

The last ई does not become ह्रस्व by 1.2.48 गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य। because of निषेध by (वा०) ईयसो बहुव्रीहेर्नेति वाच्यम् । ~ ह्रस्वः

बहुश्रेयसी

बहुश्रेयसी + सुँ$^{1/1}$

बहुश्रेयसी 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

Being ङी(प्)-ending word, and ending with दीर्घ, 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । is applied.

बहुश्रेयसी + औ $^{1/2}$

बहुश्रेयस्यौ 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।, 6.1.77 इको यणचि ।

बहुश्रेयसी + जस् $^{1/3}$

बहुश्रेयस्यः 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।, 6.1.77 इको यणचि ।

बहुश्रेयसी + सुँ$^{S1/1}$

Now, the declension in सम्बुद्धि requires नदी-संज्ञा, which is defined in the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.3 यू स्त्र्याख्यौ नदी ।

Long ई/ऊ-ending नित्यस्त्रीलिङ्ग words are termed नदी.

यू 1/2 स्त्री-आख्यौ 1/2 नदी 1/1 ।

3 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- यू 1/2 – ई च ऊ च यू (ID)।; ई + ऊ = यू by 6.1.77 इको यणचि ।; 6.1.105 दीर्घाज्जसि च। does not apply because of छान्दस; this is adjective to स्त्री-आख्यौ; with तदन्तविधि, it is understood as ईदन्त, ई-ending and ऊदन्त, ऊ-ending.
- स्त्री-आख्यौ 1/2 – This is संज्ञी; स्त्रियम् आचक्षाते = स्त्री + आङ् + ख्या + क (कर्तरि कृत्-प्रत्यय) = स्त्र्याख्यौ, those which denote feminine; the meaning is नित्य-स्त्रीलिङ्ग-शब्द.
- नदी 1/1 – This is संज्ञा; this is artificial name.

[LSK] ईदूदन्तौ 1/2 नित्यस्त्रीलिङ्गौ 1/2 नदीसंज्ञौ 1/2 स्तः 1/2 ।

Long ई/ऊ-ending words which are always in feminine are termed नदी.

For example, नदी, काली, कर्त्री, भगवती, भू, etc. are नित्यस्त्रीलिङ्गशब्दs which end with ई and ऊ.

ग्रामणी (ग्राम + नी + क्विप्), खलपू (खल + पू + क्विप्) can be masculine as well as feminine. These words are not नित्यस्त्रीलिङ्गशब्दs.

As for बहुश्रेयसी, this is not a स्त्रीलिङ्ग word. How, then, does it gain नदी-संज्ञा? This is because of the next vārtika:

(वार्तिकम्) प्रथमलिङ्गग्रहणं च ।

Even when a नित्यस्त्रीलिङ्गशब्द became गौण and changed its लिङ्ग due to being in a समास, the समास word is treated as नदीसंज्ञक.

प्रथमलिङ्गग्रहणम् $^{1/1}$ च ^{0} ।

2 words in the वार्तिक

- प्रथमलिङ्गग्रहणम् 1/1 – प्रथमस्य समासादिवृत्तिप्रवृत्तेः पूर्वं प्रवृत्तस्य लिङ्गः प्रथमलिङ्गः (6T)। तस्य प्रथमलिङ्गस्य ग्रहणम् प्रथमलिङ्गग्रहणम् (6T)।; taking the gender of the original word before compounding.
- च 0 – Connecting the topic of नदी-संज्ञा.

[LSK] पूर्वम् ^{0} स्त्र्याख्यस्य $^{6/1}$ उपसर्जनत्वे $^{7/1}$ अपि ^{0} नदीत्वम् $^{1/1}$ वक्तव्यम् $^{1/1}$ इत्यर्थः $^{1/1}$ ।

For a word originally नित्यस्त्रीशब्द, even when it becomes उपसर्जन (गौण), it is still नदी. This has to be said.

By this vārtika, बहुश्रेयसी is considered to be नदी-संज्ञक word even though it is a masculine word.

नदीकार्यs in declension are as follows:

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			
S1	7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः ।		
2			
3			
4	7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति		
5	7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति		
6	7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति		7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् ।
7	7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः। 7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति		

[विधिसूत्रम्] 7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः । ~ सम्बुद्धौ अङ्गयोः

ह्रस्व takes place on अङ्ग which ends with a word whose meaning is mother, or नदी-संज्ञक word when सम्बुद्धि follows.

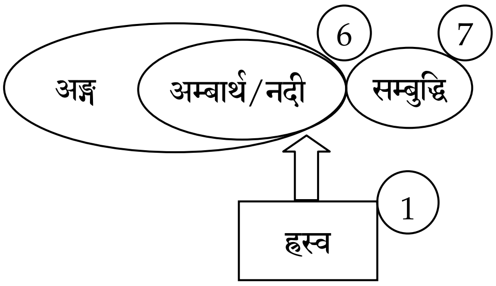

अम्ब-अर्थ-नद्योः $^{6/2}$ ह्रस्वः $^{1/1}$ । ~ सम्बुद्धौ $^{7/1}$ अङ्गयोः $^{6/2}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- अम्ब-अर्थ-नद्योः 6/2 – अम्बा अर्थः यस्य सः अम्बार्थः , a word whose meaning is mother, (116B) । अम्बार्थः च नदी च अम्बार्थनद्यौ (ID), तयोः।; this is विशेषण to अङ्गयोः, the dual form of अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।, thus तदन्तविधि is applied to make "अम्बार्थ-अन्त-अङ्गस्य" and "नदी-अन्त-अङ्गस्य".
- ह्रस्वः 1/1 – This is आदेश.
- सम्बुद्धौ 7/1 – From 7.3.106 सम्बुद्धौ च ।; सम्बुद्धि is संज्ञा given to सुँ in सम्बोधन by 2.3.49 एकवचनं सम्बुद्धिः।; in परसप्तमी.
- अङ्गयोः 6/2 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी; वचनविपरिणाम is made to match with अम्ब-अर्थ-नद्योः $^{6/2}$.

[LSK] सम्बुद्धौ $^{7/1}$ ।

ह्रस्व is the substitute in the place of the last letter of अम्बार्थ-ending or नदी-ending अङ्ग, when सम्बुद्धि follows.

[LSK] हे बहुश्रेयसि $^{S1/1}$ ।

बहुश्रेयसी + सुँ $^{S1/1}$

बहुश्रेयसि + स्	7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः। ~ सम्बुद्धौ अङ्गयोः
बहुश्रेयसि	6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ~ लोपः

See the declension chart for रूपसिद्धि in 2/1 to 3/3.

[विधिसूत्रम्] 7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति अङ्गात्

आट् आगम is attached to ङित्-प्रत्यय when preceded by नदी-ending अङ्ग.

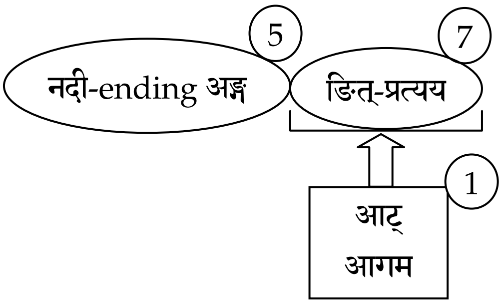

आट् $^{1/1}$ नद्याः $^{5/1}$ । ~ ङिति $^{7/1}$ अङ्गात् $^{5/1}$

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- आट् 1/1 – This is आगम; being टित्, this आगम becomes आदि-अवयव of what is told in the 6th case in the sūtra by 1.1.46 आद्यन्तौ टकितौ।.
- नद्याः 5/1 – नदी-संज्ञक word; this is adjective to अङ्गात्, thus तदन्तविधि is applied, making "नदी-संज्ञक-अन्तात् अङ्गात्".
- ङिति 7/1 – ङ् इत् यस्य सः ङित् (116B), तस्मिन्।; since this sūtra does not have 6th case-ending word, by (प०) उभयनिर्देशे पञ्चमीनिर्देशो बलीयान्।, 7th case-ending word is taken as 6th case-ending word.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकार 6.4.1 अङ्गस्य।; by विभक्तिविपरिणाम it changes to 5th case-ending; पूर्वपञ्चमी.

[LSK] नदी-अन्तात् $^{5/1}$ परेषाम् $^{6/3}$ ङिताम् $^{6/3}$ आट्-आगमः $^{1/1}$ ।

आट्-आगम is attached to ङित्-प्रत्ययs after नदी-ending अङ्ग.

बहुश्रेयसी + ङे

बहुश्रेयसी + आट् ए 7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति अङ्गात्

Whenever आट्-आगम comes before अच्, the next sūtra should be applied.

[विधिसूत्रम्] 6.1.90 आटश्च । ~ अचि वृद्धिः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

When आट्-आगम is followed by अच्, वृद्धि is the substitute for the two.

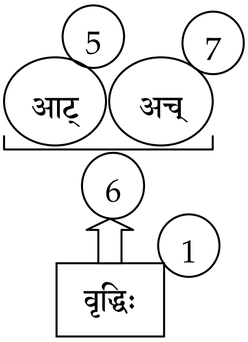

आटः $^{5/1}$ च ^{0} । ~ अचि $^{7/1}$ वृद्धिः $^{1/1}$ एकः $^{1/1}$ पूर्वपरयोः $^{6/2}$ संहितायाम् $^{7/1}$

2 words in the सूत्र, 5 words as अनुवृत्ति

- आटः 5/1 – प्रातिपदिक is आट्, in पूर्वपञ्चमी.
- च 0 – Bringing the topic of वृद्धि.
- अचि 7/1 – प्रत्याहारः अच् in परसप्तमी; From 6.1.77 इको यणचि ।.
- वृद्धिः 1/1 – वृद्धि-संज्ञा is told by 1.1.1 वृद्धिरादैच् ।. This is आदेशः.
- एकः 1/1 – From an अधिकार-सूत्र 6.1.84 एकः पूर्वपरयोः ।. This is qualifying the वृद्धि-आदेशः.
- पूर्वपरयोः 6/2 – From an अधिकार-सूत्र 6.1.84 एकः पूर्वपरयोः ।, in स्थानेयोगा षष्ठी; "in the place of पूर्व and पर".
- संहितायाम् 7/1 – From the अधिकारसूत्र 6.1.72 संहितायाम्

[LSK] आटः $^{5/1}$ अचि $^{7/1}$ परे $^{7/1}$ वृद्धिः $^{1/1}$ एकादेशः $^{1/1}$ ।

वृद्धि is the one substitute in the place of both पूर्व and पर when आट्-आगम precedes and अच् follows, in the topic of संहिता.

[LSK] बहुश्रेयस्यै $^{4/1}$ ।

बहुश्रेयसी + ङे	
बहुश्रेयसी + आट् ए	7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति अङ्गात्
बहुश्रेयसी + ऐ	6.1.90 आटश्च । ~ अचि वृद्धिः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्
बहुश्रेयस्य् + ऐ	6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

[LSK] बहुश्रेयस्याः [5/1, 6/1] ।

बहुश्रेयसी + ङसिँ

बहुश्रेयसी + आट् अस् 7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति अङ्गात्

बहुश्रेयसी + आस् 6.1.90 आटश्च । ~ अचि वृद्धिः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

बहुश्रेयस्य् + आस् 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

बहुश्रेयस्याः 8.2.66, 8.3.15

बहुश्रेयसी + ओस् [6/2, 7/2]

बहुश्रेयस्य् + ओस् 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

बहुश्रेयस्योः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] बहुश्रेयसीनाम् [6/3] ॥

बहुश्रेयसी + आम्

बहुश्रेयसी + न् आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमः

बहुश्रेयसी + नाम् 6.4.3 नामि । ~ अङ्गस्य दीर्घः अचः

बहुश्रेयसीनाम्

बहुश्रेयसी + ङि [7/1]

बहुश्रेयसी + आम् 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।

ङि-प्रत्यय is replaced by आम् by the next sūtra.

7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । does not take place because of 1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम् ।

बहुश्रेयसी + आट् आम् 7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति अङ्गात्

बहुश्रेयसी + आम् 6.1.90 आटश्च । ~ अचि वृद्धिः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

Again, 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । does not take place because of परिभाषा सकृद्गतौ विप्रतिषेधे यद्बाधितं तद्बाधितमेव । What is once negated is always negated.

बहुश्रेयस्य् + आम् 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

बहुश्रेयस्याम्

[विधिसूत्रम्] 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः । ~ अङ्गेभ्यः

ङि-प्रत्यय is replaced by आम् when it is preceded by नदी/आप्/नी-ending अङ्ग.

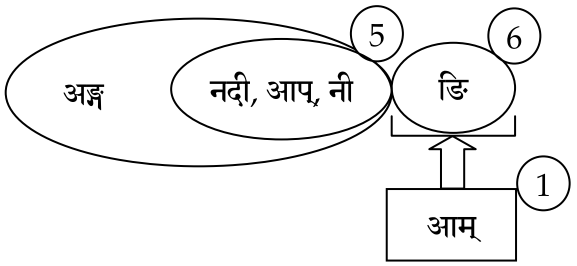

ङेः $^{6/1}$ आम् $^{1/1}$ नदी-आप्-नीभ्यः $^{5/3}$ । ~ अङ्गेभ्यः $^{5/3}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- ङेः 6/1 – प्रातिपदिक is ङि, सुप्-प्रत्यय in 7/1; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- आम् 1/1 – This is आदेश; the स्थानिन् being a single letter, परिभाषा 1.1.55 अनेकाल्शित्सर्वस्य । is not required.
- नदी-आप्-नीभ्यः 5/3 – नदी च आप् च नीः च नद्याम्न्यः (ID), तेभ्यः।; this is adjective to अङ्गेभ्यः, thus तदन्तविधि is applied, making "नदी-आप्-नी-अन्तेभ्यः अङ्गेभ्यः".
- अङ्गेभ्यः 5/3 – From अधिकार 6.4.1 अङ्गस्य।; by विभक्ति-वचन-विपरिणाम it changes to 5th case plural-ending; पूर्वपञ्चमी.

[LSK] नदी-अन्तात् $^{5/1}$ आबन्तात् $^{5/1}$ नीशब्दात् $^{5/1}$ च ^{0} परस्य $^{6/1}$ ङेः $^{6/1}$ आम् $^{1/1}$ ।

आम् is the substitute in the place of ङि after नदी-ending, आप्-ending, or नी-word-ending अङ्ग.

[LSK] बहुश्रेयस्याम् $^{7/1}$ ।

See the previous page for रूपसिद्धि.

[LSK] शेषम् $^{1/1}$ पपीवत् ^{0} ॥

The rest declines like पपी.

Declension of बहुश्रेयसी (ई-पुं-2)

(ङी-अन्त-नदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	बहुश्रेयसी + सुँ **बहुश्रेयसी** 6.1.68	बहुश्रेयसी + औ 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. **बहुश्रेयस्यौ** 6.1.77	बहुश्रेयसी + जस् 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. बहुश्रेयस्यस् 6.1.77 **बहुश्रेयस्यः** 8.2.66, 8.3.15
S1	बहुश्रेयसी + सुँ बहुश्रेयसि + स् 7.3.107 **बहुश्रेयसि** 6.1.69	same as above	same as above
2	बहुश्रेयसी + अम् **बहुश्रेयसीम्** 6.1.107	same as above	बहुश्रेयसी + शस् बहुश्रेयसीस् 6.1.102 **बहुश्रेयसीन्** 6.1.103
3	बहुश्रेयसी + टा **बहुश्रेयस्या** 6.1.77	बहुश्रेयसी + भ्याम् **बहुश्रेयसीभ्याम्**	बहुश्रेयसी + भिस् **बहुश्रेयसीभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	बहुश्रेयसी + ङे बहुश्रेयसी + आट् ए 7.3.112 बहुश्रेयसी + ऐ 6.1.90 **बहुश्रेयस्यै** 6.1.77	same as above	बहुश्रेयसी + भ्यस् **बहुश्रेयसीभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	बहुश्रेयसी + ङसिँ बहुश्रेयसी + आट् अस् 7.3.112 बहुश्रेयसी + आस् 6.1.90 बहुश्रेयस्य् + आस् 6.1.77 **बहुश्रेयस्याः** 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	बहुश्रेयसी + ओस् बहुश्रेयस्य् + ओस् 6.1.77, **बहुश्रेयस्योः** 8.2.66, 8.3.15	बहुश्रेयसी + आम् बहुश्रेयसी + न् आम् 7.1.54 **बहुश्रेयसीनाम्** 6.4.3
7	बहुश्रेयसी + ङि बहुश्रेयसी + आम् 7.3.116 बहुश्रेयसी + आट् आम् 7.3.112 बहुश्रेयसी + आम् 6.1.90 **बहुश्रेयस्याम्** 6.1.77	same as above	बहुश्रेयसी + सुप् **बहुश्रेयसीषु** 8.3.59

The only difference from **नदी-संज्ञक-शब्द** in feminine is in 2/3.

ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) अतिलक्ष्मी

[LSK] अङी-अन्तत्वात् $^{5/1}$ न ^{0} सुलोपः $^{1/1}$ ॥

Because the word is not ङी-ending, there is no elision of सु by 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् ।.

The word लक्ष्मी is derived from लक्ष् धातु with औणादिक ई प्रत्यय.

लक्ष् + ई (उ०) 3.160 लक्षेर्मुट् च ।

लक्ष् + मुट् ई (उ०) 3.160 लक्षेर्मुट् च ।

लक्ष्मी

उणादिप्रत्यय is considered to be कृत्-प्रत्यय by 3.3.1 उणादयो बहुलम् ।. लक्ष्मी being कृत्-प्रत्यय-ending word, प्रातिपदिक-संज्ञा is given by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

लक्ष्मीम् अतिक्रान्तः इति अतिलक्ष्मीः । One who goes beyond लक्ष्मी (is very prosperous).

अति + लक्ष्मी + अम् (वा०) अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया । ~ तत्पुरुषः समासः

प्रातिपदिक-संज्ञा is given by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

अति + लक्ष्मी 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

अतिलक्ष्मी

लक्ष्मी is नित्यस्त्रीलिङ्ग word, but is गौण in this समास. (वा०) प्रथमलिङ्गग्रहणं च। gives नदी-संज्ञा to this समास, even though the समास word is masculine.

अतिलक्ष्मी + सुँ $^{1/1}$

अतिलक्ष्मीः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] शेषम् $^{1/1}$ बहुश्रेयसीवत् ^{0} ॥

The rest is like बहुश्रेयसी.

Declension of अतिलक्ष्मी (ई-पुं-3)

(औनादिक-ईकारान्त-नदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	अतिलक्ष्मी + सुँ **अतिलक्ष्मीः** 8.2.66, 8.3.15		
S1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			

The rest declines like बहुश्रेयसी

Just as लक्ष्मी, there are seven words in feminine which end with औणादिक ई प्रत्यय. There is no सुलोप by 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । for these words because they are not स्त्रीप्रत्यय ङी-ending. The rest of the declension is identical to नदी. This is said by the śloka found in टिप्पणी ४:

अवी-तन्त्री-तरी-लक्ष्मी-धी-ह्री-श्रीणाम् उणादितः ।
अपि स्त्रीलिङ्गवृत्तीनां सोर्लोपो न कदाचन ॥

In fact, there are nine of such feminine words, and they are not always उणादिप्रत्यय-ending. They are just not ending with ङी-प्रत्यय.

भैमीकार, the author of भैमीव्याख्या gives a better version of śloka, in which these points are covered.

अवी-तन्त्री-स्तरी-लक्ष्मी-तरी-धी-ह्री-श्रियां भियः ।
अङ्यन्तत्वात् स्त्रियामेषां न सुलोपः कदाचनः ॥

ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (4) प्रधी

[LSK] प्रधीः 1/1 ॥

प्रकृष्टं ध्यायतीति प्रधीः । One who meditates well is called प्रधी.

प्रधी is derived from प्र-उपसर्गपूर्वक-ध्यै-धातु with क्विप्-प्रत्यय. The last ई is a modification of the धातु. Thus this word is धातु-अवयव-ईकारान्त. प्रधी being क्विप्-ending word, it can be both masculine and feminine. Thus this is not नित्यस्त्रीलिङ्ग word. Because of this, प्रधी does not gain नदीसंज्ञा, and is called अनदीसंज्ञक word.

प्र + ध्यै चिन्तायाम् (1P) to contemplate

प्र + ध्या	6.1.45 आदेच उपदेशेऽशिति ।
प्र + ध्या + क्विप्	(वा०) ध्यायतेः संप्रसारणं च ।
प्र + धि आ + व्	(वा०) ध्यायतेः संप्रसारणं च ।
प्र + धि + व्	6.1.108 संप्रसारणाच्च । ~ पूर्वरूपम्
प्र+ धी + व्	6.4.2 हलः । ~ दीर्घः
प्रधी	6.1.67 वेरपृक्तस्य । ~ लोपः
प्रातिपदिक-संज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

प्रधी + सुँ

प्रधीः 8.2.66, 8.3.15

Since this word does not end with ङी, 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । is not applicable.

प्रधी + औ 1/2

Now, 6.1.77 इको यणचि। is applicable. But the next sūtra comes as अपवाद.

[विधिसूत्रम्] 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

इय् and उव् are आदेश for इवर्ण and उवर्ण which belong to अङ्ग ending with श्नु-प्रत्यय, इवर्ण/उवर्ण-ending धातु, or भ्रू-शब्द when अच्-beginning suffix follows.

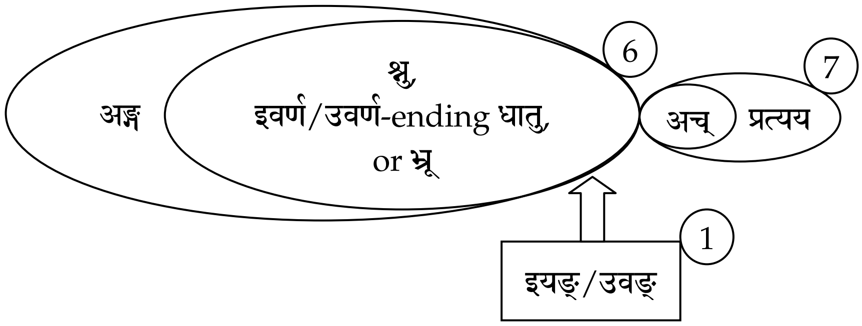

अचि $^{7/1}$ श्नु-धातु-भ्रुवाम् $^{6/3}$ य्वोः $^{6/2}$ इयङ्-उवङौ $^{1/2}$ । ~ अङ्गस्य $^{6/1}$

4 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अचि 7/1 – In अङ्गस्य अधिकार, प्रत्यये in 7th case is understood. Since अचि is adjective to प्रत्यय, तदादिविधि is applied, resulting in the meaning: "अजादौ प्रत्यये".
- श्नु-धातु-भ्रुवाम् 6/3 – श्नुः च धातुः च भ्रूः च श्नुधातुभ्रुव (ID), तेषाम्। श्नु is गणविकरण-प्रत्यय suffixed after the धातु in 5th conjugation. भ्रू is a feminine word for eyebrow.
- य्वोः 6/2 – इः च उः च यू (ID), तयोः। With 1.1.69 अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः, इ and उ of this word indicate इवर्ण and उवर्ण. In स्थानेयोगा षष्ठी.
- इयङ्-उवङौ 1/2 – इयङ् च उवङ् च इयङ्-उवङौ (ID)। They are आदेशs.
  ङ् is इत् by 1.3.3 हलन्त्यम्।, and अ is उच्चारणार्थ, thus the contents of the आदेशs are इय् and उव्. Being ङित्, स्थानिन् is decided as the last single letter by 1.1.53 ङिच्च. Also, 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः। is used to decide इयङ् or उवङ्.
- अङ्गस्य 6/1 – From 6.4.1 अङ्गस्य।.

[LSK] श्नु-प्रत्यय-अन्तस्य $^{6/1}$ इवर्ण-उवर्ण-अन्तस्य $^{6/1}$ धातोः $^{6/1}$ "भ्रू" इति ^{0} अस्य $^{6/1}$ च ^{0} अङ्गस्य $^{6/1}$ इयङ्-उवङौ $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$ अजादौ $^{7/1}$ प्रत्यये $^{7/1}$ परे $^{7/1}$।

इयङ्/उवङ् are the substitutes in the place of the last letter of the अङ्ग which ends with श्नु, इवर्ण/उवर्ण-ending धातु, or भ्रू, when a suffix beginning with अच् follows.

Example of श्नु

आप् + झि	3.4.78 तिप्तस्झि… ।
आप् + अन्ति	7.1.3 झोऽन्तः।
आप् + श्नु + अन्ति	3.1.73 स्वादिभ्यः श्नुः ।
आप् + न् उव् + अन्ति	6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य
आप्नुवन्ति	

Example of भ्रू

भ्रू + ओस्	4.1.2 स्वौजसमौट्…। ~ ङ्याप्प्रातिपदिकात् प्रत्ययः परश्च
भ्र् उव् + ओस्	6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य
भ्रुवोः	8.2.66, 8.3.15

Example of धातु

Here, इवर्ण of धातु is followed by अजादि-सुप्-प्रत्यय.

प्रधी + औ	6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । is प्राप्त, but negated by the next sūtra.

[LSK] इति ^{0} प्राप्ते $^{7/1}$।

[विधिसूत्रम्] 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । ~ अङ्गस्य यण् धातोः अचि

Instead of इयङ्, यण् is the आदेश when इवर्ण-ending धातु is not preceded by conjunct consonant (which belongs to the धातु) and when अङ्ग contains more than one vowel.

एः $^{6/1}$ अनेकाचः $^{6/1}$ असंयोगपूर्वस्य $^{6/1}$ । ~ अङ्गस्य $^{6/1}$ यण् $^{1/1}$ धातोः $^{6/1}$ अचि $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- एः 6/1 – प्रातिपदिक is इ, representing इवर्ण. This is adjective to धातोः, thus तदन्तविधि is applied, resulting in "इवर्णान्तस्य धातोः".
- अनेकाचः 6/1 – अनेके अचः यस्मिन् सः अनेकाच् (117B), तस्य। This is adjective to अङ्गस्य, resulting in: "अङ्ग which contains more than one vowel."
- असंयोगपूर्वस्य 6/1 – न संयोगः पूर्वः यस्य सः असंयोगपूर्वः (NB), तस्य। This is adjective to एः, resulting in: "इवर्ण which is not preceded by conjunct consonants."
- अङ्गस्य 6/1 – From 6.4.1 अङ्गस्य।
- यण् 1/1 – From 6.4.81 इणो यण्।.
- धातोः 6/1 – From 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।, only धातु in 6th case is taken out. This is adjective to अङ्गस्य, resulting in "इवर्णान्तधातु-अन्तस्य अङ्गस्य".
- अचि 7/1 – In अङ्गस्य अधिकार, प्रत्यये in 7th case is understood. Since अचि is adjective to प्रत्यय, तदादिविधि is applied, resulting in: "अजादौ प्रत्यये".

[LSK] धातु-अवयव-संयोगपूर्वः $^{1/1}$ न ^{0} भवति $^{III/1}$ यः $^{1/1}$ इवर्णः $^{1/1}$, तदन्तः $^{1/1}$ यः $^{1/1}$ धातुः $^{1/1}$, तदन्तस्य $^{6/1}$ अनेकाचः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ यण् $^{1/1}$ (स्यात् $^{III/1}$) अजादौ $^{7/1}$ प्रत्यये $^{7/1}$ (परे $^{7/1}$)।

यण् is the substitute in the place of the last letter of अङ्ग which has more than one अच्, and which ends with धातु ending with इवर्ण which is not preceded by conjunct consonants which are parts of the धातु.

[LSK] प्रध्यौ $^{1/2}$।

प्रधी + औ

प्रध्य् + औ   6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । ~ अङ्गस्य यण् धातोः अचि

ई is धातु-अवयव and is not preceded by संयोग of धातु. अङ्ग has two vowels. With the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य। and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः ।, य् comes in the place of ई.

[LSK] प्रध्यः $^{1/3}$। प्रध्यम् $^{2/1}$। प्रध्यौ $^{2/2}$। प्रध्यः $^{2/3}$। प्रध्यि $^{7/1}$।

Declension of प्रधी (ई-पुं-4)

(असंयोगपूर्वक-धातु-अवयव-ईकारान्त-अनदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः गति-पूर्वकसमासे अनेकाच्-अङ्गे च)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	प्रधी + सुँ प्रधीरुँ 8.2.66 प्रधीः 8.3.15	प्रधी + औ प्रध्यौ 6.4.82	प्रधी + जस् प्रध्यस् 6.4.82 प्रध्यः 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	प्रधी + अम् प्रध्यम् 6.4.82	same as above	प्रधी + शस् प्रध्यस् 6.4.82 प्रध्यः 8.2.66, 8.3.15
3	प्रधी + टा प्रध्या 6.4.82	प्रधी + भ्याम् प्रधीभ्याम्	प्रधी + भिस् प्रधीभिः 8.2.66, 8.3.15
4	प्रधी + ङे प्रध्ये 6.4.82	same as above	प्रधी + भ्यस् प्रधीभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	प्रधी + ङसिँ प्रध्यः 6.4.82	same as above	same as above
6	same as above	प्रधी + ओस् प्रध्योः 6.4.82	प्रधी + आम् प्रध्याम् 6.4.82
7	प्रधी + ङि प्रध्यि 6.4.82	same as above	प्रधी + सुप् प्रधीषु

When अजादि-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes प्रध्य् (यण् takes place) by:

6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । ~ अङ्गस्य यण् धातोः अचि

Note that all the सन्धि rules (6.1.77 इको यणचि।, 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः, 6.1.107 अमि पूर्वः, etc.) are negated by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । because of परत्व.

[LSK] शेषम्$^{1/1}$ पपीवत्^{0} ।

The rest (when हलादि प्रत्यय follows) declines like पपी.

Side note:

If the व्युत्पत्ति of प्रधी is बहुव्रीहि-समास, then the declension will be different because धी which is used in this compound is नित्यस्त्रीलिङ्गशब्द. When this is the case, नदी-संज्ञा is given to this compound.

ध्यै + क्विप् प्रक्रिया of the derivation is the same as प्रधी. See the previous section.

धी This is नित्यस्त्रीलिङ्गशब्द. ई of धी is धातु-अवयव.

प्रकृष्टा $^{f1/1}$ धीः $^{f1/1}$ यस्य $^{m6/1}$ सः $^{m1/1}$ प्रधीः $^{m1/1}$।

प्र + धी + सुँ 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे ।

प्रधी

नदी-संज्ञा is given by (वा०) प्रथमलिङ्गग्रहणं च।

Thus, प्रधी as बहुव्रीहि-समास नदीसंज्ञक-धातु-अवयव-ईकारान्त-पुँल्लिङ्गशब्द.

Declension of प्रधी (ई-पुं-4-a)

(असंयोगपूर्वक-धातु-अवयव-ईकारान्त-**नदीसंज्ञक**-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः गति-पूर्वकसमासे अनेकाच्-अङ्गे च)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	प्रधीः	प्रध्यौ	प्रध्यः
S1	हे प्रधि	same as above	same as above
2	प्रध्यम्	same as above	same as above
3	प्रध्या	प्रधीभ्याम्	प्रधीभिः
4	प्रध्यै	same as above	प्रधीभ्यः
5	प्रध्याः	same as above	same as above
6	same as above	प्रध्योः	प्रधीनाम्
7	प्रध्याम्	same as above	प्रधीषु

The difference from अनदी-संज्ञक-प्रधीशब्द is shaded where नदीकार्यs are seen.

[LSK] एवम्^{0} ग्रामणीः$^{1/1}$ ।

ग्रामं नयति इति ग्रामणीः । The leader of a village is called ग्रामणी.

ग्राम + णीञ् प्रापणे (1U) to lead + क्विप् 3.2.76 क्विप् च । ~ धातोः कृत्

ग्राम + नी 6.1.65 णो नः । ~ धात्वादेः, वेरपृक्तस्य । ~ लोपः

ग्रामणी (वा०) अग्र-ग्रामाभ्यां नयतेर्णो वाच्यः।

[LSK] ङौ$^{7/1}$ तु^{0} ग्रामण्याम्$^{7/1}$ ॥

This is because नी is specifically told in 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः । ~ अङ्गेभ्यः. This is the only difference from the previous word, प्रधी.

Declension of ग्रामणी (ई-पुं-4-b)

(असंयोगपूर्वक-नी-धातु-अवयव-ईकारान्त-अनदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः कारक-पूर्वकसमासे अनेकाच्-अङ्गे च)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	ग्रामणी + सुँ ग्रामणीरुँ 8.2.66 **ग्रामणीः** 8.3.15	ग्रामणी + औ **ग्रामण्यौ** 6.4.82	ग्रामणी + जस् ग्रामण्यस् 6.4.82 **ग्रामण्यः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	ग्रामणी + अम् **ग्रामण्यम्** 6.4.82	same as above	ग्रामणी + शस् ग्रामण्यस् 6.4.82 **ग्रामण्यः** 8.2.66, 8.3.15
3	ग्रामणी + टा **ग्रामण्या** 6.4.82	ग्रामणी + भ्याम् **ग्रामणीभ्याम्**	ग्रामणी + भिस् **ग्रामणीभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	ग्रामणी + ङे **ग्रामण्ये** 6.4.82	same as above	ग्रामणी + भ्यस् **ग्रामणीभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	ग्रामणी + ङसिँ **ग्रामण्यः** 6.4.82	same as above	same as above
6	same as above	ग्रामणी + ओस् **ग्रामण्योः** 6.4.82	ग्रामणी + आम् **ग्रामण्याम्** 6.4.82
7	ग्रामणी + ङि ग्रामणी + आम् 7.3.116 ग्रामणी + आट् आम् 7.3.112 ग्रामणी + आम् 6.1.90 **ग्रामण्याम्** 6.4.82	same as above	ग्रामणी + सुप् **ग्रामणीषु** 8.3.59

<u>ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (5) नी</u>

[LSK] अनेकाचः 6/1 किम् 0 ? नीः 1/1 । नियौ 1/2 । नियः 1/3 ।

When अङ्ग contains only one अच्, यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । does not apply. Instead, इयङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । is applied.

नयति इति नीः । Leader is called नी.

णीञ् प्रापणे (1U) to lead + क्विप् 3.2.76 क्विप् च । ~ धातोः कृत्

नी 6.1.65 णो नः । ~ धात्वादेः, वेरपृक्तस्य । ~ लोपः

नी + औ 1/2

निय् + औ 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

[LSK] अमि 7/1 शसि 7/1 च 0 परत्वात् 5/1 इयङ् 1/1 । नियम् 2/1 ।

When अम् and शस् are suffixed, 6.1.107 अमि पूर्वः। and 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। are प्राप्त, respectively. However, 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । is applied because of परत्व.

नी + अम् 2/1

निय् + अम् 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

नियम्

नी + शस् 2/3

निय् + अस् 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

नियः

[LSK] "ङेराम्" (sūtra 7.3.116) ; नियाम् 7/1 ॥

नी is specifically told in 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः । ~ अङ्गेभ्यः.

Declension of नी (ई-पुं-5)

(असंयोगपूर्वक-नी-धातु-अवयव-ईकारान्त-अनदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः एकाच्-अङ्गं)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	नी + सुँ **नीरुँ** 8.2.66 **नीः** 8.3.15	नी + औ **नियौ** 6.4.77	नी + जस् **नियस्** 6.4.77 **नियः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	नी + अम् **नियम्** 6.4.77	same as above	same as above
3	नी + टा **निया** 6.4.77	नी + भ्याम् **नीभ्याम्**	नी + भिस् **नीभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	नी + ङे **निये** 6.4.77	same as above	नी + भ्यस् **नीभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	नी + ङसिँ **नियः** 6.4.77	same as above	same as above
6	same as above	नी + ओस् **नियोः** 6.4.77	नी + आम् **नियाम्** 6.4.77
7	नी + ङि नी + आम् 7.3.116 **नियाम्** 6.4.77	same as above	नी + सुप् **नीषु** 8.3.59

The rest (when हलादि प्रत्यय follows) declines like पपी.

When अजादि-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes नियॎ (इयङ् takes place) by:

6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

Being एकाच्-अङ्ग, यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । does not take place.

<u>ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (6) सुश्री, यवक्री</u>

पदकृत्य is done for the word "असंयोगपूर्वस्य" in 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ।.

[LSK] असंयोगपूर्वस्य $^{6/1}$ किम् ^{0} ? सुश्रियौ $^{1/2}$ । यवक्रियौ $^{1/2}$ ।

Why असंयोगपूर्वस्य is stated?

In both the cases of सुश्री and यवक्री, ई is संयोगपूर्व, preceded by संयोग, thus 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य। does not apply. Instead, इयङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ। is applied.

सुष्ठु श्रयति इति सुश्रीः । One who nicely takes recourse to something is called सुश्री.

सु + श्रिञ् (1U) to resort to + क्विप् (उ० 2.58) क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसम्प्रसारणं च ।

सुश्री (उ० 2.58) क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसम्प्रसारणं च ।

यवान् क्रीणाति इति यवक्रीः । The buyer of barley is called यवक्री.

यव + डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये (9U) to buy + क्विप् 3.2.76 क्विप् च । ~ धातोः कृत्

यवक्री

सुश्री + औ

सुश्रिय् + औ 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।

सुश्रियौ

When अजादिप्रत्यय follows there is इयङ्-आदेश by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।, just like नी. The only difference between सुश्री/यवक्री and नी is when ङि 7/1 follows, आम् does not come because 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः। is not applicable.

Declension of सुश्री and यवक्री (ई-पुं-6)

(संयोगपूर्वक-इवर्णान्त-धातु-अवयव-ईकारान्त-अनदीसंज्ञक[9]-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः अनेकाच्-अङ्गे)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	सुश्रीः	सुश्रियौ 6.4.77	सुश्रियः 6.4.77
S1	same as above	same as above	same as above
2	सुश्रियम् 6.4.77	same as above	same as above
3	सुश्रिया 6.4.77	सुश्रीभ्याम्	सुश्रीभिः
4	सुश्रिये 6.4.77	same as above	सुश्रीभ्यः
5	सुश्रियः 6.4.77	same as above	same as above
6	same as above	सुश्रियोः 6.4.77	सुश्रियाम् 6.4.77
7	सुश्रियि 6.4.77	same as above	सुश्रीषु

यवक्री declines in exactly the same manner.

<u>When अजादि-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes सुश्रिय् (इयङ् takes place) by:</u>

6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

Because of संयोगपूर्व-इवर्ण, यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । does not take place.

[9] Even though when सुश्री is a बहुव्रीहि-समास with a feminine word श्री, as शोभना श्रीः यस्य सः सुश्रीः।, नदी-संज्ञा is not given because of the negation of नदी-संज्ञा by 1.4.4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री।. This discussion is seen in अजन्तस्त्रीलिङ्ग section.

ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (7) शुद्धधी

In the previous section, two similar प्रातिपदिकs were given as examples because सुश्री is गतिपूर्वपद-समास, and यवक्री is कारकपूर्वपद-समास. सु is termed गति with reference to श्रिञ् and यव is कर्म-कारक with reference to क्रीञ्.

If the पूर्वपद is neither गति nor कारक, यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । is negated by the next वार्तिक, even when all other conditions meet.

In order to learn this वार्तिक, गति-संज्ञा is defined first by the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.60 गतिश्च । ~ प्रादयः क्रियायोगे

Words in प्रादि-गण, when meaningfully connected to धातु, gain गति-संज्ञा.

गतिः 1/1 च 0 । ~ प्रादयः 1/3 क्रियायोगे 7/1

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- गतिः 1/1 – This is संज्ञा.
- च 0 – Because this sūtra is under अधिकार of 1.4.1 आकडारादेका संज्ञा, one entity can have only one संज्ञा. This च allows प्रादि to have one more संज्ञा.
- प्रादयः 1/3 – From 1.4.58 प्रादयः।. प्रादि-गण consists of 22 particles starting from प्र.
- क्रियायोगे 7/1 – क्रियया योगः क्रियायोगः (3T), तस्मिन्।; in सतिसप्तमी. "when there is connection with action (धातु)"

[LSK] प्रादयः 1/3 क्रियायोगे 7/1 गतिसंज्ञाः 1/3 स्युः III/3 ।

प्र etc., when connected to धातु, are termed गति.

(वार्तिकम्) गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते ।

यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । is not desired when the word has पूर्वपद other than गति or कारक.

गति-कारक-इतर-पूर्वपदस्य $^{6/1}$ यण् $^{1/1}$ न ^{0} इष्यते $^{III/1}$ ।

4 words in the वार्तिक

- गति-कारक-इतर-पूर्वपदस्य 6/1 – गतिः च कारकं च गतिकारके (ID)। गतिकारकाभ्याम् इतरत् गतिकारकेतरत् (5T)। गतिकारकेतरत् पूर्वपदं यस्य तत् गतिकारकेतरपूर्वपदम् (116B) अङ्गम्, तस्य।.
- यण् 1/1 – यण्-आदेश by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य ।.
- न 0 – निषेध to यण्, so that इयङुवङ् by 6.4.77 can happen.
- इष्यते III/1 – "is desired".

Examples of गतिपूर्वपद are प्रधी (UT) [10] and सुश्री. Example of कारक is यवक्री, यव being कर्मकारक toward क्री.

[LSK] शुद्धधियौ $^{1/2}$ ।

शुद्धा धीः यस्य सः शुद्धधीः (116B) ।

शुद्धा + सुँ + धी + सुँ 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ समासः

प्रातिपदिकसंज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

शुद्धा + धी 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

शुद्ध + धी 6.3.34 स्त्रियाः पुंवद् भाषितपुंस्कादनूङ् समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु । ~ उत्तरपदे

शुद्धधी

नदी-संज्ञा is not given by निषेध-सूत्र 1.4.4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री । since शुद्धधी takes इयङ्-आदेश. This will be studied later.

In this word, पूर्वपद is शुद्धा, which is गति-कारक-इतर, other than गति or कारक. Because of this, in declension of this word, when अजादिप्रत्यय follows, यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । is प्राप्त but negated by this वार्तिक. Instead, इयङ् is the substitute by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।.

---

[10] प्र of प्रधी as बहुव्रीहिसमास is गति-कारक-इतर, as प्र is not meaningfully connected to धी. Even in this case यण् happens because this वार्तिक is not always applied in every case. This is shown by the expression "न इष्यते".

शुद्धधी + औ 1/2

शुद्धधिय् + औ 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । is प्राप्त,
but negated by (वार्तिकम्) गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते ।
Finally, 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । takes place.

शुद्धधियौ

Declension of शुद्धधी (ई-पुं-7)

(गतिकारकेतरपूर्वपद-असंयोगपूर्वक-इवर्णान्त-धातु-अवयव-ईकारान्त-अनदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः अनेकाच्-अङ्ग)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	शुद्धधी	शुद्धधियौ 6.4.77	शुद्धधियः 6.4.77
S1	same as above	same as above	same as above
2	शुद्धधियम् 6.4.77	same as above	same as above
3	शुद्धधिया 6.4.77	शुद्धधीभ्याम्	शुद्धधीभिः
4	शुद्धधिये 6.4.77	same as above	शुद्धधीभ्यः
5	शुद्धधियः 6.4.77	same as above	same as above
6	same as above	शुद्धधियोः 6.4.77	शुद्धधियाम् 6.4.77
7	शुद्धधियि 6.4.77	same as above	शुद्धधीषु 8.3.59

The declension is exactly the same as for सुश्री and यवक्री.

<u>When अजादि-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes शुद्धधिय् (इयङ् takes place) by:</u>

6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

Being गतिकारकेतरपूर्वपद, यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । is negated by (वार्तिकम्) गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते ।.

ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (8) सुधी

सुधी is derived from सु-उपसर्गपूर्वक-ध्यै-धातु with क्विप्-प्रत्यय, just like प्रधी.

सुष्ठु ध्यायतीति सुधीः । One who meditates well is called सुधी.

सु + ध्यै चिन्तायाम् (1P) to contemplate

सु + ध्या 6.1.45 आदेच उपदेशेऽशिति ।

सु + ध्या + क्विप् (वा०) ध्यायतेः संप्रसारणं च ।

सु + धि आ + व् (वा०) ध्यायतेः संप्रसारणं च ।

सु + धि + व् 6.1.108 संप्रसारणाच्च । ~ पूर्वरूपम्

सु + धी + व् 6.4.2 हलः । ~ दीर्घः

सुधी 6.1.67 वेरपृक्तस्य । ~ लोपः

प्रातिपदिक-संज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

Declension of सुधी (ई-पुं-8)

(सुधी-शब्दः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	सुधी	सुधियौ 6.4.77	सुधियः 6.4.77
S1	same as above	same as above	same as above
2	सुधियम् 6.4.77	same as above	same as above
3	सुधिया 6.4.77	सुधीभ्याम्	सुधीभिः
4	सुधिये 6.4.77	same as above	सुधीभ्यः
5	सुधियः 6.4.77	same as above	same as above
6	same as above	सुधियोः 6.4.77	सुधियाम् 6.4.77
7	सुधियि 6.4.77	same as above	सुधीषु 8.3.59

The declension is exactly the same as for सुश्री and यवक्री.

<u>When अजादि-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes सुधिय् (इयङ् takes place) by:</u>

6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । ~ अङ्गस्य

Being सुधी-शब्द, यण् by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । is negated by 6.4.85 न भूसुधियोः ।

The next sūtra negates यण् for this particular प्रातिपदिक सुधी. By this, इयङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । is the substitute when अजादिप्रत्यय follows.

[निषेधसूत्रम्] 6.4.85 न भूसुधियोः । ~ यण् सुपि अचि

यण् is prohibited for भू and सुधी.

न [0] भू-सुधियोः [6/2] । ~ यण् [1/1] सुपि [7/1]

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- न 0 – This negates यण् enjoined by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य। and 6.4.83 ओः सुपि।.
- भू-सुधियोः 6/2 – भूः च सुधीः च भूसुधियौ (ID), तयोः।; of the two प्रातिपदिकs.
- यण् 1/1 – From 6.4.81 इणो यण्।.
- सुपि 7/1 – From 6.4.83 ओः सुपि।. प्रातिपदिक is सुप्; in परसप्तमी.
- अचि 7/1 – From 6.4.77. Since अचि is adjective to सुपि, तदादिविधि is applied, resulting in: "अजादौ सुप्-प्रत्यये".

[LSK] एतयोः [6/2] अचि [7/1] सुपि [7/1] यण् [1/1] न [0] ।

यण् does not take place for these (भू and सुधी) when vowel-beginning सुप् follows.

[LSK] सुधियौ [1/2] ।

सुधी + औ

सुधिय् + औ 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । is प्राप्त, but negated by 6.4.85 न भूसुधियोः ।.

Finally इयङ् takes place by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

[LSK] सुधियः [1/3] इत्यादि [1/1] ।

ई-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (9) सुखी, सुती

सुखी is derived from नामधातु, a धातु derived from a noun.

[LSK] सुखम् इच्छति इति सुखीः ॥

One who wants happiness is called सुखी.

सुख + अम् + क्यच् 3.1.8 सुप आत्मनः क्यच्।

सुख + क्यच् 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः। ~ लुक्

सुखी + य 7.4.33 क्यचि च । ~ अस्य ई

धातुसंज्ञा by 3.1.32 सनाद्यन्ता धातवः।

सुखीय + क्विप् 3.2.76 क्विप् च ।

सुखीय् + व् 6.4.48 अतो लोपः। ~ आर्धधातुके

सुखी + व् 6.1.66 लोपो व्योर्वलि।

सुखी 6.1.67 वेरपृक्तस्य।

प्रातिपदिक-संज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

In the same manner, सुती is derived. सुतम् इच्छति इति सुतीः।.

ई is धातु-अवयव-ई, and it does not get नदी-संज्ञा since there is no नित्यस्त्रीलिङ्गत्व. Thus, it declines like प्रधी (UT) except for 5/1 and 6/1 because of 6.1.112 ख्यत्यात् परस्य । ~ उत्.

[LSK] सुखीः $^{1/1}$ । सुतीः $^{1/1}$ । सुख्यौ $^{1/2}$ । सुत्यौ $^{1/2}$ । सुख्युः $^{5/1}$ । सुत्युः $^{5/1}$ । शेषम् $^{1/1}$ प्रधीवत् ^{0}॥

सुखी + औ $^{1/2}$

सुख्य् + औ 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य।

सुख्यौ

सुखी + ङसिँ $^{5/1}$

सुख्य् + अस् 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य।

सुख्य् + उस् 6.1.112 ख्यत्यात् परस्य । उत्

After applying य्-आदेश by 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य।, ख् is preceding the य्-आदेश. Thus, when ङसिँ and ङस् are following, उ-आदेश takes place in the place of अ.

सुख्युस्

सुख्युः

Declension of सुखी (ई-पुं-9)

(असंयोगपूर्वक-धातु-अवयव-ईकारान्त-अनदीसंज्ञक-ईकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः गति-पूर्वकसमासे अनेकाच्-अङ्गे च)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	सुखी + सुँ सुखीरुँ 8.2.66 **सुखीः** 8.3.15	सुखी + औ **सुख्यौ** 6.4.82	सुखी + जस् सुख्यस् 6.4.82 **सुख्यः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	सुखी + अम् **सुख्यम्** 6.4.82	same as above	सुखी + शस् सुख्यस् 6.4.82 **सुख्यः** 8.2.66, 8.3.15
3	सुखी + टा **सुख्या** 6.4.82	सुखी + भ्याम् **सुखीभ्याम्**	सुखी + भिस् **सुखीभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	सुखी + ङे **सुख्ये** 6.4.82	same as above	सुखी + भ्यस् **सुखीभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	सुखी + ङसिँ सुख्य् + अस् 6.4.82 सुख्य् + उस् 6.1.112 **सुख्युः**	same as above	same as above
6	same as above	सुखी + ओस् **सुख्योः** 6.4.82	सुखी + आम् **सुख्याम्** 6.4.82
7	सुखी + ङि **सुख्यि** 6.4.82	same as above	सुखी + सुप् **सुखीषु** 8.3.59

The declension is the same as for प्रधी (धातु-अवयव-ईकारान्त-शब्दः), except for 5/1 and 6/1.

<u>When अजादि-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes सुख्य् (यण् takes place) by:</u>

6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य । ~ अङ्गस्य यण् धातोः अचि

<u>When ङसिँ and ङस् follows, the अ becomes उ by</u>

6.1.112 ख्यत्यात्परस्य । ~ उत् संहितायाम्

Note that (वा॰) गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् न इष्यते। does not apply because सुखी and सुती are not समास.

Now, उ-ending masculine starts.

There are two types of उ-ending masculine प्रातिपदिकs taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

1. शम्भु (घि-संज्ञक-शब्दः) declines like हरि

2. क्रोष्टु, a special word which declines like तृच्-ending words in some places.

उ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) शम्भु

[LSK] शम्भुः [1/1] हरिवत् [0] ।

शम्भु is like हरि.

Short उ-ending word gains घि-संज्ञा by 1.4.7 शेषो घ्यसखि।

Declension of शम्भु (उ-पुं-1)

घि-संज्ञक-उकारान्त-पुँल्लिङ्ग-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	शम्भुः 8.3.22, 8.3.15	शम्भू 6.1.102	शम्भवः 7.3.109, 6.1.78 8.2.66, 8.3.15
S1	शम्भो 7.3.108, 6.1.69	same as above	same as above
2	शम्भुम् 6.1.107	same as above	शम्भून् 6.1.102, 6.1.103
3	शम्भुना 7.3.120	शम्भुभ्याम्	शम्भुभिः 8.2.66, 8.3.15
4	शम्भवे 7.3.111, 6.1.78	same as above	शम्भुभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	शम्भोः 7.3.111, 6.1.110 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	शम्भ्वोः 6.1.77, 8.2.66, 8.3.15	शम्भूनाम् 7.1.54, 6.4.3
7	शम्भौ 7.3.119, 6.1.88	same as above	शम्भुषु 8.3.59

The declension is exactly the same as for हरि.

[LSK] एवम् [0] भानु-आदयः [1/3] ॥

In the same manner, भानु, etc., also decline like हरि.

<u>उ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) क्रोष्टु</u>

क्रोष्टु is the second उकारान्तपुँल्लिङ्ग word which means jackal. This word is treated as a तृच्-ending word in some places by the next sūtra. Sūtras required for declining तृच्-ending words are studied in this section.

[अतिदेशसूत्रम्] 7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

The word क्रोष्टु is treated like the तृच्-ending word, क्रोष्टृ, when सर्वनामस्थान other than सम्बुद्धि follows.

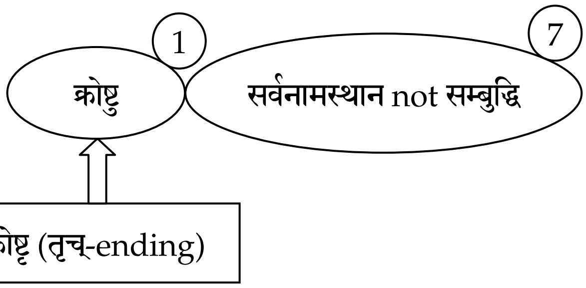

तृज्वत्^{0} क्रोष्टुः$^{1/1}$ । ~ असम्बुद्धौ$^{7/1}$ सर्वनामस्थाने$^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- तृज्वत् 0 – तृचा$^{3/1}$ तुल्यम्$^{1/1}$ तृज्वत्^{0}, the same as तृच्. Because of (प०) प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम् ।, "तृच्-ending" is understood.
- क्रोष्टुः 1/1 – This is the subject of this सूत्र. Together with तृज्वत्, the sentence is "क्रोष्टु is like, same as a तृच्-ending word."
- असम्बुद्धौ 7/1 – न सम्बुद्धिः असम्बुद्धिः (NT), तस्मिन्। This is adjective to सर्वनामस्थाने.
- सर्वनामस्थाने 7/1 – In परसप्तमी.

[LSK] असम्बुद्धौ$^{7/1}$ सर्वनामस्थाने$^{7/1}$ परे$^{7/1}$ । क्रोष्टु-शब्दस्य$^{6/1}$ स्थाने$^{7/1}$ क्रोष्टृशब्दः$^{1/1}$ प्रयोक्तव्यः$^{1/1}$ इत्यर्थः$^{1/1}$ ॥

When सर्वनामस्थान other than सम्बुद्धि follows, in the place of क्रोष्टु, क्रोष्टृ should be applied. This is the meaning.

This process of becoming like तृजन्त is commonly called तृज्वद्भाव.

क्रोष्टु + सुँ$^{1/1}$

क्रोष्टृ + स् 7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

Operation continues…

[विधिसूत्रम्] 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः

Short ऋ-ending अङ्ग takes गुण when सर्वनामस्थान or ङि follows.

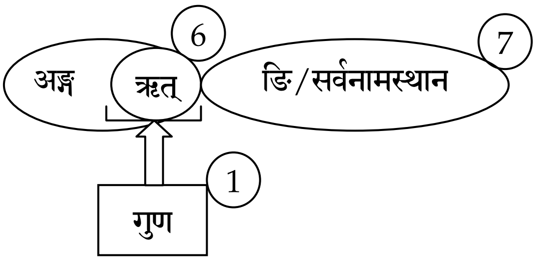

ऋतः 6/1 ङि-सर्वनामस्थानयोः 7/1 । ~ अङ्गस्य 6/1 गुणः 1/1

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- ऋतः 6/1 – प्रातिपदिक is ऋत्. The तपरकरण is for कालनियम, thus only short ऋ is intended. This is adjective to अङ्गस्य, thus तदन्तविधि is applied, making "ऋदन्तस्य अङ्गस्य".
- ङि-सर्वनामस्थानयोः 7/1 – ङिः च सर्वनामस्थानं च ङि-सर्वनामस्थाने (ID), तयोः। In परसप्तमी.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य, in स्थानेयोगा षष्ठी.
- गुणः 1/1 – This is आदेश. With the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य।, the last ऋकार is to be replaced. By 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः। and 1.1.51 उरण्रपरः।, the गुण substitute will be अर्.

[LSK] ऋतः 6/1 अङ्गस्य 6/1 गुणः 1/1 ङौ 7/1 सर्वनामस्थाने 7/1 च 0 । इति 0 प्राप्ते 7/1 –

गुण is the substitute in the place of the last letter of short ऋ-ending अङ्ग when ङि or सर्वनामस्थान follows. When this is applicable… (to be continued)

क्रोष्टु + सुँ 1/1

क्रोष्टृ + स्   7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

Here, 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः is प्राप्त, but the next sūtra is अपवाद for this sūtra.

[विधिसूत्रम्] 7.1.94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । ~ अनङ् सौ असम्बुद्धौ

In 1/1, अनङ् replaces the last letter of ऋदन्त-अङ्ग, and उशनस्, पुरुदंसस्, and अनेहस्, when सुँ but not सम्बुद्धि follows.

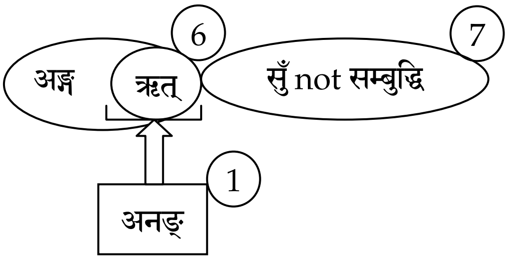

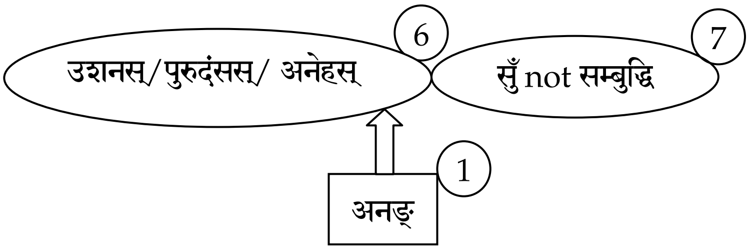

ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसाम् $^{6/3}$ च ^{0} । ~ अनङ् $^{1/1}$ सौ $^{7/1}$ असम्बुद्धौ $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसाम् 6/3 – This word is इतरेतरसमास consisting of four words: ऋत् (short ऋ), उशनस् (शुक्राचार्य), पुरुदंसस् (cat), and अनेहस् (time). In स्थानेयोगा षष्ठी.
- च 0 – This connects to the entire context of the previous sūtra, 7.1.93 अनङ् सौ। ~ असम्बुद्धै सर्वनामस्थाने.
- अनङ् 1/1 – This is आदेश. Being ङित्, only the last letter is replaced by 1.1.53 ङिच्च । ~ अलोऽन्त्यस्य.
- सौ 7/1 – प्रातिपदिक is सुँ, in परसप्तमी.
- असम्बुद्धौ 7/1 – न सम्बुद्धिः असम्बुद्धिः (NT), तस्मिन्। This is adjective to सौ.

[LSK] ऋदन्तानाम् $^{6/3}$ उशनसादीनाम् $^{6/3}$ च ^{0} अनङ् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ असम्बुद्धौ $^{7/1}$ सौ $^{7/1}$॥

अनङ् is the substitute in the place of the last letter of ऋ-ending अङ्ग, or words such as उशस्, when सुँ but not सम्बुद्धि follows.

क्रोष्टु + सुँ $^{1/1}$

क्रोष्टृ + स्   7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

क्रोष्ट् अन् + स्   7.1.94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । ~ अनङ् सौ असम्बुद्धौ, with the help of 1.1.53 ङिच्च।

Operation continues…

[विधिसूत्रम्] 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

उपधा-दीर्घ takes place for these words when सर्वनाम other than सम्बुद्धि follows.

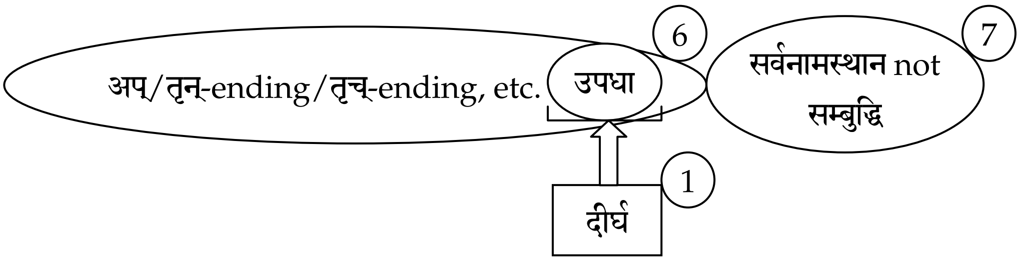

अप्-तृन्-तृच्-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ-त्वष्टृ-क्षत्तृ-होतृ-पोतृ-प्रशास्तॄणाम् 6/3 । ~ उपधायाः 6/1 दीर्घः 1/1 असम्बुद्धौ 7/1 सर्वनामस्थाने 7/1

1 word in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- अप्-तृन्-तृच्-स्वसृ-नप्तृ-नेष्टृ-त्वष्टृ-क्षत्तृ-होतृ-पोतृ-प्रशास्तॄणाम् 6/3 – This word is इतरेतरसमास consisting of eleven words: अप् (water), तृन् (कृत्-प्रत्यय), तृच् (कृत्-प्रत्यय), स्वसृ (sister), नप्तृ (grandson),नेष्टृ (a type of priest), त्वष्टृ (architect), क्षत्तृ (charioteer), होतृ (priest of Ṛgveda), पोतृ (a type of priest), and प्रशास्तृ (a type of priest). As for प्रत्यय, with परिभाषा "प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम्", तृन्-अन्त and तृच्-अन्त are understood; in सम्बन्धषष्ठी to उपधायाः.
- उपधायाः 6/1 – In स्थानेयोगा षष्ठी.
- दीर्घः 1/1 – This is आदेश. Which दीर्घ letter should be used is decided by 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः। as the closest to स्थानिन्.
- असम्बुद्धौ 7/1 – न सम्बुद्धिः असम्बुद्धिः (NT), तस्मिन्। This is adjective to सर्वनामस्थाने.
- सर्वनामस्थाने 7/1 – In परसप्तमी.

[LSK] अबादीनाम् 6/3 उपधायाः 6/1 दीर्घः 1/1 स्यात् III/1 असम्बुद्धौ 7/1 सर्वनामस्थाने 7/1 ॥

दीर्घ is the substitute for the penultimate letter of अप, etc., when सर्वनामस्थान other than सम्बुद्धि follows.

[LSK] क्रोष्टा $^{1/1}$ ।

क्रोष्टु + सुँ $^{1/1}$

क्रोष्टृ + स्	7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

क्रोष्ट् अन् + स्	7.1.94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । ~ अनङ् सौ असम्बुद्धौ, with the help of 1.1.53 ङिच्च।

क्रोष्ट् आन् + स्	6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

क्रोष्ट् आन्	6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

क्रोष्ट् आ	8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।

क्रोष्टा

[LSK] क्रोष्टारौ $^{1/2}$ ।

क्रोष्टृ + औ	7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

क्रोष्ट् अर् + औ	7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः, with the help of 1.1.61 उरण् रपरः।

क्रोष्ट् आर् + औ	6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

क्रोष्टारौ

[LSK] क्रोष्टारः $^{1/3}$ ।

In the same manner as above.

[LSK] क्रोष्टून् $^{2/3}$ ॥

Since सर्वनामस्थान is over, तृज्वद्भाव by 7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने does not happen anymore.

क्रोष्टु + शस् $^{2/3}$

क्रोष्टूस्	6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ दीर्घः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

क्रोष्टून्	6.1.103 तस्माच्छसो नः पुंसि ।

[विधिसूत्रम्] 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः

तृज्वद्भाव of the word क्रोष्टु is optional when अच्-beginning suffix in 3rd case onward follows.

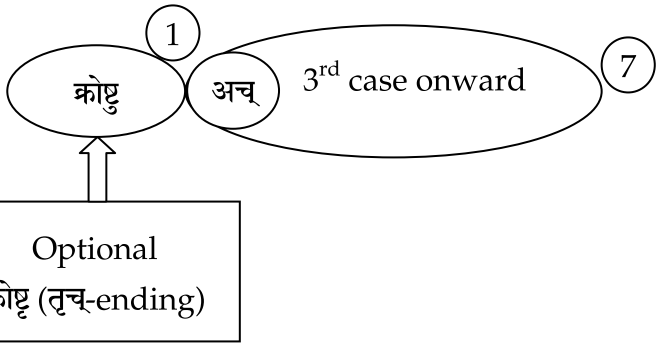

विभाषा $^{1/1}$ तृतीयादिषु $^{7/3}$ अचि $^{7/1}$ । ~ तृज्वत् ^{0} क्रोष्टुः $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- विभाषा 1/1 – तृज्वद्भाव is optional.
- तृतीयादिषु 7/3 – तृतीया आदिः येषां ते तृतीयादयः (116B), तेषु ।, indicating सुप्-प्रत्यय starting from टा up to सुप्, in परसप्तमी.
- अचि 7/1 – This is adjective to तृतीयादिषु, thus तदादिविधि is applied to result in "अजादिषु तृतीयादिषु".
- तृज्वत् 0 – From 7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः।
- क्रोष्टुः 1/1 – From 7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः।

[LSK] अजादिषु $^{7/3}$ तृतीयादिषु $^{7/3}$ क्रोष्टुः $^{1/1}$ वा ^{0} तृज्वत् ^{0} ।

तृज्वद्भाव for the word क्रोष्टु is optional when अच्-beginning सुप्-प्रत्यय starting from 3rd case.

[LSK] क्रोष्ट्रा $^{3/1}$ । क्रोष्ट्रे $^{4/1}$ ।

क्रोष्टु + टा $^{3/1}$

क्रोष्टृ + आ   Optional तृज्वद्भाव by 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः

क्रोष्ट्रा   6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

In the other option, क्रोष्टुना, etc. Being उकारान्त-पुँल्लिङ्ग, क्रोष्टु gains घि-संज्ञा by 1.4.7 शेषो घ्यसखि।.

क्रोष्टु + टा $^{3/1}$

क्रोष्टु + ना   7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । ~ घेः

क्रोष्टुना

When ङसिँ and ङस् are suffixed, the next sūtra is required.

[विधिसूत्रम्] 6.1.111 ऋत उत् । ~ ङसिँङसोः अति पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

ऋ and अ of ङसिँ and ङस् are replaced by single letter उ.

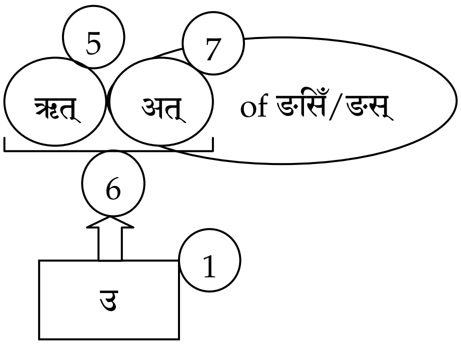

ऋतः 5/1 उत् 1/1 । ~ ङसिँङसोः 6/2 अति 7/1 पूर्वपरयोः 6/2 एकः 1/1 संहितायाम् 7/1

2 words in the सूत्र; 5 words as अनुवृत्ति

- ऋतः 5/1 – This तपरकरण is for काल‌नियम. Short ऋ in पूर्वपञ्चमी.
- उत् 1/1 – This is आदेश. The तपरकरण is just for clarity, since it is विधीयमान, it cannot represent its सवर्ण.
- ङसिँङसोः 6/2 – ङसिँ: च ङस् च ङसिँङसौ (ID), तयोः।, in सम्बन्धषष्ठी to अति.
- अति 7/1 – Short अ in परसप्तमी; with ङसिँङसोः, the meaning is: "short अ of ङसिँ: and ङस्".
- पूर्वपरयोः 6/2 – In the place of पूर्व and पर; in स्थानेयोगषष्ठी.
- एकः 1/1 – In the place of two, one substitute.
- संहितायाम् 7/1 – In the topic of sandhi; in विषयसप्तमी.

[LSK] ऋतः 5/1 ङसिँङसोः 6/2 अति 7/1 उत् 1/1 एकादेशः 1/1 ।

After ऋत्, when अत् of ङसिँ and ङस् follows, उ is the one substitute for पूर्व and पर.

[LSK] रपरः 1/1 ॥

Since ऋ becomes उ, one of अण्, 1.1.51 उरण् रपरः। is applied.

क्रोष्टु + ङसिँ

क्रोष्टृ + अस्	Optional तृज्वद्भाव by 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः

क्रोष्ट् उ स्	6.1.111 ऋत उत् । ~ ङसिँङसोः अति पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

क्रोष्ट् उर् स्	1.1.51 उरण् रपरः।

Now 8.2.23 संयोगान्तस्य लोपः। is applicable. Then the next sūtra gives नियम for that.

[नियमसूत्रम्] 8.2.24 रात् सस्य । ~ संयोगान्तस्य लोपः

When applying 8.2.23 संयोगान्तस्य लोपः। to a consonant after रेफ, it should be only स्.

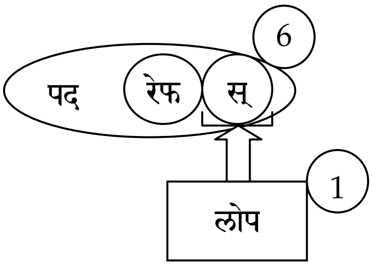

रात्$^{5/1}$ सस्य$^{6/1}$ । ~ संयोगान्तस्य$^{6/1}$ लोपः$^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- रात् 5/1 – प्रातिपदिक र, in पूर्वपञ्चमी; "after रेफ."
- सस्य 6/1 – अ after स् is for उच्चारण. In स्थानेयोगा षष्ठी.
- संयोगान्तस्य 6/1 – संयोगः अन्तः यस्य तत् संयोगान्तम् (116B), तस्य।; this is an adjective to पदस्य; in सम्बन्धषष्ठी. संयोगः is a संज्ञा given to a group of conjunct consonants defined as 1.1.7 हलोऽनन्तराः संयोगः ।
- लोपः 1/1 – This is आदेशः. लोपः is a संज्ञा defined as 1.1.60 अदर्शनं लोपः ।

[LSK] रेफात्$^{5/1}$ संयोगान्तस्य$^{6/1}$ सस्य$^{6/1}$ एव^{0} लोपः$^{1/1}$ न^{0} अन्यस्य$^{6/1}$ ।

After रेफ, only स् is elided. Any other letter is not elided.

This sūtra is considered to be नियमसूत्र by the definition: सिद्धे$^{7/1}$ सति$^{7/1}$ आरम्भः$^{1/1}$ नियमार्थः$^{1/1}$ ।. Without this sūtra, स् after रेफ can be elided by 8.2.23 संयोगान्तस्य लोपः।. Pāṇini started the subsequent sūtra 8.2.24 रात् सस्य । which would become redundant if it were not taken as नियमसूत्र. The purpose of नियमसूत्र is to exclude everything other than what is specified in the sūtra. In this case, after रेफ, any letters other than सकार are excluded from being the subject for 8.2.23 संयोगान्तस्य लोपः।.

[LSK] रेफस्य$^{6/1}$ विसर्गः$^{1/1}$ । क्रोष्टुः$^{5/1, 6/1}$ ।

क्रोष्ट् उ स्	6.1.111 ऋत उत् । ~ ङसिँङसोः अति पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्
क्रोष्ट् उर् स्	1.1.51 उरण् रपरः।
क्रोष्ट् उर्	8.2.24 रात् सस्य । ~ संयोगान्तस्य लोपः
क्रोष्टुः	8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः । ~ पदस्य

[LSK] क्रोष्ट्रोः [6/2] ।

क्रोष्टु + ओस्

क्रोष्टृ + ओस्　　Optional तृज्वद्भाव by 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः

क्रोष्ट् र् + ओस्　　6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

क्रोष्ट्रोः　　8.2.66, 8.3.15

क्रोष्टु + आम्

Now, when आम् [6/1] follows, विप्रतिषेध between 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः and 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । is observed. By 1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम्।, the कार्य of परसूत्र, 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । should be taken.

However, the next वार्तिक gives पूर्वविप्रतिषेध, by which पूर्वकार्य is to be taken in विप्रतिषेध.

(वार्तिकम्) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन ।

नुट् takes precedence over नुम्, अचिर, and तृज्वद्भाव.

नुम्-अचिर-तृज्वद्भावेभ्यः [5/3] नुट् [1/1] पूर्व-विप्रतिषेधेन [3/1] ।

3 words in the वार्तिक

- नुम्-अचिर-तृज्वद्भावेभ्यः 5/3 – In विभक्ते (different from, other than) पञ्चमी connected to कार्यम्.
  नुम् – नुम्-आगम taught by sūtras from 7.1.58 इदितो नुम् धातोः। to 7.1.83.
  अचिर – रेफादेश taught by 7.2.100 अचि र ऋतः।
  तृज्वद्भाव – अतिदेश of तृच् for क्रोष्टु-शब्द taught by sūtra from 7.1.95 तृज्वत् क्रोष्टुः । to 7.1.97.
  Notice that all these sūtras are पर to sūtras enjoining नुट्.
- नुट् 1/1 – This is the कार्य, to be done. नुट्-आगम is taught from 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट्। to 7.1.57.
- पूर्व-विप्रतिषेधेन 3/1 – In हेतौ तृतीया. This is the reason for नुट्-आगम to take precedence.
  "Because of पूर्वविप्रतिषेध"

How will वार्तिककार justify पूर्वविप्रतिषेध, which is against सूत्रकार's वाक्य - 1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम्।? By applying पूर्वरूपसन्धि, this sūtra can be read as: विप्रतिषेधेऽपरं कार्यम्।. Instead of परम्, अपरम् (in other words पूर्वम्) can be understood.

[LSK] क्रोष्टूनाम् [6/3] ।

क्रोष्टु + आम्

क्रोष्टु + नाम्	Even though 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः is applicable, 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । by (वार्तिकम्) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन ।
क्रोष्टू + नाम्	6.4.3 नामि । ~ अचः अङ्गस्य दीर्घः

[LSK] क्रोष्टरि [7/1] ।

क्रोष्टु + ङि

क्रोष्टृ + इ	7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः
क्रोष्टर् + इ	7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः

[LSK] पक्षे [7/1] हलादौ [7/1] च [0] शम्भुवत् [0] ॥

When तृज्वद्भाव is not taken, and also when हलादि-प्रत्यय follows, it declines like शम्भु.

Declension of क्रोष्टु (उ-पुं-2)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	क्रोष्टा 7.1.94, 6.4.11, 6.1.68, 8.2.7	क्रोष्टारौ 7.3.110, 6.4.11	क्रोष्टारः 7.3.110, 6.4.11
S1	क्रोष्टो 7.3.108, 6.1.69	same as above	same as above
2	क्रोष्टारम् 7.3.110, 6.4.11	same as above	क्रोष्टून् 6.1.102, 6.1.103
3	क्रोष्ट्रा/ 6.1.77 क्रोष्टुना 7.3.120	क्रोष्टुभ्याम्	क्रोष्टुभिः 8.2.66, 8.3.15
4	क्रोष्ट्रे/ क्रोष्टवे 7.3.111, 6.1.78	same as above	क्रोष्टुभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	क्रोष्टुः/ क्रोष्टोः 7.3.111, 6.1.110 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	क्रोष्ट्रोः/ क्रोष्ट्वोः 6.1.77, 8.2.66, 8.3.15	क्रोष्टूनाम् 7.1.54, 6.4.3
7	क्रोष्टरि/ क्रोष्टौ 7.3.119, 6.1.88	same as above	क्रोष्टुषु 8.3.59

When सर्वनामस्थान असम्बुद्धि follows,

प्रातिपदिक gains तृज्वद्भाव by 7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः । ~ असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

and declines like a तृच्-ending word

When अजादि-तृतीयादि follows,

प्रातिपदिक optionally gains तृज्वद्भाव by 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत् क्रोष्टुः

and declines like a तृच्-ending word.

The other option is like शम्भु with घि-संज्ञा

When आम् follows,

by (वार्तिकम्) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन ।, it declines like शम्भु only.

In any other place,

it declines like शम्भु only.

Now the section of ऊकारान्तपुँल्लिङ्ग starts.

There are seven types of ऊकारान्तपुँल्लिङ्गशब्द्s. Like ईकारान्तपुँल्लिङ्ग words, they can be categorized by certain aspects.

Summary of ऊकारान्तपुँल्लिङ्गशब्द्s taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी

#	प्रातिपदिकम्	नदी-संज्ञकम्	ending	पूर्वपदम्	विषेशः
1	हूहू	No	-	-	अव्युत्पन्न-शब्दः
2	अतिचमू	Yes	-	-	-
3	खलपू	No	धातु-अवयव-ऊकारान्तम्	कारकम्	-
	सुलु	No	धातु-अवयव-ऊकारान्तम्	गतिः	-
4	स्वभू	No	धातु-अवयव-ऊकारान्तम्	-	भू-अन्तशब्दः
5	वर्षाभू	No	धातु-अवयव-ऊकारान्तम्	-	वर्षाभू-शब्दः
6	दृन्भू	No	धातु-अवयव-ऊकारान्तम्	दृन्,कर, पुनः	दृन्-कर-पुनः-पूर्वक-भूशब्दः

Even though अनेकाच्-अङ्ग and असंयोगपूर्व are criteria for 6.4.83 ओः सुपि।, a counter-example being not seen in लघुसिद्धान्तकौमुदी, these categories are omitted in this chart.

ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) हूहू

[LSK] हूहूः 1/1 ।

हूहू is a name of गन्धर्व. Because this word is not a derived word, अव्युत्पन्न-शब्द, there are no particular sūtras for its declension.

पूर्वसवर्णदीर्घ and its निषेध, 6.1.105 दीर्घाज्जसि च । and अपवाद, 6.1.107 अमि पूर्वः। are as usual. Other than that, when any अजादिप्रत्यय follows, यण् by इको यणचि । takes place.

[LSK] हूह्वौ 1/2 । हूह्वः 1/3 । हूहूम् 2/1 इत्यादि 1/1 ॥

Declension of हूहू (ऊ-पुं-1)

(अव्युत्पन्न-शब्दः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	हूहू + सुँ हूहूरुँ 8.2.66 **हूहूः** 8.3.15	हूहू + औ 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. **हूह्वौ** 6.1.77	हूहू + जस् 6.1.102 is प्राप्त, but negated by 6.1.105. हूह्वस् 6.1.77 **हूह्वः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	हूहू + अम् **हूहूम्** 6.1.107	same as above	हूहू + शस् हूहूस् 6.1.102 **हूहून्** 6.1.103
3	हूहू + टा **हूह्वा** 6.1.77	हूहू + भ्याम् **हूहूभ्याम्**	हूहू + भिस् **हूहूभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	हूहू + ङे **हूह्वे** 6.1.77	same as above	हूहू + भ्यस् **हूहूभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	हूहू + ङसिँ **हूह्वः** 6.1.77	same as above	same as above
6	same as above	हूहू + ओस् **हूह्वोः** 6.1.77	हूहू + आम् **हूह्वाम्** 6.1.77
7	हूहू + ङि **हूह्वि** 6.1.77	same as above	हूहू + सुप् **हूहूषु** 8.3.59

ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) अतिचमू

चमूं (सेनाम्) अतिक्रान्तः इति अतिचमूः । One who goes beyond (is victorious over) चमू, army.

अति + चमू + अम् (वा०) अत्यादयः क्रान्ताद्यर्थे द्वितीयया । ~ तत्पुरुषः समासः

प्रातिपदिक-संज्ञा 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

अति + चमू 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

अतिचमू

चमू is नित्यस्त्रीलिङ्ग word, but is गौण in this समास. (वा०) प्रथमलिङ्गग्रहणं च। gives नदी-संज्ञा to this समास, even though the समास word is masculine.

अतिचमू + सुँ$^{1/1}$

अतिचमूः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] अतिचमू-शब्दे$^{7/1}$ तु^{0} नदीकार्यम्$^{1/1}$ (हूहूशब्दात्$^{5/1}$) विशेषः$^{1/1}$ । हे^{0} अतिचमु$^{S1/1}$ ।

In अतिचमू, नदीकार्य is the difference from हूहू.

अतिचमू + सुँ$^{S1/1}$

अतिचमु + स् 7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः।

अतिचमु 6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ~ लोपः

[LSK] अतिचम्वै$^{4/1}$ ।

अतिचमू + ङे$^{4/1}$

अतिचमू + आट् ए 7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति अङ्गात्

अतिचमू + ऐ 6.1.90 आटश्च । ~ अचि वृद्धिः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

अतिचम्व् + ऐ 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

[LSK] अतिचम्वाः$^{5/1, 6/1}$ ।

अतिचमू + ङसिँ$^{5/1, 6/1}$

अतिचमू + आट् अस् 7.3.112 आण्नद्याः । ~ ङिति अङ्गात्

अतिचमू + आस् 6.1.90 आटश्च । ~ अचि वृद्धिः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

अतिचम्व् + आस् 6.1.77 इको यणचि । ~ संहितायाम्

अतिचम्वाः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] अतिचमूनाम्$^{6/3}$ ॥

अतिचमू + आम्

अतिचमू + न् आम् 7.3.112 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमः

अतिचमू + नाम् 6.4.3 नामि । ~ अङ्गस्य दीर्घः अचः

अतिचमूनाम्

Declension of अतिचमू (ऊ-पुं-2)

(नदीसंज्ञक-ऊकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	अतिचमूः 8.2.66, 8.3.15	6.1.102, negated by 6.1.105, अतिचम्वौ 6.1.77	6.1.102, negated by 6.1.105, अतिचम्वः 6.1.77
S1	अतिचमु 7.3.107, 6.1.69	same as above	same as above
2	अतिचमूम् 6.1.107	same as above	अतिचमून् 6.1.102, 6.1.103
3	अतिचम्वा 6.1.77	अतिचमूभ्याम्	अतिचमूभिः 8.2.66, 8.3.15
4	अतिचम्वै 7.3.112, 6.1.90, 6.1.77	same as above	अतिचमूभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	अतिचम्वाः 7.3.112, 6.1.90, 6.1.77, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	अतिचम्वोः 6.1.77, 8.2.66, 8.3.15	अतिचमूनाम् 7.3.112, 6.4.3
7	अतिचम्वाम् 7.3.116, 7.3.112, 6.1.90, 6.1.77	same as above	अतिचमूषु 8.3.59

ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) खलपू

[LSK] खलपूः 1/1 ॥

खलं भूमिं पुनाति इति खलपूः । One who cleans the floor is called खलपू.

Ending letter ऊ of खलपू is धातु-अवयव. Being a क्विप्-ending word, खलपू can be both masculine and feminine, hence this is not a नित्यस्त्रीलिङ्ग word. Thus this is a अनदीसंज्ञक word.

खल + अम् + पूञ् पवने (9U) to purify + क्विप्   3.2.76 क्विप् च ।

खल + पू + व्   2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

खल + पू   6.1.67 वेरपृक्तस्य । ~ लोपः

प्रातिपदिक-संज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

खलपू + सुँ

खलपूः   8.2.66, 8.3.15

Since this word does not end with ङी, 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । is not applicable.

खलपू + औ 1/2

Because the अङ्ग is ending with धातु-अवयव-उवर्ण, and followed by अजादि-प्रत्यय, 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । is प्राप्त. The next sūtra is its अपवाद.

Just as 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य। gives यण् by negating इयङ् for इवर्ण, the next sūtra also gives यण् by negating उवङ् for उवर्ण, with one more condition, सुपि.

[विधिसूत्रम्] 6.4.83 ओः सुपि । ~ अनेकाचः असंयोगपूर्वस्य अङ्गस्य यण् धातोः अचि

Instead of इयङ्, यण् is the आदेश when उवर्ण-ending धातु is not preceded by conjunct consonant (which belongs to the धातु) and अङ्ग contains more than one vowel, and when अजादि सुप्-प्रत्यय follows.

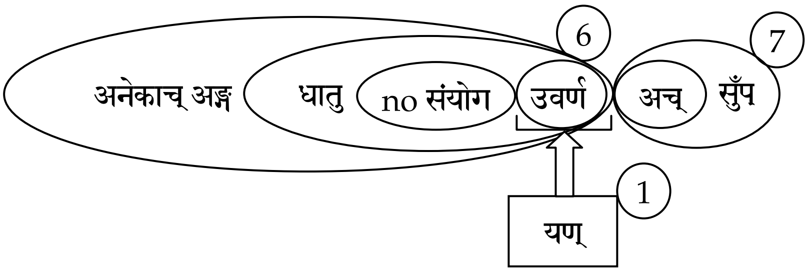

ओः $^{6/1}$ सुपि $^{7/1}$ । ~ अनेकाचः $^{6/1}$ असंयोगपूर्वस्य $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$ यण् $^{1/1}$ धातोः $^{6/1}$ अचि $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- ओः 6/1 – प्रातिपदिक is उ, representing उवर्ण. This is adjective to धातोः, thus तदन्तविधि applies, resulting in "उवर्णान्तस्य धातोः".
- सुपि 7/1 – प्रातिपदिक is सुप्, indicating 21 nominal suffixes.
- The rest is the same as 6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगान्तस्य।.

[LSK] धातु-अवयव-संयोगपूर्वः $^{7/1}$ न ^{0} भवति $^{III/1}$ यः $^{7/1}$ उवर्णः $^{7/1}$, तदन्तः $^{7/1}$ यः $^{7/1}$ धातुः $^{7/1}$, तदन्तस्य $^{6/1}$ अनेकाचः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{7/1}$ यण् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ अचि $^{7/1}$ सुपि $^{7/1}$ ।

यण् is the substitute in the place of the last letter of अङ्ग which has more than one अच्, and which ends with धातु ending with उवर्ण which is not preceded by conjunct consonants which are parts of the धातु, when अजादि-सुप्-प्रत्यय follows.

[LSK] खलप्वौ $^{1/2}$।

खलपू + औ

खलप्व् + औ   6.4.83 ओः सुपि । ~ अनेकाचः असंयोगपूर्वस्य अङ्गस्य यण् धातोः अचि

With the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य। and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः ।

[LSK] खलप्वः $^{1/3}$।

Declension of खलपू (ऊ-पुं-3)

(असंयोगपूर्वक-धातु-अवयव-ऊकारान्त-अनदीसंज्ञक-ऊकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः अनेकाच्-अङ्गं)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	खलपू + सुँ खलपूरुँ 8.2.66 खलपूः 8.3.15	खलपू + औ **खलप्वौ** 6.4.83	खलपू + जस् खलप्वस् 6.4.83 **खलप्वः** 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	खलपू + अम् **खलप्वम्** 6.4.83	same as above	खलपू + शस् खलप्वस् 6.4.83 **खलप्वः** 8.2.66, 8.3.15
3	खलपू + टा **खलप्वा** 6.4.83	खलपू + भ्याम् **खलपूभ्याम्**	खलपू + भिस् **खलपूभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	खलपू + ङे **खलप्वे** 6.4.83	same as above	खलपू + भ्यस् **खलपूभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	खलपू + ङसिँ **खलप्वः** 6.4.83	same as above	same as above
6	same as above	खलपू + ओस् **खलप्वोः** 6.4.83	खलपू + आम् **खलप्वाम्** 6.4.83
7	खलपू + ङि **खलप्वि** 6.4.83	same as above	खलपू + सुप् **खलपूषु** 8.3.59

The entire declension is like प्रधी (UT).

<u>When अजादि-सुप्-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes खलप्व् (यण् takes place) by:</u>

6.4.83 ओः सुपि । ~ अनेकाचः असंयोगपूर्वस्य अङ्गस्य यण् धातोः अचि

[LSK] एवम्^{0} सुलु-आदयः$^{1/3}$॥

In the same manner, सुलु etc.[11], decline like खलपू.

सुष्ठु लुनाति इति सुलुः । One who cuts well.

सु + लुञ् छेदने (9U) to cut + क्विप् 3.2.76 क्विप् च।

सुलु 6.1.67 वेरपृक्तस्य।~ लोपः, 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।

[11] उद् + लु + क्विप् = उल्लू – The उवर्ण of उल्लू is not धातु-अवयव-संयोग-पूर्व. Thus it declines exactly like सुलु.

ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (4) स्वभू

From here, प्रातिपदिकs ending with भू धातु are introduced in order to see निषेध of यण् by 6.4.85 न भूसुधियोः। and its अपवादs.

[LSK] स्वभूः $^{1/1}$ ।

स्वस्मात् भवति इति स्वभूः । One who is born of himself is स्वभू.

स्व + ङसिँ + भू सत्तायाम् (1P) to be + क्विप् 3.2.76 क्विप् च ।

स्व + भू + व् 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

स्व + भू 6.1.67 वेरपृक्तस्य । ~ लोपः

प्रातिपदिक-संज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

स्वभू is ending with धातु-अवयव-ऊकार, and it is अनदी. The only difference from खलपू is that स्वभू is derived from भू धातु, therefore it is subject to 6.4.85 न भूसुधियोः।.

स्वभू + सुँ

स्वभूः 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । is not applicable. 8.2.66, 8.3.15

[LSK] स्वभुवौ $^{1/2}$ ।

स्वभू + औ $^{1/2}$

स्वभुव् + औ $^{1/2}$ 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।

यण् by 6.1.77 इको यणचि । is प्राप्त, but negated by पूर्वसवर्णदीर्घ by 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः।. That is negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।. Then उवङ् is प्राप्त by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।, which is negated by यण् by 6.4.83 ओः सुपि ।. Finally, यण् is also negated by 6.4.85 न भूसुधियोः।, and comes back to उवङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।.

[LSK] स्वभुवः $^{1/3}$ ।

In the same manner, whenever अजादि प्रत्यय follows, उवङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ। because of the negation of यण् by 6.4.85 न भूसुधियोः।.

Declension of स्वभू (ऊ-पुं-4)

(भू-धातु-अवयव-ऊकारान्त-अनदीसंज्ञक-ऊकारान्तपुँल्लिङ्ग-शब्दः अनेकाच्-अङ्गं)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	स्वभूः 8.2.66, 8.3.15	6.1.77, 6.1.102, 6.1.105, 6.4.77, 6.4.83, and 6.4.85 negate the preceding one. स्वभुवौ 6.4.77	6.1.77, 6.1.102, 6.1.105, 6.4.77, 6.4.83, and 6.4.85 negate the preceding one. स्वभुवः 6.4.77
S1	same as above	same as above	same as above
2	6.1.77, 6.1.102, 6.1.107, 6.4.77, 6.4.83, and 6.4.85 negate the preceding one. स्वभुवम् 6.4.77	same as above	6.1.77, 6.1.102, 6.4.77, 6.4.83, and 6.4.85 negate the preceding one. स्वभुवः 6.4.77
3	स्वभुवा 6.4.77	स्वभूभ्याम्	स्वभूभिः 8.2.66, 8.3.15
4	स्वभुवे 6.4.77	same as above	स्वभूभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	स्वभुवः 6.4.77	same as above	same as above
6	same as above	स्वभुवोः 6.4.77	स्वभुवाम् 6.4.77
7	स्वभुवि 6.4.77	same as above	स्वभूषु 8.3.59

When अजादि-सुप्-प्रत्यय follows, 3rd case onward,

यण् by 6.1.77 इको यणचि।, उवङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।, यण् by 6.4.83 ओः सुपि ।, and निषेध of यण् by 6.4.85 न भूसुधियोः। negate one after another. Finally उवङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ। takes place.

ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (5) वर्षाभू

This word is special because the next sūtra is made only for this particular प्रातिपदिक.

[LSK] वर्षाभ्वः 1/1 ॥

वर्षासु भवति इति वर्षाभूः । One who is born in the rain is वर्षाभू.

वर्षा + सुप् + भू सत्तायाम् (1P) to be + क्विप् 3.2.76 क्विप् च ।

वर्षा + भू + व् 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

वर्षा + भू 6.1.67 वेरपृक्तस्य । ~ लोपः

प्रातिपदिक-संज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

वर्षाभू is ending with धातु-अवयव-ऊकार, and it is अनदी.

Declension of वर्षाभू (ऊ-पुं-5)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	वर्षाभूः 8.2.66, 8.3.15	वर्षाभ्वौ 6.4.84	वर्षाभ्वः 6.4.84
S1	same as above	same as above	same as above
2	वर्षाभ्वम् 6.4.84	same as above	वर्षाभ्वः 6.4.84
3	वर्षाभ्वा 6.4.84	वर्षाभूभ्याम्	वर्षाभूभिः 8.2.66, 8.3.15
4	वर्षाभ्वे 6.4.84	same as above	वर्षाभूभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	वर्षाभ्वः 6.4.84	same as above	same as above
6	same as above	वर्षाभ्वोः 6.4.84	वर्षाभ्वाम् 6.4.84
7	वर्षाभ्वि 6.4.84	same as above	वर्षाभूषु 8.3.59

When अजादि-सुप्-प्रत्यय follows, अङ्ग becomes वर्षाभ्व् (यण्-आदेश) by,

6.4.84 वर्षाभ्वश्च । ~ यण्

निषेध of यण् by 6.4.85 न भूसुधियोः। is negated by 6.4.84 वर्षाभ्वश्च ।.

[विधिसूत्रम्] 6.4.84 वर्षाभ्वश्च । ~ यण् अचि सुपि

वर्षाभू takes यण् when अजादि-सुप्-प्रत्यय follows and is not subject to 6.4.85 न भूसुधियोः।.

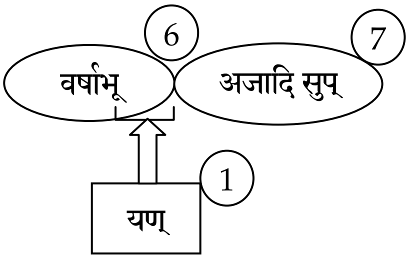

वर्षाभ्वः $^{6/1}$ च ^{0}। ~ यण् $^{1/1}$ अचि $^{7/1}$ सुपि $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- वर्षाभ्वः 6/1 – Particularly the word वर्षाभू in स्थानेयोगा षष्ठी.
- च 0 – Connects to the previous sūtra 6.4.83 ओः सुपि। ~ यण्
- The rest is the same as 6.4.83 ओः सुपि। ~ यण्.

[LSK] अस्य $^{6/1}$ यण् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ अचि $^{7/1}$ सुपि $^{7/1}$ ।

यण् is the substitute in the place of the last letter of this (वर्षाभू word), when अजादि-सुप्-प्रत्यय follows.

[LSK] वर्षाभ्वौ $^{1/2}$ इत्यादि $^{1/1}$ ॥

वर्षाभू + औ

वर्षाभ्व् + औ 6.4.84 वर्षाभ्वश्च । ~ यण्, with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य। and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः।

यण् by 6.1.77 इको यणचि । is प्राप्त, but negated by पूर्वसवर्णदीर्घ by 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः।. That is negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।. Then उवङ् is प्राप्त by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।, which is negated by यण् by 6.4.83 ओः सुपि ।. Then यण् is negated by 6.4.85 न भूसुधियोः।. Finally, this यण्-निषेध is debarred by 6.4.84 वर्षाभ्वश्च । ~ यण्.

<u>ऊ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (6) दृन्भू</u>

[LSK] दृन्भूः ।

King, thunderbolt, sun, snake.

दृन्^{0} भवते$^{III/1}$ प्राप्नोति$^{III/1}$ इति दृभूः । One who gains हिंसा.

(वार्तिकम्) दृन्करपुनःपूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः ।

यण् is the substitute in the place of the last letter of दृन्भू, करभू, and पुनर्भू, when अजादि-सुप्-प्रत्यय follows.

दृन्-कर-पुनः-पूर्वस्य$^{6/1}$ भुवः$^{6/1}$ यण्$^{1/1}$ वक्तव्यः$^{1/1}$ ।

4 words in the वार्तिक

- दृन्-कर-पुनः-पूर्वस्य 6/1 – दृन्, कर, पुनर् पूर्वे यस्मात् सः दृन्-कर-पुनः-पूर्वः (115B), तस्य ।; adjective to भुवः.
- भुवः 6/1 – प्रातिपदिक is भू; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- यण् 1/1 – This is आदेश.
- वक्तव्यः 1/1 – That which has to be said. Without this वार्तिक, these words, being ending with भू, would not take यण् because of 6.4.85 न भूसुधियोः। ~ यण्.

[LSK] दृन्भ्वौ$^{1/2}$ ।

दृन्भू + औ

दृन्भ्व् + औ (वार्तिकम्) दृन्करपुनःपूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः ।

with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य। and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः।

The entire declension is like वर्षाभू.

[LSK] एवम्^{0} करभूः$^{1/1}$ ॥

In the same manner, करभू and पुनर्भू decline like दृन्भू because of this वार्तिक.

Now the declension of ऋ-ending masculine प्रातिपदिक starts.

There are three types of ऋदन्त-पुँल्लिङ्ग-शब्दs taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी. These types are categorized by the sūtra causing दीर्घ.

1. धातृ 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ दीर्घ is applicable

2. पितृ 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ दीर्घ is not applicable

3. नृ 6.4.6 नृ च । ~ दीर्घ is applicable

ऋ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) धातृ

[LSK] धाता $^{1/1}$ ।

धा + तृच् 3.1.133 ण्वुल्-तृचौ ।

धातृ Being a कृदन्त, कृत्-प्रत्यय-ending word, this is प्रातिपदिक by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।.

All the sūtras required for declension of तृच्-ending words have already been studied in the section of क्रोष्टु-शब्द.

धातृ + सुँ $^{1/1}$

धात् अन् + स् 7.1.94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । ~ अनङ् सौ असम्बुद्धौ, with the help of 1.1.53 ङिच्च।

धात् आन् + स् 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

धात् आन् 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

धात् आ 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।

धाता

[LSK] हे धातः $^{S1/1}$ ।

धातृ + सुँ $^{1/1}$

धात् अर् + स् 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः, with the help of 1.1.51 उरण् रपरः।

धात् अर् 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

धातः 8.3.15 खरवसानयोर्विसर्जनीयः। ~ रः पदस्य

[LSK] धातारौ [1/2] ।

धातृ + औ

धात् अर् + औ 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः, with the help of 1.1.51 उरण् रपरः।

धात् आर् + औ 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

धातारौ

[LSK] धातारः [1/3]।

In the same manner as above.

(वार्तिकम्) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ।

In the topic of 8.4.1 रषाभ्यां नो णः समानपदे।, ऋवर्ण is also निमित्त for णत्व of न्.

ऋवर्णात् [5/1] नस्य [6/1] णत्वम् [1/1] वाच्यम् [1/1] ।

4 words in the वार्तिक

- ऋवर्णात् 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- नस्य 6/1 – In स्थानेयोगा षष्ठी.
- णत्वम् 1/1 – Substitute ण् for the letter न् is understood by the context.
- वाच्यम् 1/1 – That which has to be said, with reference to 8.4.1 रषाभ्यां नो णः समानपदे।.

[LSK] धातॄणाम् [6/3] ।

धातृ + आम् [6/3]

धातृ + न् आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् ।

धातॄ + नाम् 6.4.3 नामि । ~ दीर्घः

धातॄ + णाम् (वा०) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ।

Declension of धातृ (ऋ-पुं-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	धाता 7.1.94, 6.4.11, 6.1.68, 8.2.7	धातारौ 7.3.110, 6.4.11	धातारः 7.3.110, 6.4.11
S1	धातः 7.3.110, 6.1.68	same as above	same as above
2	धातारम् 7.3.110, 6.4.11	same as above	धातॄन् 6.1.102, 6.1.103
3	धात्रा 6.1.77	धातृभ्याम्	धातृभिः 8.2.66, 8.3.15
4	धात्रे 6.1.77	same as above	धातृभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	धातुः 6.1.111, 1.1.51, 8.2.24, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	धात्रोः 6.1.77	धातॄणाम् 7.1.54, 6.4.3, वा०
7	धातरि 7.3.110	same as above	धातृषु 8.3.59

[LSK] एवम्[0] नप्तृ-आदयः [1/3] ।

In this manner, नप्तृ (grandson), etc. decline like धातृ.

नप्तृ-आदि indicates ऋदन्त-पुँल्लिङ्ग-प्रातिपदिकs which are mentioned in the sūtra 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम्।. There are two types of प्रातिपदिक in this sūtra:

1) प्रातिपदिकs ending with तृच् and तृन् which are taught in अष्टाध्यायीसूत्र 3.1.133 ण्वुल्तृचौ। and 3.2.135 तृन्।, respectively.
2) नप्तृ, नेष्टृ, त्वष्टृ, क्षत्तृ, होतृ, पोतृ, and प्रशास्तृ. They are not derived with तृच् and तृन् of अष्टाध्यायीप्रत्यय, but with तृच् and तृन् of उणादिप्रत्यय[12].

In one opinion, प्रातिपदिकs which are not derived by अष्टाध्यायीसूत्र are not considered to be grammatically derived. This way of looking at derivation is called अव्युत्पत्तिपक्ष. In अव्युत्पत्तिपक्ष, नप्तृ etc., have to be mentioned in 6.4.11 because they cannot be counted by the mentioning of तृच् and तृन्.

In another opinion, प्रातिपदिकs which are derived by उणादिसूत्रs are considered to be grammatically derived. This way of looking at derivation is called व्युत्पत्तिपक्ष. In व्युत्पत्तिपक्ष, नप्तृ

[12] क्षत्तृ and प्रशास्तृ are derived by (उ०) 2.95 तृन्तृचौ शंसिक्षदादिभ्यः संज्ञायां चानिटौ।. नप्तृ, नेष्टृ, त्वष्टृ, होतृ, and पोतृ are derived by (उ०) 2.97 नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमातृपितृदुहितृ।.

etc., are included in the mentioning of तृच् and तृन् in the sūtra 6.4.11. However, नप्तृ etc., are separately mentioned. This mentioning of नप्तृ etc., in 6.4.11 is for नियम, restricting other प्रातिपदिकs which are derived by उणादिसूत्रs. Otherwise, this mentioning would be redundant. (सिद्धे सति आरभ्यमाणो नियमाय।)

This is said in the वृत्ति.

[LSK] नप्तृ-आदि-ग्रहणम्$^{1/1}$ व्युत्पत्तिपक्षे$^{7/1}$ नियमार्थम्$^{1/1}$ ।

The mentioning of नप्तृ etc., in व्युत्पत्तिपक्ष is for restricting the application of दीर्घ to only नप्तृ etc., excluding any other words derived with तृच् and तृन् of उणादिप्रत्यय.

This discussion is connected to the next word.

<u>ऋ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (2) पितृ</u>

[LSK] तेन$^{3/1}$ इह^{0} न^{0} । पिता$^{1/1}$ ।

Because of that reason, here, in पितृ etc., दीर्घ does not happen.

पितृ (father) is derived from (उ०) 2.97 नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृमातृपितृदुहितृ।.

पितृ + सुँ$^{1/1}$

पित् अन् + स् 7.1.94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । ~ अनङ् सौ असम्बुद्धौ, with the help of 1.1.53 ङिच्च।

पित् आन् + स् 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ न उपधायाः दीर्घः

पित् आन् 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

पित् आ 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।

पिता

Note that instead of 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम्।, 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ न उपधायाः दीर्घः is applied because of न्-ending अङ्ग.

[LSK] पितरौ$^{1/2}$ ।

पितृ + औ

पित् अर् + औ 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः, with the help of 1.1.51 उरण् रपरः।

[LSK] पितरः$^{1/3}$। पितरम्$^{2/1}$। शेषम्$^{1/1}$ धातृवत्^{0} ॥

In the same manner, there is no उपधा-दीर्घ in सर्वनामस्थान. The rest is like धातृ.

Declension of पितृ (ऋ-पुं-2)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	पिता 7.1.94, 6.4.8 6.1.68, 8.2.7	पितरौ 7.3.110	पितरः 7.3.110
S1	पितः 7.3.110, 6.1.68	same as above	same as above
2	पितरम् 7.3.110	same as above	पितॄन् 6.1.102, 6.1.103
3	पित्रा 6.1.77	पितृभ्याम्	पितृभिः 8.2.66, 8.3.15
4	पित्रे 6.1.77	same as above	पितृभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	पितुः 6.1.111, 1.1.51, 8.2.24, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	पित्रोः 6.1.77	पितॄणाम् 7.1.54, 6.4.3, वा०
7	पितरि 7.3.110	same as above	पितृषु 8.3.59

The difference from धातृ is in सर्वनामस्थान other than 1/1 because of the non-applicability of 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम्।

[LSK] एवम्^{0} जामतृ-आदयः$^{1/3}$ ।

In this manner, जामतृ (son-in-law), भातृ, etc. decline like पितृ. They are derived by (उ०) 2.97 नप्तृ-नेष्टृ-त्वष्टृ-होतृ-पोतृ-भ्रातृ-जामातृ-मातृ-पितृ-दुहितृ।.

The words which decline like पितृ are listed in टिप्पणी १:

पिता माता ननान्दा च सव्येष्टृभ्रातृयातरः ।

जामाता दुहिता देवा तृन्तृज्भ्यां रहिता नव ॥

पितृ (father), मातृ (mother), ननान्दृ (husband's sister), सव्येष्टृ (charioteer), भ्रातृ (brother), यातृ (husband's brother's wife), जामातृ (son-in-law), दुहितृ (daughter), देवृ (husband's younger brother) are nine words which are devoid of तृन् and तृच् of अष्टाध्यायीप्रत्यय. Thus there is no उपधा-दीर्घ in सर्वनामस्थान for these words.

<u>ऋ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (3) नृ</u>

[LSK] ना $^{1/1}$ । नरौ $^{1/2}$ ।

नृ (person) declines like पितृ, except for 6/3 by the next sūtra.

[विधिसूत्रम्] 6.4.6 नृ च । ~ नामि दीर्घः उभयथा

नृ is optionally elongated when नाम् follows.

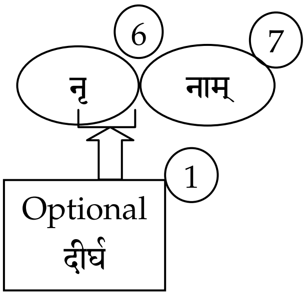

नृ $^{6/1}$ च ^{0}। ~ नामि $^{7/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ उभयथा ^{0}

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- नृ 6/1 – In स्थानेयोगा षष्ठी, which is लुप्त.
- च 0 – This connects the context with the previous sūtra.
- नामि 7/1 – आम् (6/3) with नुट्-आगम; in परसप्तमी.
- दीर्घः 1/1 – This is आदेश; from 6.3.111 ढ्रलोपे पूर्वस्य दीर्घोऽणः ।.
- उभयथा 1/1 – From 6.4.5 छन्दस्युभयथा।. "In both manners", which means "optionally".

The word दीर्घ as आदेश brings अचः $^{6/1}$ by 1.2.28 अचश्च।. Then the entire sentence will be understood as "in the place of अच् of नृ, दीर्घ is the optional substitute when नाम् follows."

[LSK] अस्य $^{6/1}$ (नृ-शब्दस्य $^{6/1}$) नामि $^{7/1}$ वा ^{0} दीर्घः $^{1/1}$ ।

दीर्घ is optionally the substitute in the place of अच् of नृ, when नाम् follows.

[LSK] नृणाम् $^{6/3}$ । नॄणाम् $^{6/3}$ ॥

नृ + आम्

नृ + न् आम्	7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमः
नॄ + नाम्	6.4.6 नृ च । ~ अङ्गस्य दीर्घः उभयथा
नॄ + णाम्	(वार्तिकम्) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ।

Declension of नृ (ऋ-पुं-3)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	ना 7.1.94, 6.4.8, 6.1.68, 8.2.7	नरौ 7.3.110	नरः 7.3.110
S1	नः 7.3.110, 6.1.68	same as above	same as above
2	नरम् 7.3.110	same as above	नॄन् 6.1.102, 6.1.103
3	न्रा 6.1.77	नृभ्याम्	नृभिः 8.2.66, 8.3.15
4	न्रे 6.1.77	same as above	नृभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	नुः 6.1.110, 8.2.24, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	न्रोः 6.1.77	नृणाम्/नॄणाम् 7.1.54, 6.4.6, वा०
7	नरि 7.3.110	same as above	नृषु 8.3.59

<u>ओ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) गो</u>

गो (cow) declines in the same manner in both masculine and feminine.

[अतिदेशसूत्रम्] 7.1.90 गोतो णित् । ~ सर्वनामस्थानम्

After ओ-ending प्रातिपदिक, सर्वनामस्थान is treated like णित्.

गोतः $^{5/1}$ णित् $^{1/1}$ । ~ सर्वनामस्थानम् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- गोतः 5/1 – Because of वार्तिक "ओतो णिदिति वाच्यम्", ओतः should be understood.
- णित् 1/1 – Since this is अतिदेशसूत्र, णिद्वत् is understood.
- सर्वनामस्थानम् 1/1 – From 7.1.86 इतोऽत् सर्वनामस्थाने।, विभक्तिविपरिनाम from 7th case to 1st case happens.

[LSK] ओकारात् $^{5/1}$ विहितम् $^{1/1}$ सर्वनामस्थानम् $^{1/1}$ णिद्वत् ^{0} ।

सर्वनामस्थान which is enjoined after ओ is like णित्.

Adjective विहित to सर्वनामस्थानम् is added in the वृत्ति to avoid the situation such as:

शम्भु + सुँ $^{S1/1}$

शम्भो + स् 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः। ~ सम्बुद्धौ

Without the adjective विहित, this सुँ would have been treated like णित्, which is अनिष्ट.

[LSK] गौः $^{1/1}$ । गावौ $^{1/2}$ । गावः $^{1/3}$॥

गो + सुँ $^{1/1}$

गो + स् 7.1.90 गोतो णित् । ~ सर्वनामस्थानम्

गौ + स् 7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ वृद्धिः, with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य।

गौः 8.2.66, 8.3.15

गो + औ $^{1/2}$

गो + औ 7.1.90 गोतो णित् । ~ सर्वनामस्थानम्

गौ + औ 7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ वृद्धिः

गावौ 6.1.78 एचोऽयवायावः ।

The next sūtra is अपवाद् to 7.1.90 गोतो णित्।.

[विधिसूत्रम्] 6.1.93 औतोऽम्शसोः । ~ अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

When ओ is followed by अम् or शस्, आ is the एकादेश.

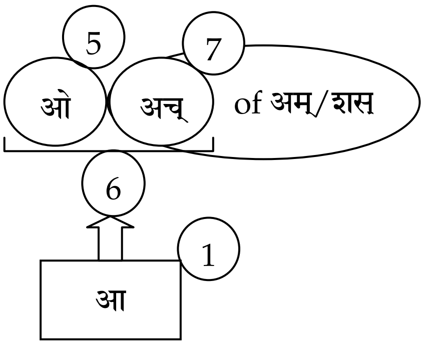

आ $^{1/1}$ ओतः $^{5/1}$ अम्शसोः $^{6/2}$ । ~ अचि $^{7/1}$ पूर्वपरयोः $^{6/2}$ एकः $^{1/1}$ संहितायाम् $^{7/1}$

3 words in the सूत्र; 4 words as अनुवृत्ति

- आ 1/1 – This is आदेश.
- ओतः 5/1 – प्रातिपदिक is ओत्; in पूर्वपञ्चमी. तपरकरण is for कालनियम.
- अम्शसोः 6/2 – अम् च शस् च अम्शसौ (ID), तयोः।; 2/1 and 2/3 विभक्तिs; in सम्बन्धे षष्ठी to अचि.
- अचि 7/1 – प्रत्याहारः अच्; in परसप्तमी.
- पूर्वपरयोः 6/2 – in स्थानेयोगषष्ठी. Of पूर्व and पर.
- एकः 1/1 – One substitute.
- संहितायाम् 7/1 – In the topic of sandhi; in विषयसप्तमी.

[LSK] ओतः $^{5/1}$ अम्शसोः $^{6/2}$ अचि $^{7/1}$ आकारः $^{1/1}$ एकादेशः $^{1/1}$ ।

After ओ, when अच् of अम् or शस् follows, आ is the one substitute in the place of the two, ओ and अच्.

[LSK] गाम् $^{2/1}$ । गावौ $^{2/2}$ । गाः $^{2/3}$ ।

गो + अम् $^{2/1}$

ग् + आ + म्   6.1.93 औतोऽम्शसोः । ~ अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

गाम्

गो + शस् $^{2/3}$

ग् + आ + स्   6.1.93 औतोऽम्शसोः । ~ अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्

गाः   8.2.66, 8.3.15

[LSK] गवा $^{3/1}$ । गवे $^{4/1}$ । गोः $^{5/1, 6/1}$ । इत्यादि $^{1/1}$ ॥

गो + टा $^{3/1}$

गव् + आ 6.1.78 एचोऽयवायावः ।

गवा

गो + ङे $^{4/1}$

गव् +ए 6.1.78 एचोऽयवायावः ।

गवा

गो + ङसिँ $^{5/1}$

गोस् 6.1.110 ङसिङसोश्च । ~ पूर्वः

गोः 8.2.66, 8.3.15

Declension of गो (ओ-पुं-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	गौः 7.1.90, 7.2.115, 8.2.66, 8.3.15	गावौ 7.1.90, 7.2.115, 6.1.78	गावः 7.1.90, 7.2.115, 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	गाम् 6.1.93	same as above	गाः 6.1.93, 8.2.66, 8.3.15
3	गवा 6.1.78	गोभ्याम्	गोभिः 8.2.66, 8.3.15
4	गवे 6.1.78	same as above	गोभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	गोः 6.1.110, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	गवोः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	गवाम् 6.1.78
7	गवि 6.1.78	same as above	गोषु 8.3.59

ऐ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) रै

रै (wealth) declines in the same manner in both masculine and feminine.

[विधिसूत्रम्] 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ

The last letter of रै becomes आ when हलादि विभक्ति follows.

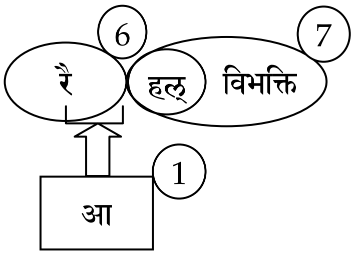

रायः $^{6/1}$ हलि $^{7/1}$ । ~ आ $^{1/1}$ विभक्तौ $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- रायः 6/1 – प्रातिपदिक is रै; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- हलि 7/1 – This is adjective to विभक्तौ, thus तदादिविधि is applied to result in "हलादौ विभक्तौ परे".
- आ 1/1 – This is आदेश. From 7.2.84 अष्टन आ विभक्तौ।.
- विभक्तौ 7/1 – From 7.2.84 अष्टन आ विभक्तौ।; in परसप्तमी.

[LSK] अस्य $^{6/1}$ (रैशब्दस्य $^{6/1}$) आकर-आदेशः $^{1/1}$ हलि $^{7/1}$ विभक्तौ $^{7/1}$ ।

आ is the substitute in the place of the last letter of रै when हलादि विभक्ति follows.

[LSK] राः $^{1/1}$ ।

रै + सुँ $^{1/1}$

रा + स् 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ

राः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] रायौ $^{1/2}$ । रायः $^{1/3}$ ।

रै + औ $^{1/2}$

राय् + औ 6.1.78 एचोऽयवायावः ।

रै + जस् $^{1/3}$

राय् + अस् 6.1.78 एचोऽयवायावः ।

[LSK] राभ्याम् $^{3/2}$ इत्यादि $^{1/1}$ ॥

रै + भ्याम् $^{3/2}$

रा + भ्याम्   7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ

Declension of रै (ऐ-पुं-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	राः 7.2.85, 8.2.66, 8.3.15	रायौ 6.1.78	रायः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	रायम् 6.1.78	same as above	same as above
3	राया 6.1.78	राभ्याम् 7.2.85	राभिः 7.2.85, 8.2.66, 8.3.15
4	राये 6.1.78	same as above	राभ्यः 7.2.85, 8.2.66, 8.3.15
5	रायः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	रायोः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	रायाम् 6.1.78
7	रायि 6.1.78	same as above	रासु

औ-कारान्त-पुँल्लिङ्गः (1) ग्लौ

ग्लायति इति ग्लौ (moon) ।

ग्लै हर्षक्षये (1P) to decline + डौ(उ० 2.65) ग्लानुदिभ्यां डौः ।

ग्ल् + औ (वा०) डित्वसामर्थ्याद् अभस्यापि टेर्लोपः।

ग्लौ 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

[LSK] ग्लौः 1/1 ।

ग्लौ + सुँ 1/1

ग्लौः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] ग्लावौ 1/2 । ग्लावः 1/3 ।

ग्लौ + औ 1/2

ग्लाव् + औ 6.1.78 एचोऽयवायावः ।

ग्लौ + जस् 1/3

ग्लाव् + अस् 6.1.78 एचोऽयवायावः ।

[LSK] ग्लौभ्याम् 3/2 इत्यादि 1/1 ॥

Declension of ग्लौ (औ-पुं-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	ग्लौः 8.2.66, 8.3.15	ग्लावौ 6.1.78	ग्लावः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	ग्लावम् 6.1.78	same as above	same as above
3	ग्लावा 6.1.78	ग्लौभ्याम्	ग्लौभिः 8.2.66, 8.3.15
4	ग्लावे 6.1.78	same as above	ग्लौभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	ग्लावः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	ग्लावोः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	ग्लावाम् 6.1.78
7	ग्लावि 6.1.78	same as above	ग्लौषु 8.3.59

[LSK] इति 0 अजन्तपुँल्लिङ्गाः 1/3 ॥

Thus ends the section of vowel-ending masculine words.

अथाजन्तस्त्रीलिङ्गाः

आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) रमा

There is no अदन्त word in feminine because feminine suffix टाप् will invariably come by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।.

रमते विष्णुना साकम् इति रमा (Lakṣmī) ।

रमुँ क्रीडायाम् (1A) to rejoice + अच् 3.1.134 नन्दिग्रहिपचादिभ्यो ल्युणिन्यचः ।

रम 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

रम + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।

रमा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।

सूत्रs applicable for आप्-ending अङ्ग

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः	7.1.18 औङ आपः । ~ अङ्गात् शी	
S1	7.3.106 सम्बुद्धौ च । ~ एत् आपः अङ्गस्य	same as above	
2		same as above	
3	7.3.105 आङि चापः । ~ अङ्गस्य एत् ओसि		
4	7.3.113 याडापः । ~ अङ्गात् ङितः		
5	same as above		
6	same as above	7.3.105 आङि चापः । ~ अङ्गस्य एत् ओसि	7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमि
7	same as above	same as above	

[LSK] रमा $^{1/1}$ ।

रमा + सुँ $^{1/1}$

रमा 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् ।

आप् in this sūtra represents टाप्, डाप् and चाप्.

[विधिसूत्रम्] 7.1.18 औङ आपः । ~ अङ्गात् शी

औ after आप्-ending अङ्ग is replaced by शी.

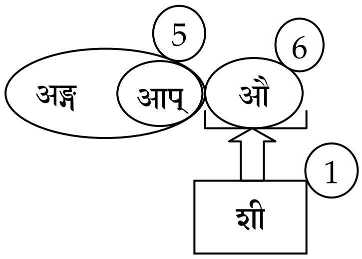

औङः $^{6/1}$ आपः $^{5/1}$ । ~ अङ्गात् $^{5/1}$ शी $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- औङः 6/1 – प्रातिपदिक is औङ्; in स्थानेयोगा षष्ठी. औङ् is an old name for औ and औट् given by पूर्वाचार्य.
- आपः 5/1 – This is adjective to अङ्गात्. With तदन्तविधि, it results in "आबन्तात् अङ्गात्".
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।. विभक्तिविपरिणाम takes place as प्रत्यय is to be replaced. Note that from 7.1.1 to 7.1.57, प्रत्यय is to be modified.
- शी 1/1 – From 7.1.17 जसः शी।. This is आदेश.

[LSK] आबन्तात् $^{5/1}$ अङ्गात् $^{5/1}$ परस्य $^{6/1}$ औङः $^{6/1}$ शी $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

शी is the substitute in the place of औ after आप्-ending अङ्ग.

[LSK] औङ् इति ^{0} औकार-विभक्तेः $^{6/1}$ संज्ञा $^{1/1}$ ।

औङ् is a technical name for विभक्ति औ.

[LSK] रमे $^{1/2}$।

रमा + औ $^{1/2}$	
रमा + शी	7.1.18 औङ आपः । ~ अङ्गात् शी
रमा + ई	1.3.8 लशक्वतद्धिते ~ प्रत्ययस्य आदिः आदेश शी is seen as प्रत्यय by 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ।
रमे	6.1.87 आद्गुणः।

[LSK] रमाः $^{1/3}$।

रमा + जस् $^{1/3}$	
रमास्	6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। is negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।.

Finally, 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः।

[विधिसूत्रम्] 7.3.106 सम्बुद्धौ च । ~ एत् आपः अङ्गस्य

When सम्बुद्धि follows, the last letter of आप्-ending अङ्ग is replaced by ए.

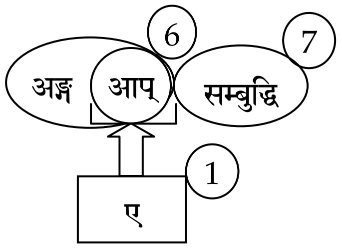

सम्बुद्धौ $^{7/1}$ च ^{0} । ~ एत् $^{1/1}$ आपः $^{6/1}$ अङ्गस्य $^{6/1}$

2 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- सम्बुद्धौ 7/1 – प्रातिपदिक is सम्बुद्धि; in परसप्तमी. सम्बुद्धि is संज्ञा given to सुँ in सम्बोधन by 2.3.49 एकवचनं सम्बुद्धिः । ~ प्रथमा सम्बोधने
- च 0 – Connecting to the previous sūtra.
- एत् 1/1 – This is आदेश. तपरकरण is just for clarity.
- आपः 6/1 – From 7.3.105 आङि चापः।. Being विशेषण (adjective) to अङ्गस्य, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it results in "आबन्तस्य अङ्गस्य".
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] आपः $^{6/1}$ एकारः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ सम्बुद्धौ $^{7/1}$ ।

ए is the substitute in the place of the last letter of आप्-ending अङ्ग, when it is followed by सम्बुद्धि, सुँ of सम्बोधन.

[LSK] "एङ्ह्रस्वात्" (6.1.69) इति ^{0} सम्बुद्धिलोपः $^{1/1}$ । हे रमे $^{S1/1}$ ।

रमा + सुँ $^{S1/1}$

रमे + स्	7.3.106 सम्बुद्धौ च । ~ एत् आपः अङ्गस्य
रमे	6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः। ~ लोपः

[LSK] हे रमे $^{S1/2}$ । हे रमाः $^{S1/3}$ । रमाम् $^{2/1}$ । रमे $^{2/2}$ । रमाः $^{2/3}$ ।

S1/2, S1/3, 2/2 are always the same as 1/2 and 1/3 in any शब्द. As for 2/1, 6.1.107 अमि पूर्वः।, and for 2/3, 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। is used. Note that 6.1.103 तस्माच्छसो नः पुंसि। does not apply here as it is feminine.

[विधिसूत्रम्] 7.3.105 आङि चापः । ~ अङ्गस्य एत् ओसि

When टा or ओस् follows, the last letter of आप्-ending अङ्ग is replaced by ए.

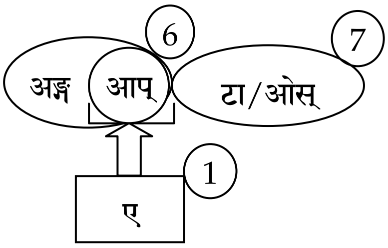

आङि $^{7/1}$ च ^{0} आपः $^{6/1}$ । ~ अङ्गस्य $^{6/1}$ एत् $^{1/1}$ ओसि $^{7/1}$

3 words in the सूत्र, 3 words as अनुवृत्ति

- आङि 7/1 – प्रातिपदिक is आङ्; old term for टा by पूर्वाचार्यs; in परसप्तमी.
- च 0 – Connecting to the previous sūtra.
- आपः 6/1 – Being विशेषण (adjective) to अङ्गस्य, तदन्तविधि is applied by 1.1.72 येनविधिस्तदन्तस्य।, and it results in "आबन्तस्य अङ्गस्य".
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- एत् 1/1 – This is आदेश. तपरकरण is just for clarity.
- ओसि 7/1 – प्रातिपदिक is ओस्; विभक्ति for 6/2 and 7/2; in परसप्तमी.

[LSK] आङि $^{7/1}$ ओसि $^{7/1}$ च आपः $^{6/1}$ एकारः $^{1/1}$ ।

ए is the substitute in the place of the last letter of आप्-ending अङ्ग, when it is followed by टा or ओस्.

[LSK] रमया $^{3/1}$ ।

रमा + टा

रमे + आ	7.3.105 आङि चापः । ~ अङ्गस्य एत् ओसि
रमय् + आ	6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ अचि संहितायाम्

[LSK] रमाभ्याम् $^{3/2}$ । रमाभिः $^{3/3}$ ।

[विधिसूत्रम्] 7.3.113 याडापः । ~ अङ्गात् ङितः

When आप्-ending अङ्ग precedes, ङित्-प्रत्यय takes याट्-आगम at the beginning of it.

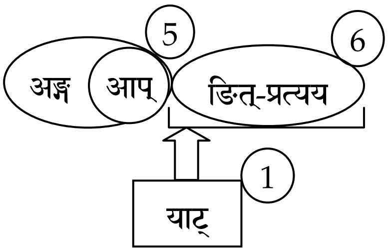

याट् 1/1 आपः 5/1 । ~ अङ्गात् 5/1 ङितः 6/1

2 words in the सूत्र, 2 words as अनुवृत्ति

- याट् 1/1 – This is आगम. With 1.1.46 आद्यन्तौ टकितौ।, it becomes आदि-अवयव.
- आपः 5/1 – This is adjective to अङ्गात्. With तदन्तविधि, it results in "आबन्तात् अङ्गात्".
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।. विभक्तिविपरिणाम takes place as प्रत्यय is to be replaced. Note that from 7.1.1 to 7.1.57, प्रत्यय is to be modified.
- ङितः 6/1 – From 7.3.111 घेर्ङिति।. विभक्तिविपरिणाम takes place as it is the one which takes आगम; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] आपः 5/1 ङितः 6/1 याट् 1/1 ।

याट् is आदि-अवयव-आगम for ङित् when आप्-ending अङ्ग precedes.

[LSK] वृद्धिः 1/1 । रमायै 4/1 ।

रमा + ङे

रमा + याट् + ए   7.3.113 याडापः । ~ अङ्गात् ङितः

रमा + य् + ऐ   6.1.88 वृद्धिरेचि । ~ आत् संहितायाम्

रमायै

[LSK] रमाभ्याम् 4/2, 5/2 । रमाभिः 4/3, 5/3 ।

[LSK] रमायाः 5/1, 6/1 ।

रमा + ङसिँ

रमा + याट् + अस्   7.3.113 याडापः । ~ अङ्गात् ङितः

रमा + यास्   6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

रमायाः   8.2.66, 8.3.15

[LSK] रमयोः $^{6/2, 7/2}$ ।

रमा + ओस्

रमे + ओस् 7.3.105 आङि चापः । ~ अङ्गस्य एत् ओसि

रमय् + ओस् 6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ अचि संहितायाम्

रमयोः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] रमाणाम् $^{6/3}$ ।

रमा + आम्

रमा + न् आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमि

रमा + नाम् 6.4.3 नामि । ~ दीर्घः (This is applied even though it is redundant, called पर्जन्यवत्)

रमाणाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः

[LSK] रमायाम् $^{7/1}$ ।

रमा + ङि

रमा + आम् 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।

रमा + याट् आम् 7.3.113 याडापः । ~ अङ्गात् ङितः

रमा + याम् 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

रमायाम्

[LSK] रमासु $^{7/3}$ ।

रमा + सुप्

रमासु

[LSK] एवम् ^{0} दुर्गा-अम्बिका-आदयः $^{1/3}$ ॥

In this manner, दुर्गा, अम्बिका, etc., decline.

Other आ-ending feminine words which decline in this manner are: विद्या, माया, गङ्गा, इछा, एकता, कृपा, आशङ्का, चिन्ता, जिज्ञासा, गुहा, देवता, निद्रा, निष्ठा, भाषा, etc.

Declension of रमा (आ-स्त्री-1)

आप्-अन्त-स्त्रीलिङ्ग-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	रमा + सुँ **रमा** 6.1.68	रमा + औ रमा + शी 7.1.18 **रमे** 6.1.87	रमा + जस् रमास् 6.1.101 **रमाः** 8.2.66, 8.3.15
S1	रमा + सुँ रमे + स् 7.3.106 **रमे** 6.1.69	same as above	same as above
2	रमा + अम् **रमाम्** 6.1.107	same as above	रमा + शस् रमास् 6.1.102 **रमाः** 8.2.66, 8.3.15
3	रमा + टा रमे + आ 7.3.105 **रमया** 6.1.78	रमा + भ्याम् **रमाभ्याम्**	रमा + भिस् **रमाभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	रमा + ङे रमा + याट् ए 7.3.113 रमा + यै 6.1.88 **हरये**	same as above	रमा + भ्यस् **रमाभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	रमा + ङसिँ रमा + याट् अस् 7.3.113 रमा + यास् 6.1.101 **रमायाः** 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	रमा + ओस् रमे + ओस् 7.3.105 रमय् + ओस् 6.1.78 **रमयोः** 8.2.66, 8.3.15	रमा + आम् रमा + न् आम् 7.1.54 रमा + नाम् 6.4.3 **रमाणाम्** 8.4.2
7	रमा + ङि रमा + आम् 7.3.116 रमा + याट् आम् 7.3.113 **रमायाम्** 6.1.101	same as above	रमा + सुप् **रमासु**

आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) सर्वनाम #1 सर्वा

All अदन्त सर्वनाम words in feminine take feminine suffix टाप् by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।. They are: सर्वा, विश्वा, उभा, डतर and डतम ending words (यतरा, यतमा, etc. 6), अन्या, अन्यतरा, इतरा, त्वा, नेमा, समा, सिमा, पूर्वा, परा, अवरा, दक्षिणा, उत्तरा, अपरा, अधरा, स्वा, अन्तरा, and एका. [13]

सर्व + टाप् 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।
सर्वा 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः।
सर्वनामसंज्ञा for सर्व by 1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि

Note that प्रातिपदिक with स्त्री-प्रत्यय is still considered to be प्रातिपदिक by परिभाषा "प्रातिपदिक-ग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्।" (mentioning of प्रातिपदिक includes the one conditioned by gender). This परिभाषा is commonly called "लिङ्गविशिष्टपरिभाषा".

Declension of सर्वा (आ-स्त्री-2 #1)

सर्वनामसंज्ञकः आप्-अन्त-स्त्रीलिङ्ग-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			
S1			
2			
3			
4	सर्वस्यै 7.3.114, 6.1.88		
5	सर्वस्याः 7.3.114, 6.1.101		
6	same as above		सर्वासाम् 7.1.52, 6.4.3
7	सर्वस्याम् 7.3.116, 7.3.114, 6.1.101		

The rest declines like रमा.

[13] As for उभय, ङीप् comes by 4.1.15, to make उभयी, which declines like नदी.

[विधिसूत्रम्] 7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च । ~ आपः ङितः

When आप्-ending सर्वनाम precedes, ङित्-प्रत्यय takes स्याट्-आगम at the beginning of it. And the last letter of सर्वनाम becomes ह्रस्व.

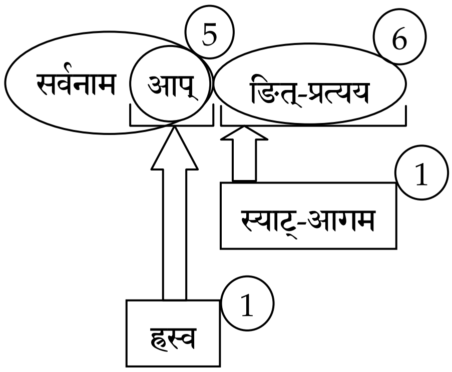

सर्वनाम्नः $^{5/1}$ स्याट् $^{1/1}$ ह्रस्वः $^{1/1}$ च ^{0} । ~ आपः $^{5/1}$ ङितः $^{6/1}$

4 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- सर्वनाम्नः 5/1 – सर्वनामसंज्ञक word; in पूर्वपञ्चमी.
- स्याट् 1/1 – This is आगम. With 1.1.46 आद्यन्तौ टकितौ।, it becomes आदि-अवयव of ङित्-प्रत्यय.
- ह्रस्वः 1/1 – This is आदेश. With 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य।, it replaces the last letter.
- च 0 – This चकार indicates there are two कार्यs.
- आपः 5/1 – From 7.3.113 याडापः।. This is adjective to सर्वनाम्नः. With तदन्तविधि, it results in "आबन्तात् सर्वनाम्नः".
- ङितः 6/1 – From 7.3.111 घेर्ङिति।. विभक्तिविपरिणाम takes place as it is the one which takes आगम; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] आबन्तात् $^{5/1}$ सर्वनाम्नः $^{5/1}$ ङितः $^{6/1}$ स्याट् $^{1/1}$ स्यात् $^{1/1}$ आपः $^{6/1}$ च ^{0} ह्रस्वः $^{1/1}$ ।

स्याट् is आदि-अवयव-आगम for ङित् after आप्-ending सर्वनाम, and ह्रस्व is the substitute in the place of the last letter of आप्-ending सर्वनाम.

[LSK] सर्वस्यै $^{4/1}$ ।

सर्वा + ङे

सर्वा + स्याट् + ए	7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च । ~ आपः ङितः
सर्व + स्याट् + ए	7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च । ~ आपः ङितः
सर्व + स्य् + ऐ	6.1.88 वृद्धिरेचि । ~ आत् संहितायाम्

सर्वस्यै

[LSK] सर्वस्याः 5/1, 6/1 ।

सर्वा + ङसिँ

सर्वा + स्याट् + अस् 7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च । ~ आपः ङितः

सर्व + स्याट् + अस् 7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च । ~ आपः ङितः

सर्व + स्यास् 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

सर्वस्याः 8.2.66, 8.3.15

[LSK] सर्वासाम् 6/3 ।

सर्वा + आम्

सर्वा + स् आम् 7.1.52 आमि सर्वनाम्नः सुट् ।

सर्वा + साम् 6.4.3 नामि । ~ दीर्घः (पर्जन्यवत्)

[LSK] सर्वस्याम् 7/1 ।

सर्वा + ङि

सर्वा + आम् 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।

सर्वा + स्याट् + आम् 7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च । ~ आपः ङितः

सर्व + स्याट् + आम् 7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च । ~ आपः ङितः

सर्व + स्याम् 6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः । ~ संहितायाम्

सर्वस्याम्

[LSK] शेषम् 1/1 रमावत् 0 ॥

The rest declines like रमा.

[LSK] एवम् 0 विश्वा-आदयः 1/3 आबन्ताः 1/3 ॥

In this manner, विश्वा, etc., आ-ending सर्वनाम feminine words decline.

<u>आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) सर्वनाम #2 उत्तरपूर्वा</u>

When पूर्वा (east), उत्तरा (north), and दक्षिणा (south) come as the उत्तरपद in बहुव्रीहिसमास, सर्वनाम-संज्ञा is optional by the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.28 विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ । ~ सर्वादीनि सर्वनामानि

In बहुव्रीहि-समास, which is about direction, members of सर्वादिगण get optional सर्वनाम-संज्ञा.

विभाषा $^{1/1}$ दिक्समासे $^{7/1}$ बहुव्रीहौ $^{7/1}$ । ~ सर्वादीनि $^{1/3}$ सर्वनामानि $^{1/3}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- विभाषा 1/1 – सर्वनाम-संज्ञा is optional.
- दिक्समासे 7/1 – दिशां समासः दिक्समासः (6T), तस्मिन् । Compound of direction; in अधिकरणसप्तमी.
- बहुव्रीहौ 7/1 – प्रातिपदिक is बहुव्रीहि, a type of समास; in अधिकरणसप्तमी.
- सर्वादीनि 1/3 – This is संज्ञी.
- सर्वनामानि 1/3 – This is संज्ञा.

[LSK] सर्वनामता $^{1/1}$ वा ^{0} ।

The status of सर्वनाम is optional.

[LSK] उत्तरपूर्वस्यै $^{4/1}$, उत्तरपूर्वायै $^{4/1}$ ।

उत्तरस्याः च पूर्वस्याः च दिशोः अन्तराला दिक् उत्तरपूर्वा ।

The direction between two directions of north and east is called उत्तरपूर्वा, north-east.

उत्तरा + ङस् + पूर्वा + ङस्	2.2.26 दिङ्नामान्यन्तराले । ~ बहुव्रीहिः समासः
प्रातिपदिक-संज्ञा	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च ।~ प्रातिपदिकम्
उत्तरा + पूर्वा	2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्
उत्तर + पूर्वा	(वा०) सर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंवद्भावः ।
उत्तरपूर्वा	
Optional सर्वनाम-संज्ञा	1.1.28 विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ । ~ सर्वादीनि सर्वनामानि

Because of this sūtra, there are two forms when ङित् and आम् follow.

Declension of उत्तरपूर्वा (आ-स्त्री-2 #2)

Optional सर्वनाम-संज्ञा by being दिक्समास बहुव्रीहि

आप्-अन्त-स्त्रीलिङ्ग-शब्द्s

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			
S1			
2			
3			
4	उत्तरपूर्वस्यै/उत्तरपूर्वायै		
5	उत्तरपूर्वस्यैस्याः/उत्तरपूर्वायाः		
6	same as above		उत्तरपूर्वासाम्/उत्तरपूर्वाणाम्
7	उत्तरपूर्वस्याम्/उत्तरपूर्वायाम्		

The rest declines like रमा.

In the same manner, दक्षिणपूर्वा (south-east), पूर्वोत्तरा (east-north), पश्चिमोत्तरा (west-north), पश्चिमदक्षिणा (west-south), पूर्वदक्षिणा (east-south), etc.[14]

[14] There is no पूर्वनिपात regulation between the दिक् words.

आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) सर्वनाम #3 द्वितीया

[LSK] "(वा०) तीयस्य (ङित्सु वा)" इति ^{0} वा ^{0} सर्वनामसंज्ञा $^{1/1}$ ।

By the वार्तिक "तीयस्य ङित्सु वा। For a तीय-suffix-ending word, when ङित् suffix follows, सर्वनाम-संज्ञा is optional", द्वितीया and तृतीया gain optional सर्वनाम-संज्ञा.

[LSK] द्वितीयस्यै $^{4/1}$, द्वितीयायै $^{4/1}$ ॥

When ङित् follows, there are two forms; one is with सर्वनाम-संज्ञा, and the other is without.

Declension of द्वितीया (आ-स्त्री-2 #3)

Optional सर्वनाम-संज्ञा when ङित्s follow

आप्-अन्त-स्त्रीलिङ्ग-शब्द

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			
S1			
2			
3			
4	द्वितीयस्यै/द्वितीयायै		
5	द्वितीयस्याः/द्वितीयायाः		
6	same as above		
7	द्वितीयस्याम्/द्वितीयायाम्		

The rest declines like रमा.

[LSK] एवम् ^{0} तृतीया $^{1/1}$ ॥

तृतीया declines in the same manner.

आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) अम्बा

आ-ending feminine words which have the meaning of mother take ह्रस्व-आदेश in सम्बुद्धि by 7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः।.

[LSK] हे अम्ब S1/1 । हे अक्क S1/1 । हे अल्ल S1/1 ।

अम्बा + सु S1/1

अम्ब + स् 7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः। ~ अङ्गस्य सम्बुद्धौ

अम्ब 6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ~ लोपः

अक्का and अल्ला, both are in the meaning of mother, decline in the same manner.

Declension of अम्बा (आ-स्त्री-3)

अम्बार्थः आप्-अन्त-स्त्रीलिङ्ग-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			
S1	हे अम्ब		
2			
3			
4			
5			
6			
7			

The rest declines like रमा.

आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (4) जरा

जरा (old age) has its own special sūtra: 7.2.101 जराया जरसन्यतरस्याम्। ~ अचि. Because of this sūtra, when अजादि-प्रत्यय follows, there are optional forms in which अङ्ग is "जरस्". Everywhere else is like रमा.

[LSK] जरा 1/1 । जरसौ 1/2 इत्यादि 1/1 ।

जरा + औ 1/2

जरस् + औ   7.2.101 जराया जरसन्यतरस्याम्। ~ अचि

जरसौ

पक्षे जरे 1/2

Declension of जरा (आ-स्त्री-4)

जरा-शब्दः आप्-अन्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1		जरसौ/जरे	जरसः/जराः
S1		same as above	same as above
2	जरसम्/जराम्	same as above	जरसः/जराः
3	जरसा/जरया		
4	जरसे/जरायै		
5	जरसः/जरायाः		
6	same as above	जरसोः/जरयोः	जरसाम्/जराणाम्
7	जरसि/जरायाम्	same as above	

The rest declines like रमा.

आ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (5) गोपा

This is a धातु-अवयव-आकारान्त word, like विश्वपा, and declines in exactly the same way as विश्वपा in पुँल्लिङ्ग. There is no स्त्रीप्रत्यय, such as टाप् by 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् ।, applicable to this word.

गां पाति रक्षति इति गोपा ।

गो + पा रक्षणे (2P) to protect + क्विप्

[LSK] गोपाः [1/1] ।

गोपा + सुँ[1/1]

गोपाः 8.2.66, 8.3.15

With भ-संज्ञा, the last letter of अङ्ग is elided by 6.4.140 आतो धातोः। ~ भस्य लोपः.

गोपा + शस्

गोप् + अस् 6.4.140 आतो धातोः। ~ भस्य लोपः

Declension of गोपा (आ-स्त्री-5)

धातु-अवयव-आकारान्त-अनाबन्त-स्त्रीलिङ्गशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	गोपाः	गोपौ	गोपाः
S1	same as above	same as above	same as above
2	गोपाम्	same as above	गोपः 6.4.140
3	गोपा 6.4.140	गोपाभ्याम्	गोपाभिः
4	गोपे 6.4.140	same as above	गोपाभ्यः
5	गोपः 6.4.140	same as above	same as above
6	same as above	गोपोः 6.4.140	गोपाम् 6.4.140
7	गोपि 6.4.140	same as above	गोपासु

The entire declension is the same as for विश्वपा in पुँल्लिङ्ग.

<u>**इ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) मति**</u>

मन् ज्ञाने (4A) to consider + क्तिन्　　3.3.94 स्त्रियां क्तिन् ।

म + ति　　6.4.37 अनुदात्तोपदेश-वनति-तनोत्यादीनामनुनासिक लोपो झलि क्ङिति । ~ अङ्गस्य

मति (intellect)

[LSK] मतीः 2/3 ।

मति + शस्

मत् + ई + स्　　6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । ~ दीर्घः

मतीः　　8.2.66, 8.3.15

Note that 6.1.103 तस्माच्छसो नः पुंसि । is not applicable here as मति शब्द is feminine.

[LSK] मत्या 3/1 ।

मति + टा

मत्या　　6.1.77 इको यणऽचि ।

Note that 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम्। ~ घेः is not applicable because it is feminine.

How does मति get घि-संज्ञा? This will become clear by the next sūtra.

[संज्ञासूत्रम्] 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च । ~ यू स्त्र्याख्यौ नदी इयङुवङ्स्थानौ अस्त्री वा

When ङित्-प्रत्यय follows, optional नदी-संज्ञा is given to two types of words:

A. ई/ऊ-ending feminine (fixed-gender) word, which take इयङ्/उवङ् आदेश, excluding "स्त्री"

B. इ/उ-ending non-fixed-gender feminine words.

ङिति $^{7/1}$ ह्रस्वः $^{1/1}$ च ^{0} । ~ यू $^{1/2}$ स्त्र्याख्यौ $^{1/2}$ नदी $^{1/1}$ इयङुवङ्स्थानौ $^{1/2}$ अस्त्री $^{1/1}$ वा ^{0}

3 words in the सूत्र; 6 words as अनुवृत्ति

- ङिति 7/1 – प्रातिपदिक is ङित्; represents all ङित् प्रत्यय in सुप्; in परसप्तमी.
- ह्रस्वः 1/1 – This is adjective to यू only in sentence B.
- च 0 – By this चकार, two sentences are made. See below.
- यू 1/2 – For sentence A, दीर्घ ई/ऊ are intended. ईः च ऊः च यू (ID)।;

  For sentence B, with adjective ह्रस्वः, ह्रस्व इ/उ are to be understood.
- स्त्र्याख्यौ 1/2 – स्त्रियम् आचक्षाते । (Words which) tell feminine.

  For sentence A, नित्यस्त्रीलिङ्ग words, the words which always appear in feminine.

  For sentence B, Just स्त्रीलिङ्ग words, including नित्यस्त्रीलिङ्ग words, as well as उभयलिङ्ग words, i.e., अरणि and इषु, or त्रिलिङ्ग words, i.e., पटु and मृदु.
- नदी 1/1 – This is संज्ञा; this is artificial name.
- इयङुवङ्-स्थानौ 1/2 – This is only for sentence A. प्रातिपदिकs which take इयङ्/उवङ् आदेश (by 6.4.77, etc.) such as श्री; इयङ् च उवङ् च इयङुवङौ (ID)। इयङुवङोः स्थानं ययोः तौ इयङुवङ्-स्थानौ (116B) । Words which have स्थान (= स्थानिन्s) for इयङ्/उवङ् आदेश.
- अस्त्री 1/1 – न स्त्री अस्त्री (NT)। This is to exclude प्रातिपदिक "स्त्री" from sentence A.
- वा 0 – नदी-संज्ञा is optional. The other option for group B is घि-संज्ञा by 1.4.7 शेषो घ्यसखि।.

[LSK] इयङुवङ्-स्थानौ $^{1/2}$ स्त्रीशब्दभिन्नौ $^{1/2}$ नित्यस्त्रीलिङ्गौ $^{1/2}$ ईदूतौ $^{1/2}$, ह्रस्वौ $^{1/2}$ च ^{0} इवर्ण-उवर्णौ $^{1/2}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ वा ^{0} नदीसंज्ञौ $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$ ङिति $^{7/1}$ ।

Optional नदी-संज्ञा is given to these two types of words, when ङित् follows.

A.	इयङुवङ्-स्थानौ	नित्यस्त्रीलिङ्गौ	यू (ईश्च ऊश्च)	other than the word "स्त्री"
B.	n/a	स्त्रीलिङ्गौ	यू (इश्च उश्च)	

A. दीर्घ ई/ऊ-ending नित्यस्त्रीलिङ्ग words which are स्थानिन्s) for इयङ्/उवङ् आदेश, other than स्त्री

B. ह्रस्व इ/उ-ending स्त्रीलिङ्ग words

1.4.6 – A This gives अप्राप्त-विभाषा to words for which नदी-संज्ञा was denied by 1.4.4.
1.4.6 – B If the short इ/उ-ending word is feminine, and followed by ङित्, नदी-संज्ञा. This is अपवाद to 1.4.7 शेषो घ्यसखि ।
1.4.7 शेषो घ्यसखि । Any short इ/उ-ending gets घि-संज्ञा.

[LSK] मत्यै $^{4/1}$, मतये $^{4/1}$ ।

मति + ङे

Optional नदी-संज्ञा is given by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च । ~ यू स्त्र्याख्यौ नदी इयङुवङ्स्थानौ अस्त्री वा

मति + आट् ए 7.3.112 आण्नद्याः। ~ ङिति

मति + ऐ 6.1.90 आटश्च । ~ वृद्धिः अचि

मत्यै 6.1.77 इको यणचि ।

When नदी-संज्ञा is not given, then it is शेष, thus 1.4.7 शेषो घ्यसखि ।

मति + ङे

मते + ए 7.3.111 घेर्ङिति । ~ गुणः

मतय् + ए 6.1.78 एचोऽयवायावः । ~ अचि

मतये

[LSK] मत्याः $^{5/1, 6/1}$ २ । मतेः $^{5/1, 6/1}$ २ ॥

मति + ङसिँ

Optional नदी-संज्ञा is given by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च । ~ यू स्त्र्याख्यौ नदी इयङुवङ्स्थानौ अस्त्री वा

मति + आट् अस् 7.3.112 आण्नद्याः। ~ ङिति

मति + आस् 6.1.90 आटश्च । ~ वृद्धिः अचि

मत्याः 6.1.77 इको यणचि ।, 8.2.66, 8.3.15

When नदी-संज्ञा is not given, then it is शेष, thus 1.4.7 शेषो घ्यसखि ।

मति + ङसिँ

मते + अस् 7.3.111 घेर्ङिति । ~ गुणः

मतेस् 6.1.110 ङसिङसोश्च । ~ पूर्वरूपम्

मतेः 8.2.66, 8.3.15

[विधिसूत्रम्] 7.3.117 इदुद्भ्याम् । ~ ङेः आम् नदीभ्याम्

ङि-प्रत्यय is replaced by आम् when it is preceded by इ/उ-ending नदी-संज्ञक word.

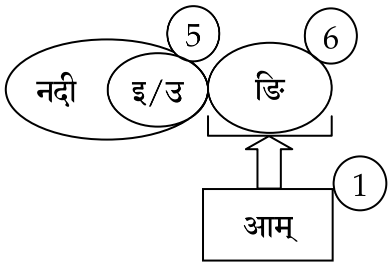

इदुद्भ्याम् 5/2 । ~ ङेः 6/1 आम् 1/1 नदीभ्याम् 5/2

1 word in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- इदुद्भ्याम् 5/2 – इत् च उत् च इदुतौ (ID), ताभ्याम् इदुद्भ्याम्; in पूर्वपञ्चमी.
- ङेः 6/1 – प्रातिपदिक is ङि, सुप्-प्रत्यय in 6/1; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- आम् 1/1 – This is आदेश; the स्थानिन् being a single letter, परिभाषा 1.1.55 अनेकाल्शित्सर्वस्य । is not required.
- नदीभ्याम् 5/2 – From 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।, only नदी is taken; वचनविपरिणाम is made in order to match with इदुद्भ्याम्; in पूर्वपञ्चमी.

[LSK] इदुद्भ्याम् 5/2 नदी-संज्ञकाभ्याम् 5/2 परस्य 6/1 ङेः 6/1 आम् 1/1 ।

आम् is the substitute in the place of ङि after इ/उ-ending word with नदी-संज्ञा.

[LSK] मत्याम् 7/1, मतौ 7/1 ।

Optional नदी-संज्ञा is given by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च । ~ यू स्त्र्याख्यौ नदी इयङुवङ्स्थानौ अस्त्री वा

मति + ङि

मति + आम् 7.3.117 इदुद्भ्याम् । ~ ङेः आम् नदीभ्याम्

मति + आट् आम् 7.3.112 आण्नद्याः। ~ ङिति

मति + आम् 6.1.90 आटश्च । ~ वृद्धिः अचि

मत्याम् 6.1.77 इको यणचि ।

When नदी-संज्ञा is not given, then it is शेष, thus 1.4.7 शेषो घ्यसखि ।

मति + ङि

मत + औ 7.3.119 अच्च घेः । ~ इदुद्भ्याम् औत्

मतौ 6.1.88 वृद्धिरेचि।

In टिप्पणी १, there is a discussion on why 7.3.117 इदुद्भ्याम् । is needed while 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः। itself could make "मत्याम्$^{7/1}$".

A summarized answer is this: औत्-आदेश (7.3.118) being परकार्य to आम्-आदेश (7.3.116), there would be अनिष्टसिद्धि. As a solution to this situation, 7.3.117 इदुद्भ्याम् । is started as अपवाद to 7.3.118 औत् । ~ इदुद्भ्याम्.

[LSK टिप्पणी १] ननु नदीसंज्ञा-पक्षे "मत्याम्" इति अत्र "ङेराम् नद्याम् – (7.3.116)" इति सूत्रेण एव ङेः आमि सिद्धे (सति), "इदुद्भ्याम् (7.3.117)" इति व्यर्थम् इति चेत् –

Objection: Here, "मत्याम्" in नदीसंज्ञा-पक्ष, when आम्-आदेश for ङि is accomplished by 7.3.116 ङेराम् नद्याम्… ।, this sūtra 7.3.117 इदुद्भ्याम् । is useless.

[LSK टिप्पणी १] न, "गौर्य्याम्" इत्यादौ "ङेराम् नद्याम् – (7.3.116)" इति अस्य, "सख्यौ" "पत्यौ" इति अत्र च "औत् (7.3.118)" इति अस्य चारितार्थ्येन (तुल्यबलविरोधे सति) परत्वात् (1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम्।) प्रकृते औत् इति अस्य प्रवृत्ति-आपत्तेः ।

Resolution: That is not so. For both 7.3.116 ङेराम् नद्याम्… । as in गौर्य्याम् (ई-ending with नदीसंज्ञा) and 7.3.118 औत् । ~ इदुद्भ्याम् as in सख्यौ and पत्यौ (इ-ending), there are their own scopes of operation. In our case of मति (इ-ending with नदीसंज्ञा), both sūtras are applicable. This is called विप्रतिषेध. Then औत् will be applied, because of being told later. And this is not desired.

विप्रतिषेधः

(अन्यत्रान्यत्र लब्धावकाशयोरेकत्र युगपत्प्राप्तिस्तुल्यबलविरोधः)

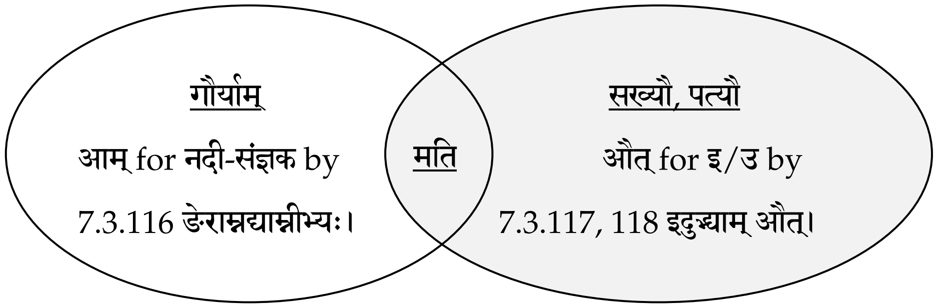

By 1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम्।, औत् by the परसूत्र will be taken. This is not इष्ट.

[LSK टिप्पणी १] सति तु अस्मिन् निरवकाशेन अनेन ("इदुद्भ्याम् (7.3.117)" इति सूत्रेण) "औत् (7.3.118)" इति अस्य (सूत्रस्य) बाधः इति आशयेन आह – "इदुद्भ्याम्" इति ॥

If this is the case, by separating 7.3.117 इदुद्भ्याम् । and making it अपवाद (निरवकाश), it will be the negation for 7.3.118 औत् ।. To tell this, the next sūtra "इदुद्भ्याम्" starts –

Problem:

7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।	↓ मति + आम्	is ideal, but -
7.3.117, 118 इदुद्भ्याम् औत् ।	मति + औत्	will happen because this is परकार्यम्.

Solution:

7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।
7.3.117 इदुद्भ्याम् ।
7.3.118 औत् ।

By separating 7.3.117 इदुद्भ्याम् ।, it becomes अपवाद to 7.3.118 औत् ।

7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।	गौर्याम्
7.3.117 इदुद्भ्याम् । ~ आम् नद्याः	मत्याम्
7.3.118 औत् । ~ इदुद्भयम्	सख्यौ, पत्यौ
7.3.119 अच्च घेः। ~ औत्	हरौ, मतौ

[LSK] शेषम्[1/1] हरिवत्[0] ॥

The rest declines like हरि.

Declension of **मति** (इ-स्त्री-1)

<table>
<tr><th></th><th colspan="2">एकवचनम्</th><th>द्विवचनम्</th><th>बहुवचनम्</th></tr>
<tr><td>1</td><td colspan="2">मति + सुँ
मतिरुँ 8.2.66
मतिः 8.3.15</td><td>मति + औ
मती 6.1.102</td><td>मति + जस्
मते + अस् 7.3.109
मतय् + अस् 6.1.78
मतयः 8.2.66, 8.3.15</td></tr>
<tr><td>S1</td><td colspan="2">मति + सुँ
मते + स् 7.3.108
मते 6.1.69</td><td>same as above</td><td>same as above</td></tr>
<tr><td>2</td><td colspan="2">मति + अम्
मतिम् 6.1.107</td><td>same as above</td><td>मति + शस्
मतीस् 6.1.102
मतीः 8.2.66, 8.3.15</td></tr>
<tr><td>3</td><td colspan="2">मति + टा
मत्या 6.1.77</td><td>मति + भ्याम्
मतिभ्याम्</td><td>मति + भिस्
मतिभिः 8.2.66, 8.3.15</td></tr>
<tr><td>4</td><td>मति + ङे
मति + आट् ए 7.3.112
मति + ऐ 6.1.90
मत्यै 6.1.77</td><td>मति + ङे
मते + ए 7.3.111
मतय् + ए 6.1.78
मतये</td><td>same as above</td><td>मति + भ्यस्
मतिभ्यः 8.2.66, 8.3.15</td></tr>
<tr><td>5</td><td>मति + ङसिँ
मति + आट् अस् 7.3.112
मति + आस् 6.1.90
मत्य् + आस् 6.1.77
मत्याः 8.2.66, 8.3.15</td><td>मति + ङसिँ
मते + अस् 7.3.111
मतेस् 6.1.110
मतेः 8.2.66, 8.3.15</td><td>same as above</td><td>same as above</td></tr>
<tr><td>6</td><td>same as above</td><td>same as above</td><td>मति + ओस्
मत्य् + ओस् 6.1.77
मत्योः 8.2.66, 8.3.15</td><td>मति + आम्
मति + न् आम् 7.1.54
मतीनाम् 6.4.3</td></tr>
<tr><td>7</td><td>मति + ङि
मति + आम् 7.3.117
मति + आट् आम् 7.3.112
मति + आम् 6.1.90
मत्याम् 6.1.77</td><td>मति + ङि
मति + औ 7.3.119
मत + औ 7.3.119
मतौ 6.1.88</td><td>same as above</td><td>मति + सुप्
मतिषु 8.3.59</td></tr>
</table>

When ङित् follows, optional नदी-संज्ञा by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च ।.

The rest declines like हरि except for 2/3.

<u>इ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) त्रि</u>

त्रि (three) is नित्यबहुवचनान्तः, always ending with plural suffix.

[विधिसूत्रम्] 7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ~ विभक्तौ

त्रि and चतुर् are replaced by तिसृ and चतसृ, respectively, in feminine, when followed by विभक्ति.

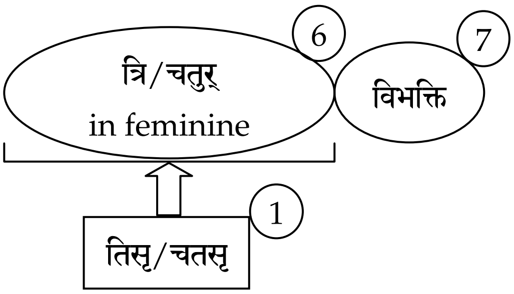

त्रि-चतुरोः $^{6/2}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$ तिसृ-चतसृ $^{1/2}$ । ~ विभक्तौ $^{7/1}$

4 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- त्रि-चतुरोः 6/2 – त्रि (three) and चतुर् (four); in स्थानेयोगा षष्ठी.
- स्त्रियाम् 7/1 – Feminine; in विषयसप्तमी.
- तिसृ-चतसृ 1/2– This is आदेश. By 1.3.10 यथासङ्ख्यमनुदेशः समानाम्।, तिसृ replaces त्रि, and चतसृ replaces चतुर्. By परिभाषा 1.1.55 अनेकाल्शित्सर्वस्य ।, the entire स्थानिन् is replaced.[15]
- विभक्तौ 7/2 – From 7.2.84 अष्टन आ विभक्तौ; in परसप्तमी.

[LSK] स्त्रीलिङ्गयोः $^{6/2}$ एतौ $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$ विभक्तौ $^{7/1}$ ।

तिसृ and चतसृ are the substitutes in the place of त्रि and चतुर् in feminine, when विभक्ति follows.

त्रि + जस् $^{1/3}$

तिसृ + अस् 7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ~ विभक्तौ

When तिसृ and चतसृ are followed by vowel-beginning suffix, the next sūtra is applied.

---

[15] After ऋदन्त-आदेश, feminine suffix ङीप् is applicable by 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । but negated by 4.1.10 न षट्-स्वस्रादिभ्यः। since तिसृ and चतसृ are counted in स्वसृ-आदिगण.

[विधिसूत्रम्] 7.2.100 अचि र ऋतः । ~ तिसृचतस्रोः

ऋ of तिसृ and चतसृ is replaced by र् when अच् follows.

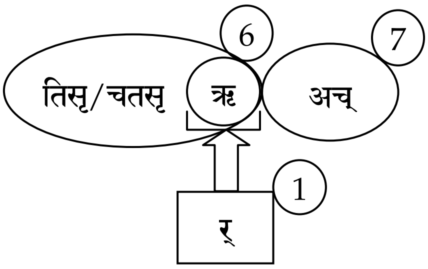

अचि 7/1 रः 1/1 ऋतः 6/1 । ~ तिसृचतस्रोः 6/2

3 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- अचि 7/1 – In परसप्तमी.
- रः 1/1– रेफ is the आदेश. अ after रेफ is उच्चारणार्थ.
- ऋतः 6/1 – प्रातिपदिक is ऋत्, a short ऋ; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- तिसृ-चतस्रोः 6/2 – From the previous sūtra; with विभक्तिविपरिणाम; in सम्बन्धे षष्ठी to ऋतः.

[LSK] "तिसृचतसृ" एतयोः 6/2 ऋकारस्य 6/1 रेफ-आदेशः 1/1 स्यात् III/1 अचि 7/1 ।

रेफ is the substitute in the place of ऋ of तिसृचतसृ, when अच् follows.

[LSK] गुण-दीर्घ-उत्त्वानाम् 6/3 अपवादः 1/1 ।

This is अपवाद for गुण, दीर्घ, and उत्त्व[16].

[LSK] तिस्रः 1/3 । तिस्रः 2/3 ।

त्रि + जस्

तिसृ + अस् 7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ~ विभक्तौ

तिस्र् + अस् 7.2.100 अचि र ऋतः । ~ तिसृचतस्रोः

---

[16] गुणः – When जस् follows, this sūtra negates गुण told by 7.3.109 जसि च । ~ ह्रस्वस्य गुणः and 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः। ~ गुण.

दीर्घः – When शस् follows, it this sūtra negates दीर्घ told by 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः।.

उत् – When तिसृ and चतसृ are compounded as उत्तरपद and become गौण, and ङसिँ/ङस् follows, this sūtra negates उत् told by 6.1.111 ऋत उत्। ~ ङसिङसोश्च. For example, प्रियाः तिस्रः यस्य सः प्रियसा। प्रातिपदिक is प्रियत्रि. When विभक्ति follows, स्त्रीत्व is गौण, तिसृ-आदेश is applied by 7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ~ विभक्तौ. In the case of प्रियत्रि + ङसिँ, it becomes प्रियतिसृ + ङसिँ and 6.1.111 ऋत उत्। is प्राप्त. By the अपवाद 7.2.100 अचि र ऋतः ।, the final form is प्रियतिस्रः.

[LSK] तिसृभिः $^{3/3}$ । तिसृभ्यः $^{4/3}$ । तिसृभ्यः $^{5/3}$ ।

[LSK] आमि $^{7/1}$ नुट् $^{1/1}$ ।

त्रि + आम्

तिसृ + आम्   7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ~ विभक्तौ

Here, विप्रतिषेध happens between 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट्। and 7.2.100 अचि र ऋतः। ~ तिसृचतस्रोः. By (वा०) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन ।, नुट् takes precedence.

तिसृ + नाम्   7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट्।

Now, 6.4.3 नामि is applicable. The next sūtra is निषेध for that.

[निषेधसूत्रम्] 6.4.4 न तिसृचतसृ । ~ नामि दीर्घः

दीर्घ does not happen for तिसृ and चतसृ even when नाम् follows.

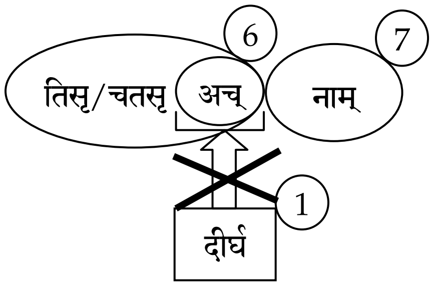

न ^{0} तिसृचतसृ $^{6/2}$ । ~ नामि $^{7/1}$ दीर्घः $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- न 0 – Negation to दीर्घ.
- तिसृचतसृ 6/2 – विभक्ति is लुप्त by 7.1.39 सुपां सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्यायाजालः.
- नामि 7/1 – In परसप्तमी.
- दीर्घः 1/1– This is the आदेश, which is negated by न.

[LSK] (तिसृचतसृ) एतयोः $^{6/2}$ नामि $^{7/1}$ दीर्घः $^{1/1}$ न ^{0} ।

दीर्घः does not take place for तिसृचतसृ, even when नाम् follows.

[LSK] तिसृणाम् $^{6/3}$ ।

त्रि + आम्

तिसृ + आम्   7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ~ विभक्तौ

तिसृ + नाम्   7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट्। with (वा०) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन ।

दीर्घ is prohibited by 6.4.4 न तिसृचतसृ । ~ नामि दीर्घः

तिसृ + णाम्   (वा०) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ।

[LSK] तिसृषु$^{7/3}$ ।

त्रि + सु

तिसृ + सु   7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ । ~ विभक्तौ

तिसृ + षु   8.3.59 आदेशप्रत्यययोः। ~ मूर्धन्यः इण्कोः

Declension of त्रि (इ-स्त्री-2)

नित्यबहुवचनान्तः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			तिस्रः 7.2.99, 7.2.100
S1			
2			तिस्रः 7.2.99, 7.2.100
3			तिसृभिः 7.2.99
4			तिसृभ्यः 7.2.99
5			same as above
6			तिसृणाम् 7.2.99, 7.1.54, 6.4.4
7			तिसृषु 7.2.99, 8.3.59

तिसृ-आदेश is only in feminine.

इ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) द्वि

द्वि (two) is सर्वनाम, and counted in त्यदादि-गण. This is नित्य-द्विवचनान्त-शब्द.

Because of 7.2.102 त्यदादीनामः ।~ विभक्तौ, it becomes अ-ending, and 4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम् gives टाप् for अ-ending. Then, the प्रातिपदिक becomes द्वा. Being नित्य-द्विवचनान्त-शब्द and there is no सर्वनामसंज्ञानिमित्तक-कार्य in dual, it declines like रमा.

[LSK] द्वे $^{1/2}$ । द्वे $^{2/2}$ । द्वाभ्याम् $^{3/2}$ । द्वाभ्याम् $^{4/2}$ । द्वाभ्याम् $^{5/2}$ । द्वयोः $^{6/2}$ । द्वयोः $^{7/2}$ ।

द्वि + औ

द्व + औ	7.2.102 त्यदादीनामः । ~ विभक्तौ
द्व टाप् + औ	4.1.4 अजाद्यतष्टाप् । ~ स्त्रियाम्
द्वा + औ	6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः ।
द्वा + शी	7.1.18 औङ आपः । ~ शी
द्वा + ई	1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ।, 1.3.8 लशक्वतद्धिते ।, 1.3.9 तस्य लोपः।
द्वे	6.1.87 आद्गुणः । ~ अचि

Declension of द्वि (इ-स्त्री-3)

नित्यद्विवचनान्त-सर्वनाम-संज्ञक-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1		द्वे	
S1			
2		द्वे	
3		द्वाभ्याम्	
4		same as above	
5		same as above	
6		द्वयोः	
7		same as above	

Since there is no सर्वनामसंज्ञानिमित्तक-कार्य in dual, it declines like रमा.

There is no सम्बोधन for द्वि.

ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) गौरी

गौर (white) + ङीष्   4.1.41 षिद्-गौरादिभ्यश्च । ~ ङीष्

गौर् + ई   6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

गौरी (Pārvatī)

[LSK] गौरी 1/1 ।

गौरी + सुँ

गौरी   6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

[LSK] गौर्य्यौ 1/2 ।

गौरी + औ

गौर्य् + औ   6.1.77 इको यणचि ।, after negating 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।

गौर्य्य् + औ   8.4.46 अचो रहाभ्यां द्वे ।

गौर्य्यौ

[LSK] गौर्य्यौ 1/3 ।

गौरी + जस्

गौर्य् + अस्   6.1.77 इको यणचि ।, after negating 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च ।

गौर्य्य् + अस्   8.4.46 अचो रहाभ्यां द्वे ।

गौर्य्यः   8.2.66, 8.3.15

[LSK] हे गौरि S1/1 ।

गौरी + सुँ

गौरि + स्   7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः ।

गौरि   6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ~ लोपः

[LSK] गौर्य्यै 4/1 इत्यादि 1/1 ।

गौरी + ङे

गौरि + आट् ए   7.3.112 आण्नद्याः। ~ ङिति

गौरि + ऐ   6.1.90 आटश्च । ~ अचि वृद्धिः

गौर्यै   6.1.77 इको यणचि ।

गौर्य्यै   8.4.46 अचो रहाभ्यां द्वे ।

Declension of गौरी (ई-स्त्री-1)

नदी-संज्ञक-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	गौरी	गौर्य्यौ	गौर्य्यः
S1	हे गौरि	same as above	same as above
2	गौरीम्	same as above	गौरीः
3	गौर्य्या	गौरीभ्याम्	गौरीभिः
4	गौर्य्यै	same as above	गौरीभ्यः
5	गौर्य्याः	same as above	same as above
6	same as above	गौर्य्योः	गौरीणाम्
7	गौर्य्याम्	same as above	गौरीषु

The entire declension is like बहुश्रेयसी, except for 2/3.

[LSK] एवम्^{0} नद्यादयः$^{1/3}$ ॥

नदी-संज्ञक प्रातिपदिकs such as नदी, सरस्वती, ब्राह्मणी, कुमारी, नारी, सारङ्गी, etc., decline in the same manner.

ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) लक्ष्मी

लक्ष् + ई (उ० 3.160) लक्षेर्मुट् च । ~ ई
लक्ष् + म् ई (उ० 3.160) लक्षेर्मुट् च । ~ ई
लक्ष्मी

[LSK] लक्ष्मीः $^{1/1}$ । शेषम् $^{1/1}$ गौरीवत् ^{0} ।

Since the ई is from उणादि-प्रत्यय, not feminine suffix ङी (ङीप्, ङीष्, ङीन्), 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः does not apply in 1/1. This is the only difference from गौरी.

[LSK] एवम् ^{0} तरी-तन्त्र्यादयः $^{1/3}$ ।

तरी, तन्त्री, etc., decline in the same manner.

There are nine such feminine words, which do not end with ङी-प्रत्यय, thus they are not subject to 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः.

अवी-तन्त्री-स्तरी-लक्ष्मी-तरी-धी-ह्री-श्रियां भियः ।
अङ्यन्तत्वात् स्त्रियामेषां न सुलोपः कदाचनः ॥

Declension of लक्ष्मी (ई-स्त्री-2)

अङी-अन्त-नदी-संज्ञक-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	लक्ष्मीः		
S1			
2			
3			
4			
5			
6			
7			

The rest is like गौरी.

ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) स्त्री

ष्ट्यै शब्दसङ्घातयोः

स्त्यै 6.1.64 धात्वादेः षः सः ।, (प०) निमित्तापाये नैमित्तिकस्याप्यपायः।[17]

स्त्यै + ड्रट् (उ० 4.167) स्त्यायतेर्ड्रट्

स्त्य् + र (वा०) डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः।

स्त् + र 6.1.66 लोपो व्योर्वलि ।

प्रातिपदिकसंज्ञा 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

स्त्र + ङीप् 4.1.15 टिड्-ढाणञ्-द्वयसज्-दघ्नञ्-मात्रच्-तयप्-ठक्-ठञ्-कञ्-करपः । ~ ङीप्

स्त्र् + ई 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य लोपः

स्त्री

नदीसंज्ञा 1.4.3 यू स्त्र्याख्यौ नदी ।

[LSK] स्त्री $^{1/1}$ ।

स्त्री + सुँ

स्त्री 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः.

[LSK] हे स्त्रि $^{S1/1}$ ।

स्त्री + सुँ

स्त्रि + स् 7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः ।

स्त्रि 6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ~ लोपः

स्त्री + औ

Here, पूर्वसवर्णदीर्घ is negated by 6.1.105 दीर्घाज्जसि च।, and 6.1.77 इको यणचि is प्राप्त. Then the next sūtra comes.

---

[17] निमित्तस्य (of the cause) अपायः (removal) निमित्तापायः, तस्मिन् सति नैमित्तिकस्य (of the effect) अपि अपायः ।
When the cause is removed, the effect is also gone.

[विधिसूत्रम्] 6.4.79 स्त्रियाः । ~ इयङ् अचि

स्त्री, when followed by अच्, is changed into स्त्रिय्. (The last letter is replaced by इय्.)

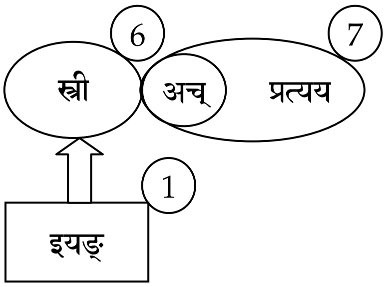

स्त्रियाः 6/1 । ~ इयङ् 1/1 अचि 7/1

1 word in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- स्त्रियाः 6/1 – प्रातिपदिक "स्त्री"; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- इयङ् 1/1 – Being ङित्, स्थानिन् is decided as the last single letter by 1.1.53 ङिच्च.
- अचि 7/1 – In परसप्तमी. In this अङ्ग-अधिकार, "अङ्गस्य" implies "प्रत्यये". By तदादिविधि, "अजादि-प्रत्यये" is understood.

[LSK] अस्य 6/1 इयङ् 1/1 स्यात् III/1 अजादौ 7/1 प्रत्यये 7/1 परे 7/1।

इयङ् is the substitute in the place of the last letter of स्त्री-शब्द, when a suffix beginning with अच् follows.

[LSK] स्त्रियौ 1/2 ।

स्त्री + औ

स्त्रिय् + औ 6.4.79 स्त्रियाः । ~ इयङ् अचि, after negating 6.1.102 by 6.1.105, and 6.1.77 by this sūtra.

[LSK] स्त्रियः 1/3 ।

स्त्री + जस्

स्त्रिय् + अस् 6.4.79 स्त्रियाः । ~ इयङ् अचि

स्त्रियः 8.2.66, 8.315

In 2.1, 6.1.107 अमि पूर्वः । is प्राप्त. Then the next sūtra comes.

स्त्री + अम्

[विधिसूत्रम्] 6.4.80 वाऽम्शसोः । ~ स्त्रियाः इयङ्

स्त्री, when followed by अम् or शस्, is optionally changed into स्त्रिय्. (The last letter is replaced by इय्.)

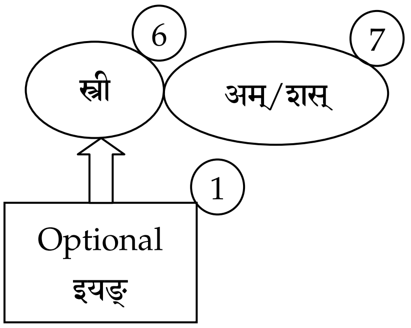

वा ^{0} अम्-शसोः $^{7/2}$ । ~ स्त्रियाः $^{6/1}$ इयङ् $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- वा 0 – इयङ्-आदेश is optional.
- अम्-शसोः 7/2 – अम् of 2/1 and शस् of 2/3; in परसप्तमी.
- स्त्रियाः 6/1 – प्रातिपदिक "स्त्री"; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- इयङ् 1/1 – Being ङित्, स्थानिन् is decided as the last single letter by 1.1.53 ङिच्च.

[LSK] अमि $^{7/1}$ शसि $^{7/1}$ च ^{0} स्त्रियाः $^{6/1}$ इयङ् $^{1/1}$ वा ^{0} स्यात् $^{III/1}$ ।

इयङ् is optionally the substitute in the place of the last letter of स्त्री, when अम् or शस् follows.

[LSK] स्त्रियम् $^{2/1}$, स्त्रीम् $^{2/1}$ ।

स्त्री + अम्

स्त्रिय् + अम् 6.4.80 वाऽम्शसोः । ~ इयङ् स्त्रियाः

स्त्रियम्

पक्षे

स्त्रीम् 6.1.107 अमि पूर्वः।

[LSK] स्त्रियः $^{2/3}$, स्त्रीः $^{2/3}$ ।

स्त्री + शस्

स्त्रिय् + अस् 6.4.80 वाऽम्शसोः । ~ इयङ् स्त्रियाः

पक्षे

स्त्रीस् 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः। ~ दीर्घः

स्त्रीः

[LSK] स्त्रिया 3/1 ।

स्त्री + टा

स्त्रिय् + आ 6.4.79 स्त्रियाः । ~ इयङ् अचि

Even though स्त्री-शब्द is इयङ्-स्थान, the word which has स्थान for इयङ्-आदेश, नदी-संज्ञा does not become optional when ङित् follows by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च । because this option excludes स्त्री-शब्द.

[LSK] स्त्रियै 4/1 । स्त्रियाः 5/1, 6/1 ।

स्त्री + ङे

स्त्री + आट् + ए 7.3.112 आण्नद्याः।

स्त्री + ऐ 6.1.90 आटश्च ।

स्त्रिय् + ऐ 6.4.79 स्त्रियाः । ~ इयङ् अचि

[LSK] परत्वात् 5/1 नुट् 1/1 । स्त्रीणाम् 6/3 ।

When आम् follows, विप्रतिषेध between 6.4.79 स्त्रियाः । ~ इयङ् अचि and 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । happens. Being पर, नुट्-आगम is taken. After नुट्-आगम, the प्रत्यय is not अजादि anymore, thus इयङ् will not come back.

स्त्री + आम्

स्त्री + न् + आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् ।

स्त्री + नाम् 6.4.3 नामि । (पर्जन्यवत्)

स्त्रीणाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ नः णः

[LSK] स्त्रीषु 7/3 ॥

Declension of स्त्री (ई-स्त्री-3)

नदी-संज्ञक-ईकारान्त-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	स्त्री + सुँ **स्त्री** 6.1.68	स्त्री + औ **स्त्रियौ** <u>6.4.79</u>	स्त्री + जस् स्त्रियस् <u>6.4.79</u> **स्त्रियः** 8.2.66, 8.3.15
S1	स्त्री + सुँ स्त्रि + स् 7.3.107 **स्त्रि** 6.1.69	same as above	same as above
2	स्त्री + अम् **स्त्रियम्** <u>6.4.80</u> **स्त्रीम्** 6.1.107	same as above	स्त्री + शस् **स्त्रियः** <u>6.4.80</u>, 8.2.66, 8.3.15 **स्त्रीः** 6.1.102, 8.2.66, 8.3.15
3	स्त्री + टा **स्त्रिया** <u>6.4.79</u>	स्त्री + भ्याम् **स्त्रीभ्याम्**	स्त्री + भिस् **स्त्रीभिः** 8.2.66, 8.3.15
4	स्त्री + ङे स्त्री + आट् ए 7.3.112 स्त्री + ऐ 6.1.90 **स्त्रियै** <u>6.4.79</u>	same as above	स्त्री + भ्यस् **स्त्रीभ्यः** 8.2.66, 8.3.15
5	स्त्री + ङसिँ स्त्री + आट् अस् 7.3.112 स्त्री + आस् 6.1.90 स्त्रियास् <u>6.4.79</u> **स्त्रियाः** 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	स्त्री + ओस् स्त्रिय् + ओस् <u>6.4.79</u> **स्त्रियोः** 8.2.66, 8.3.15	स्त्री + आम् स्त्री + न् आम् 7.1.54 **स्त्रीणाम्** 6.4.3, 8.4.2
7	स्त्री + ङि स्त्री + आम् 7.3.116 स्त्री + आट् आम् 7.3.112 स्त्री + आम् 6.1.90 **स्त्रियाम्** <u>6.4.79</u>	same as above	स्त्री + सुप् **स्त्रीषु** 8.3.59

When अजादि-प्रत्यय follows, इयङ्-आदेश by 6.4.79 स्त्रियाः। ~ इयङ्.

In 2/1 and 2/3, इयङ् is optional by 6.4.80 वाऽम्शसोः। ~ इयङ्.

The other option is पूर्वरूपम् and पूर्वसवर्णदीर्घः.

In 6/3, being पर, नुट् takes precedence to इयङ्.

<u>ई-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (4) श्री</u>

श्री (Lakṣmī) is a धातु-अवयव-ई-ending word, thus 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ। is applicable when अजादि-प्रत्यय follows. This makes the word श्री इयङुवङ्स्थान, the word which has स्थान for इयङ् and उवङ्. Being इयङुवङ्स्थान, नदी-संज्ञा is denied by 1.4.4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री।, but gets optional नदी-संज्ञा when आम् follows by 1.4.5 वामि। and when ङित् follows by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च।.

नदी-संज्ञा for इयङुवङ्स्थान, such as श्री

As a general rule, नदी-संज्ञा is negated by 1.4.4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री ।

<table>
<tr><th></th><th>एकवचनम्</th><th>द्विवचनम्</th><th>बहुवचनम्</th></tr>
<tr><td>1</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>S1</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>2</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>3</td><td></td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>4</td><td rowspan="4">Optional नदी-संज्ञा by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च।</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>5</td><td></td><td></td></tr>
<tr><td>6</td><td></td><td>Optional नदी-संज्ञा by1.4.5 वामि।</td></tr>
<tr><td>7</td><td></td><td></td></tr>
</table>

The only place where नदी-संज्ञकार्य is always negated is S1/1, 7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः।

Summary of नदी and घि-संज्ञा section

<table>
<tr><th>सूत्रम्</th><th>संज्ञा</th><th>संज्ञा is given for</th></tr>
<tr><td>1.4.3 यू स्त्र्याख्यौ नदी ।</td><td>नदी-संज्ञा to all विभक्ति</td><td>नदी, गौरी, स्त्री</td></tr>
<tr><td>1.4.4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री ।</td><td>Prohibition of नदी-संज्ञा</td><td rowspan="3">श्री, धी, भी</td></tr>
<tr><td>1.4.5 वामि ।</td><td>Optional नदी-संज्ञा in आम्</td></tr>
<tr><td>1.4.6 - A ङिति ह्रस्वश्च ।</td><td>Optional नदी-संज्ञा in ङित्s</td></tr>
<tr><td>1.4.6 - B ङिति ह्रस्वश्च ।</td><td>Optional नदी-संज्ञा in ङित्s</td><td>मति, बुद्धि</td></tr>
<tr><td>1.4.7 शेषो घ्यसखि ।</td><td>घि-संज्ञा</td><td>हरि, गणपति</td></tr>
</table>

श्रिञ् सेवायाम् (1U) to resort to

श्रिञ् + क्विप् (उ० 2.58) क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसम्प्रसारणं च ।

क्विप् is suffixed

श्री (उ० 2.58) क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसम्प्रसारणं च ।

धातु-अवयव इ is elongated.

Not being ङी-ending, सुँ-लोप does not apply.

[LSK] श्रीः 1/1 ।

श्री + सुँ

श्रीः 8.2.66, 8.3.15

ई of श्री is धातु-अवयव. Thus 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । is अपवाद to other sandhis.

[LSK] श्रियौ 1/2 ।

श्री + औ

श्रिय् + औ 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।, after negating 6.1.102 by 6.1.105, and 6.1.77

[LSK] स्त्रियौ 1/3 ।

श्री + जस्

श्रिय् + अस् 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।, after negating 6.1.102 by 6.1.105, and 6.1.77

[निषेधसूत्रम्] 1.4.4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री । ~ यू स्त्र्याख्यौ नदी

नदी-संज्ञा is not given to words which take इयङ्/उवङ् आदेश, other than स्त्री.

न ^{0} इयङुवङ्स्थानौ $^{1/2}$ अस्त्री $^{1/1}$ । ~ यू $^{1/2}$ स्त्र्याख्यौ $^{1/2}$ नदी $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- न 0 – नदी-संज्ञा is prohibited.
- इयङुवङ्-स्थानौ 1/2 – प्रातिपदिकs which take इयङ्/उवङ् आदेश (by 6.4.77, etc.) such as श्री; इयङ् च उवङ् च इयङुवङौ (ID)। इयङुवङोः स्थानं ययोः तौ इयङुवङ्-स्थानौ (116B) । Words which have स्थान (= स्थानिन्s) for इयङ्/उवङ् आदेश.
- अस्त्री 1/1 – न स्त्री अस्त्री (NT)। This is to exclude प्रातिपदिक "स्त्री" from this निषेध. Thus स्त्री always gets नदी-संज्ञा.
- यू 1/2 – ईः च ऊः च यू (ID)।. This is adjective to स्त्र्याख्यौ, thus तदन्तविधि is applied.
- स्त्र्याख्यौ 1/2 – नित्यस्त्रीलिङ्ग, the word which appears only in feminine, is to be understood. नित्यं स्त्रियम् आचक्षाते इति स्त्र्याख्यौ । The words which always indicate feminine are called स्त्र्याख्यौ. In other words, the words always found in dictionary as feminine.
- नदी 1/1 – This is संज्ञा; this is artificial name.

[LSK] इयङुवङोः $^{6/2}$ स्थितिः $^{1/1}$ ययोः $^{6/2}$ तौ $^{1/2}$ ईदूतौ $^{1/2}$ नदीसंज्ञौ $^{1/2}$ न ^{0} स्तः $^{III/2}$, न ^{0} तु ^{0} स्त्री $^{1/1}$।

ई/ऊ-ending नित्यस्त्रीलिङ्ग words which have स्थान for इयङ्/उवङ् आदेश do not gain नदी-संज्ञा, excluding the word स्त्री.

Because there is no नदी-संज्ञा, 7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः।is not applicable.

[LSK] हे श्रीः $^{S1/1}$ ।

श्री + सुँ

श्रीः 8.2.66, 8.3.15

When ङित् follows, optional नदी-संज्ञा is available by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च।.

[LSK] श्रियै 4/1 ।

श्री + ङे

श्री + आट् + ए 7.3.112 आण्नद्याः।

श्री + ऐ 6.1.90 आटश्च। ~ वृद्धिः

श्रिय् + ऐ 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

नदी-संज्ञा-अभाव-पक्षे

[LSK] श्रिये 4/1 ।

श्री + ङे

श्रिय् + ए 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

[LSK] श्रियाः 5/1, 6/1 ।

श्री + ङसिँ

श्री + आट् + अस् 7.3.112 आण्नद्याः।

श्री + आस् 6.1.90 आटश्च। ~ वृद्धिः

श्रिय् + आस् 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

नदी-संज्ञा-अभाव-पक्षे

[LSK] श्रियः 5/1, 6/1 ।

श्री + ङसिँ

श्रिय् + अस् 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

श्रियः 8.2.66, 8.3.15

[निषेधसूत्रम्] 1.4.5 वामि । ~ इयङुवङ्स्थानौ यू स्त्र्याख्यौ नदी अस्त्री

नदी-संज्ञा is optionally given to words which take इयङ्/उवङ् आदेश, other than स्त्री, when आम् follows

वा ^{0} आमि $^{7/1}$ । ~ यू $^{1/2}$ स्त्र्याख्यौ $^{1/2}$ नदी $^{1/1}$ इयङुवङ्स्थानौ $^{1/2}$ अस्त्री $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 5 words as अनुवृत्ति

- वा 0 – नदी-संज्ञा is optional.
- आमि 7/1 – The सुप्-प्रत्यय आम् of 6/3; in परसप्तमी.
- इयङुवङ्-स्थानौ 1/2 – As commented above.
- अस्त्री 1/1 – As commented above.
- यू 1/2 – As commented above.
- स्त्र्याख्यौ 1/2 – As commented above.
- नदी 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] इयङुवङ्स्थानौ $^{1/2}$ स्त्र्याखौ $^{1/2}$ यू $^{1/2}$ आमि $^{7/1}$ वा ^{0} नदीसंज्ञौ $^{1/2}$ स्तः $^{III/2}$, न ^{0} तु ^{0} स्त्री $^{1/1}$।

ई/ऊ-ending नित्यस्त्रीलिङ्ग words which have स्थान for इयङ्/उवङ् आदेश optionally gain नदी-संज्ञा, excluding the word स्त्री, when आम् follows.

[LSK] श्रीणाम्, श्रियाम् $^{6/3}$ ।

नदी-संज्ञा-पक्षे

श्री + आम्

श्री + न् + आम्   7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् ।

श्री + नाम्   6.4.3 नामि। (पर्जन्यवत्)

श्री + णाम्   8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि।

नदी-संज्ञा-अभाव-पक्षे

श्रिय् + आम्   6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

[LSK] श्रियाम्, श्रियि 7/1।

नदी-संज्ञा-पक्षे

श्री + ङि

श्री + आम् 7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः।

श्री + आट् + आम् 7.3.112 आण्नद्याः।

श्री + आम् 6.1.90 आटश्च। ~ वृद्धिः

श्रिय् + आम् 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

नदी-संज्ञा-अभाव-पक्षे

श्रिय् + इ 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ ।

Declension of श्री (ई-स्त्री-4)

इयङुवङ्स्थान-नित्यस्त्रीलिङ्ग-ईकारान्त-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	श्रीः	श्रियौ	श्रियः
S1	same as above	same as above	same as above
2	श्रियम्	same as above	same as above
3	श्रिया	श्रीभ्याम्	श्रीभिः
4	श्रियै/श्रिये 1.4.4	same as above	श्रीभ्यः
5	श्रियाः/श्रियः 1.4.4	same as above	same as above
6	same as above	श्रियोः	श्रीणाम्/श्रियाम् 1.4.5
7	श्रियाम्/श्रियि 1.4.4	same as above	श्रीषु

When ङित् and आम् follow, नदी-संज्ञा is optional

by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च। and by 1.4.5 वामि।, respectively.

Where there is no नदी-संज्ञा, it declines like सुश्री in masculine.

In this manner, धातु-अवयव-ईending feminine word such as धी (intellect), ह्री (humility), भी (fear) decline.

उ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) धेनु

[LSK] धेनुः [1/1] मतिवत्[0] ॥

धेनु (milk yielding cow) declines exactly like मति.

Declension of धेनु (उ-स्त्री-1)

	एकवचनम्		द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	धेनुः 8.2.66, 8.3.15		धेनू 6.1.102	धेनवः 7.3.109, 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15
S1	धेनो 7.3.108, 6.1.69		same as above	same as above
2	धेनुम् 6.1.107		same as above	धेनूः 6.1.102, 8.2.66, 8.3.15
3	धेन्वा 6.1.77		धेनुभ्याम्	धेनुभिः 8.2.66, 8.3.15
4	धेन्वै 1.4.6, 7.3.112, 6.1.90, 6.1.77	धेनवे 7.3.111, 6.1.78	same as above	धेनुभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	धेन्वाः 1.4.6, 7.3.112, 6.1.90, 6.1.77, 8.2.66, 8.3.15	धेनोः 7.3.111, 6.1.110, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	same as above	धेन्वोः 6.1.77, 8.2.66, 8.3.15	धेनूनाम् 7.1.54, 6.4.3
7	धेन्वाम् 1.4.6, 7.3.116, 7.3.112, 6.1.90, 6.1.77	धेनौ 7.3.119, 7.3.119, 6.1.88	same as above	धेनुषु 8.3.59

When ङित् follows, नदी-संज्ञा is given by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च ।.

The rest declines like शम्भु except for 2/3.

उ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) क्रोष्टु

[अतिदेशसूत्रम्] 7.1.96 स्त्रियां च । ~ क्रोष्टुः तृज्वत्

The word क्रोष्टु is treated like a तृच्-ending word in feminine also.

स्त्रियाम् $^{7/1}$ च ^{0} । ~ तृज्वत् ^{0} क्रोष्टुः $^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- स्त्रियाम् 7/1 – In feminine.
- च 0 – Also
- तृज्वत् 0 – तृचा $^{3/1}$ तुल्यम् $^{1/1}$ तृज्वत् ^{0}, the same as तृच्. Because of (प०) प्रत्ययग्रहणे तदन्तग्रहणम् ।, "तृच्-ending" is understood.
- क्रोष्टुः 1/1 – This is the subject of this सूत्र. Together with तृज्वत्, the sentence is "क्रोष्टु is like, same as a तृच्-ending word."

[LSK] स्त्रीवाची $^{1/1}$ क्रोष्टुशब्दः $^{1/1}$ तृजन्तवद्-रूपम् $^{2/1}$ लभते $^{III/1}$ ॥

Feminine the word क्रोष्टु gains the form which is like ending with तृच्.

Declension of क्रोष्टु (उ-स्त्री-2)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	क्रोष्ट्री	क्रोष्ट्र्यौ	क्रोष्ट्र्यः
S1	same as above	same as above	same as above
2	क्रोष्ट्रीम्	same as above	क्रोष्ट्रीः
3	क्रोष्ट्र्या	क्रोष्ट्रीभ्याम्	क्रोष्ट्रीभिः
4	क्रोष्ट्र्यै	same as above	क्रोष्ट्रीभ्यः
5	क्रोष्ट्र्याः	same as above	same as above
6	same as above	क्रोष्ट्र्योः	क्रोष्ट्रीणाम्
7	क्रोष्ट्र्याम्	same as above	क्रोष्ट्रीषु

Being a ङी-ending नित्यस्त्रीलिङ्ग word, क्रोष्ट्री declines exactly like गौरी

[विधिसूत्रम्] 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । ~ स्त्रियाम् प्रातिपदिकेभ्यः

A short ऋ-ending word, and न्-ending word takes ङीप् when in feminine.

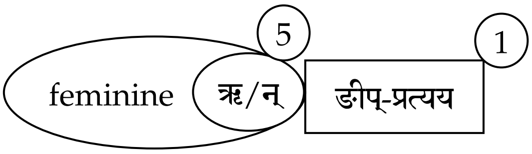

ऋत्-नेभ्यः 5/3 ङीप् 1/1 । ~ प्रातिपदिकेभ्यः 5/3 स्त्रियाम् 7/1 (प्रत्ययः 1/1 परः 1/1 च 0)

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- ऋत्-नेभ्यः 5/3 – ऋदः च नाः च ऋन्नाः (ID), तेभ्यः। This is adjective to प्रातिपदिकेभ्यः, thus तदन्तविधि is applied, resulting in "After ऋत्/न्-ending प्रातिपदिकs".
- ङीप् 1/1 – This is suffix, being समानाधिकरण to प्रत्ययः 1/1, and परः 1/1 च 0.
- स्त्रियाम् 7/1 – In feminine.
- प्रातिपदिकेभ्यः 5/3 – From 4.1.1 ङ्याप्प्रातिपदिकात् ।. वचन-विपरिणाम is done to match with ऋन्नेभ्यः. Connected to परः, this is in दिग्योगे पञ्चमी

[LSK] ऋदन्तेभ्यः 5/3 नान्तेभ्यः 5/3 च 0 स्त्रियाम् 7/1 ङीप् 1/1 ।

In feminine, ङीप् is suffixed after ऋत्-ending or न्-ending word.

क्रोष्टु
क्रोष्टृ 7.1.96 स्त्रियां च । ~ क्रोष्टुः तृज्वत्
क्रोष्टृ + ङीप् 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । ~ स्त्रियाम् प्रातिपदिकेभ्यः
क्रोष्ट्र् + ई 6.1.77 इको यणचि ।
क्रोष्ट्री

[LSK] क्रोष्ट्री 1/1 गौरीवत् 0 ॥

Being a ङी-ending नित्यस्त्रीलिङ्ग word, क्रोष्ट्री declines exactly like गौरी.

ऊ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) वधू

ऊ-ending स्त्रीलिङ्ग words decline like गौरी. The only difference is 1/1 since it is not ङी or आप्-ending.

In लघुसिद्धान्तकौमुदी, this word is not introduced. Only टिप्पणीकार mentions in the context of "गौरीवत्" in the previous paradigm.

Declension of वधू (ऊ-स्त्री-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	वधूः	वध्वौ	वध्वः
S1	हे वधु	same as above	same as above
2	वधूम्	same as above	वधूः
3	वध्वा	वधूभ्याम्	वधूभिः
4	वध्वै	same as above	वधूभ्यः
5	वध्वाः	same as above	same as above
6	same as above	वध्वोः	वधूनाम्
7	वध्वाम्	same as above	वधूषु

By not being ङी or आप्-ending, सुँ-लोप does not happen
by 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल्। ~ लोपः.
The rest declines exactly like गौरी

ऊ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) भ्रू

भ्रम् अनवस्थाने (4P) to wander

भ्रम् + डूः (उ० 2.69) भ्रमेश्च डूः।

भ्र् + ऊ (वा०) डित्त्वसामर्थ्याद् अभस्यापि टेर्लोपः।

भ्रू

Even though it is औणादिकप्रत्यय-ऊ-ending, and not being धातु-अवयव-ऊ-ending, उवङ्-आदेश is applicable because this particular word is specially mentioned in 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।.

[LSK] भ्रूः [1/1] श्रीवत् [0] ॥

Being इयङुवङ्स्थान, भ्रू declines exactly like श्री.

Declension of भ्रू (ऊ-स्त्री-2)

इयङुवङ्स्थान-नित्यस्त्रीलिङ्ग-ऊकारान्त-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	भ्रूः	भ्रुवौ	भ्रुवः
S1	same as above	same as above	same as above
2	भ्रुवम्	same as above	same as above
3	भ्रुवा	भ्रूभ्याम्	भ्रूभिः
4	भ्रुवै/भ्रुवे 1.4.4	same as above	भ्रूभ्यः
5	भ्रुवाः/भ्रुवः 1.4.4	same as above	same as above
6	same as above	भ्रुवोः	भ्रूणाम्/भ्रुवाम् 1.4.5
7	भ्रुवाम्/भ्रुवि 1.4.4	same as above	भ्रूषु

The entire declension is exactly like श्री.

When ङित् and आम् follow, नदी-संज्ञा is optional

by 1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च। and by 1.4.5 वामि।, respectively.

ऊ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (3) स्वयम्भू

स्वयम् भवति इति स्वयम्भूः । One who exists by itself is स्वयम्भू.

स्वयम् + भू सत्तायाम् (1P) to be + क्विप् 3.2.76 क्विप् च ।

स्वयम् + भू + व् 2.4.71 सुपो धातुप्रातिपदिकयोः । ~ लुक्

स्वयम् + भू 6.1.67 वेरपृक्तस्य । ~ लोपः

प्रातिपदिक-संज्ञा by 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्.

[LSK] स्वयम्भूः $^{1/1}$ पुंवत् ^{0} ॥

स्वयम्भू is ending with धातु-अवयव-ऊकार. Not being नित्यस्त्रीलिङ्गशब्द, it is अनदी. Thus it declines exactly like स्वभू in masculine. Being derived from भू धातु, it is subject to 6.4.85 न भूसुधियोः।.

Declension of स्वयम्भू (ऊ-स्त्री-3)

इयङुवङ्स्थान-ऊकारान्त-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	स्वयम्भूः	स्वयम्भुवौ	स्वयम्भुवः
S1	same as above	same as above	same as above
2	स्वयम्भुवम्	same as above	same as above
3	स्वयम्भुवा	स्वयम्भूभ्याम्	स्वयम्भूभिः
4	स्वयम्भुवे	same as above	स्वयम्भूभ्यः
5	स्वयम्भुवः	same as above	same as above
6	same as above	स्वयम्भुवोः	स्वयम्भुवाम्
7	स्वयम्भुवि	same as above	स्वयम्भूषु

The entire declension is exactly like स्वभू in masculine.

When अजादिप्रत्यय follows, 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ । is applied after negating 6.4.83 ओः सुपि। by to 6.4.85 न भूसुधियोः।.

ऋ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) स्वसृ

स्वसृ (sister), being ऋदन्त, 4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् । is प्राप्त, which is negated by the next sūtra.

[निषेधसूत्रम्] 4.1.10 न षट्स्वस्रादिभ्यः । ~ ङीप् टाप् स्त्रियाम्

Feminine suffixes ङीप् and टाप् are not applied to षट्-संज्ञक words and words in स्वसृ-आदिगण.

न ^{0} षट्-स्वसृ-आदिभ्यः $^{5/3}$ । ~ ङीप् $^{1/1}$ टाप् $^{1/1}$ स्त्रियाम् $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- न 0 – Prohibiting स्त्रीप्रत्ययs.
- षट्-स्वसृ-आदिभ्यः 5/3 – षट् च स्वसृ-आदयः च षट्-स्वसृ-आदयः (ID), तेभ्यः।
- ङीप् 1/1 – This is suffix.
- टाप् 1/1 – This is suffix, from 4.1.4 अजाद्यतष्टाप्।. After applying 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य।, टाप् becomes प्राप्त. To negate this, the अनुवृत्ति is done.
- स्त्रियाम् 7/1 – In feminine.

[LSK] ङीप्-टापौ $^{1/2}$ न ^{0} स्तः $^{III/2}$ ॥

ङीप् and टाप् are prohibited to षट्-संज्ञक words and स्वसृ-आदि-गण.

षट् is संज्ञा defined by 1.1.24 ष्णान्ता षट्। and 1.1.25 डति च।. षट्-संज्ञक words are: पञ्चन्, षष्, सप्तन्, अष्टन्, नवन्, दशन्, and कति.

Members of स्वसृ-आदि-गण are told in the following śloka:

स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च ननान्दा दुहिता तथा ।
याता मातेति सप्तैते स्वस्रादय उदाहृताः ॥

1. स्वसृ (sister), 2. तिसृ (three, आदेश in feminine), 3. चतसृ (four, आदेश in feminine), 4. ननान्दृ (sister of one's husband), 5. दुहितृ (daughter), 6. यातृ (wife of the brother of one's husband), 7. मातृ (mother)

These षट्-संज्ञक words and स्वसृ etc. words, even though they end with ऋत् or न्, will not be suffixed with ङीप् or टाप् because of this निषेधसूत्र.

Since स्वसृ is specially mentioned in 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने, it declines like धातृ, a तृच्-ending masculine word, except for 2/3.

[LSK] स्वसा 1/1 ।

स्वसृ + सुँ 1/1

स्वस् अन् + स् 7.1.94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । ~ अनङ् सौ असम्बुद्धौ, with the help of 1.1.53 ङिच्च।

स्वस् आन् + स् 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

स्वस् आन् 6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुतिस्यपृक्तं हल् । ~ लोपः

स्वस् आ 8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य ।

धाता

[LSK] स्वसारौ 1/2 ।

स्वसृ + औ

स्वस् अर् + औ 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः । ~ अङ्गस्य गुणः, with the help of 1.1.51 उरण् रपरः।

स्वस् आर् + औ 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तॄणाम् । ~ उपधायाः दीर्घः असम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने

स्वसारौ

Declension of स्वसृ (ऋ-स्त्री-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	स्वसा 7.1.94, 6.4.11, 6.1.68, 8.2.7	स्वसारौ 7.3.110, 6.4.11	स्वसारः 7.3.110, 6.4.11
S1	स्वसः 7.3.110, 6.1.68	same as above	same as above
2	स्वसारम् 7.3.110, 6.4.11	same as above	स्वसॄः 6.1.102, 8.2.66, 8.3.15
3	स्वस्रा 6.1.77	स्वसृभ्याम्	स्वसृभिः 8.2.66, 8.3.15
4	स्वस्रे 6.1.77	same as above	स्वसृभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	स्वसुः 6.1.111, 1.1.51, 8.2.24, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	स्वस्रोः 6.1.77	स्वसॄणाम् 7.1.54, 6.4.3, वा०
7	स्वसरि 7.3.110	same as above	स्वसृषु 8.3.59

ऋ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (2) मातृ

[LSK] माता $^{1/1}$ पितृवत् ^{0} । शसि $^{7/1}$ मातॄः $^{2/3}$ ॥

मातृ (mother), being in स्वसृ-आदि-गण, does not take ङीप्. Since it is not counted in 6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् ।, उपधा-दीर्घ does not happen in सर्वनामस्थान. Thus the declension is like पितृ, except for 2/3.

Declension of मातृ (ऋ-स्त्री -2)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	माता 7.1.94, 6.4.8 6.1.68, 8.2.7	मातरौ 7.3.110	मातरः 7.3.110
S1	मातः 7.3.110, 6.1.68	same as above	same as above
2	मातरम् 7.3.110	same as above	मातॄः 6.1.102, 8.2.66, 8.3.15
3	मात्रा 6.1.77	मातृभ्याम्	मातृभिः 8.2.66, 8.3.15
4	मात्रे 6.1.77	same as above	मातृभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	मातुः 6.1.111, 1.1.51, 8.2.24, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	मात्रोः 6.1.77	मातॄणाम् 7.1.54, 6.4.3, वा०
7	मातरि 7.3.110	same as above	मातृषु 8.3.59

The entire declension is like पितृ except for 2/3

ओ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) द्यो

द्युत् दीप्तौ (1P) to shine + डो By the बाहुल्य of (उ० 2.68) गमेर्डोः।

द्य् + ओ

द्यो

[LSK] द्यौः $^{1/1}$ गोवत् ^{0} ॥

द्यो (sky) declines like गो.

सर्वनामस्थान becomes णिद्वत् by 7.1.90 गोतो णित् । ~ सर्वनामस्थानम्, thus 7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ वृद्धिः is applied on अङ्ग.

In अम् and शस्, आ-आदेश on अङ्ग by 6.1.93 औतोऽम्शसोः । ~ अचि पूर्वपरयोः एकः संहितायाम्.

द्यो + सुँ $^{1/1}$

द्यो + स् 7.1.90 गोतो णित् । ~ सर्वनामस्थानम्

द्यौ + स् 7.2.115 अचो ञ्णिति । ~ वृद्धिः, with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य।

द्यौः 8.2.66, 8.3.15

Declension of द्यो (ओ-स्त्री-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	द्यौः 7.1.90, 7.2.115, 8.2.66, 8.3.15	द्यावौ 7.1.90, 7.2.115, 6.1.78	द्यावः 7.1.90, 7.2.115, 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	द्याम् 6.1.93	same as above	द्याः 6.1.93, 8.2.66, 8.3.15
3	द्यवा 6.1.78	द्योभ्याम्	द्योभिः 8.2.66, 8.3.15
4	द्यवे 6.1.78	same as above	द्योभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	द्योः 6.1.110, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	द्यवोः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	द्यवाम् 6.1.78
7	द्यवि 6.1.78	same as above	द्योषु 8.3.59

The entire declension is exactly like गो

<u>ऐ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) रै</u>

[LSK] राः $^{1/1}$ पुंवत् ^{0} ॥

रै (wealth) is exactly like in masculine.

When हलादि-प्रत्यय follows, आ-आदेश by 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ. On the other hand, when अजादि-प्रत्यय follows, आय्-आदेश by 6.1.78 एचोऽयवायावः ।.

Declension of रै (ऐ-स्त्री-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	राः 7.2.85, 8.2.66, 8.3.15	रायौ 6.1.78	रायः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	रायम् 6.1.78	same as above	same as above
3	राया 6.1.78	राभ्याम् 7.2.85	राभिः 7.2.85, 8.2.66, 8.3.15
4	राये 6.1.78	same as above	राभ्यः 7.2.85, 8.2.66, 8.3.15
5	रायः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	रायोः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	रायाम् 6.1.78
7	रायि 6.1.78	same as above	रासु

The entire declension is exactly like in masculine

औ-कारान्त-स्त्रीलिङ्गः (1) नौ

नुदति प्रेरयति इति नौ (boat) ।

णुद् प्रेरणे (6P) to push, incite, remove

नुद्	6.1.65 णो नः । ~ धात्वादेः
नुद् + डौ	(उ० 2.65) ग्लानुदिभ्यां डौः ।
न् + औ	(वा०) डित्वसामर्थ्याद् अभस्यापि टेर्लोपः।
नौ	1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

[LSK] नौ $^{1/1}$ ग्लौवत् ^{0} ॥

नौ declines like ग्लौ in masculine.

Declension of नौ (औ-स्त्री-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	नौः 8.2.66, 8.3.15	नावौ 6.1.78	नावः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15
S1	same as above	same as above	same as above
2	नावम् 6.1.78	same as above	same as above
3	नावा 6.1.78	नौभ्याम्	नौभिः 8.2.66, 8.3.15
4	नावे 6.1.78	same as above	नौभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5	नावः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	नावोः 6.1.78, 8.2.66, 8.3.15	नावाम् 6.1.78
7	नावि 6.1.78	same as above	नौषु 8.3.59

[LSK] इति ^{0} अजन्तस्त्रीलिङ्गाः $^{1/3}$ ॥

Thus ends the section of vowel-ending feminine words.

अथाजन्तनपुंसकलिङ्गाः

अ-ending नपुंसकलिङ्गशब्दs are divided into two types: general and सर्वनाम. Under सर्वनाम, there is one sub-category.

1. General   ज्ञान, अन्यतम
2. सर्वनाम   सर्व, एकतर
   - डतरादिगण   1. डतर (कतर, यतर, ततर)
     2. डतम (कतम, यतम, ततम, एकतम)
     3. अन्य
     4. अन्यतर
     5. इतर

<u>अ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) ज्ञान</u>

ज्ञा अवबोधने (9P) to know + ल्युट्   3.3.115 ल्युट् च । ~ भावे, etc.

ज्ञान   6.1.101 अकः सवर्णे दीर्घः।

1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

[विधिसूत्रम्] 7.1.24 अतोऽम् । ~ अङ्गात् नपुंसकात् स्वमोः

सुँ and अम् are replaced by अम् when preceded by अ-ending neuter अङ्ग.

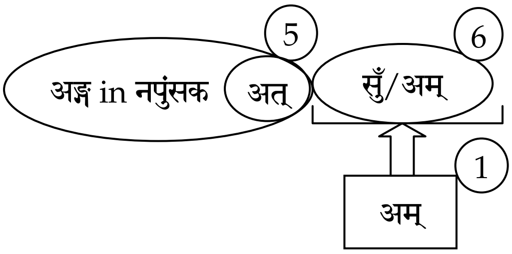

अतः $^{5/1}$ अम् $^{1/1}$ । ~ अङ्गात् $^{5/1}$ नपुंसकात् $^{5/1}$ सुँ-अमोः $^{6/2}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- अतः 5/1 – This is adjective to अङ्गात्. With तदन्तविधि, it results in "अदन्तात् अङ्गात्".
- अम् 1/1 – This is आदेश. By 1.1.55 अनेकाल्शित् सर्वस्य।, it can replace the entire स्थानिन्.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।. विभक्तिविपरिणाम takes place as प्रत्यय is to be replaced. Note that from 7.1.1 to 7.1.57, प्रत्यय is to be modified.
- नपुंसकात् 5/1 – From 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् ।This is adjective to अङ्गात्.
- सुँ-अमोः 6/2 – From 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् ।; सुप्प्रत्यय सुँ of 1/1 and अम् of 2/1; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] अतः $^{5/1}$ अङ्गात् $^{5/1}$ क्लीबात् $^{5/1}$ सु-अमोः $^{6/2}$ अम् $^{1/1}$ ।

अम् is the substitute in the place of सु and अम् after अ-ending neuter अङ्ग.

[LSK] अमि पूर्वः (6.1.107) । ज्ञानम् $^{1/1}$ ।

ज्ञान + सुँ

ज्ञान + अम् 7.1.24 अतोऽम् । ~ अङ्गात् नपुंसकात् स्वमोः

ज्ञानम् 6.1.107 अमि पूर्वः । ~ अकः संहितायाम्

[LSK] एङ्ह्रस्वात् (6.1.69) इति ^{0} हल् $^{1/1}$ लोपः $^{1/1}$ । हे ज्ञान $^{S1/1}$ ।

Being पर, अम्-आदेश takes place first. After पूर्वरूप, the अ which is एक-आदेश is treated like अन्त of पूर्व, which is अङ्ग. Thus, from the view of 6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः ।, it is ह्रस्वान्त-अङ्ग.

ज्ञान + सुँ

ज्ञान + अम् 7.1.24 अतोऽम् । ~ अङ्गात् नपुंसकात् स्वमोः

ज्ञानम् 6.1.107 अमि पूर्वः । ~ अकः संहितायाम्

ज्ञान 6.1.69 एङ्ह्रस्वात् सम्बुद्धेः । ~ लोपः

[विधिसूत्रम्] 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ अङ्गात् औङः शी

औ is replaced by शी when preceded by neuter अङ्ग.

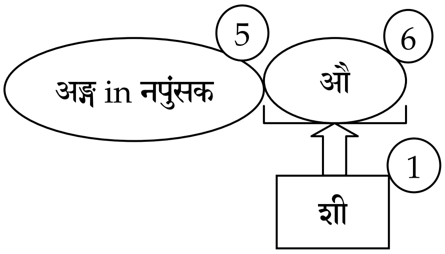

नपुंसकात्$^{5/1}$ च^{0} । ~ अङ्गात्$^{5/1}$ औङः$^{6/1}$ शी$^{1/1}$

2 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- नपुंसकात् 5/1 – This is adjective to अङ्गात्.
- च 0 – This is to bring औङः and शी from previous sūtras.
- अङ्गात् 5/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।. विभक्तिविपरिणाम takes place as प्रत्यय is to be replaced. Note that from 7.1.1 to 7.1.57, प्रत्यय is to be modified.
- औङः 6/1 – From 7.1.18 औङ आपः।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- शी 1/1 – From 7.1.17 जसः शी।. This is आदेश. स्थानिन् being single letter, 1.1.55 अनेकाल्शित् सर्वस्य। is not required. Note that श् is not इत् letter yet. It becomes इत् only after replacement, with the help of 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽल्विधौ।.

[LSK] क्लीबात्$^{5/1}$ औङः$^{6/1}$ शी$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ ।

शी is the substitute in the place of औ after अङ्ग in neuter.

[LSK] भ-संज्ञायाम्$^{7/1}$ ॥

ज्ञान + औ$^{1/2}$

ज्ञान + शी　　7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ अङ्गात् औङः शी

ज्ञान + ई　　1.3.8 लशक्वतद्धिते । ~ इत्, 1.3.9 तस्य लोपः।

भ-संज्ञा for अङ्ग　1.4.18 यचि भम् ।

[विधिसूत्रम्] 6.4.148 यस्येति च । ~ भस्य तद्धिते लोपः

इवर्ण or अवर्ण at the end of भ-संज्ञक अङ्ग is elided when followed by ई or तद्धित-प्रत्यय.

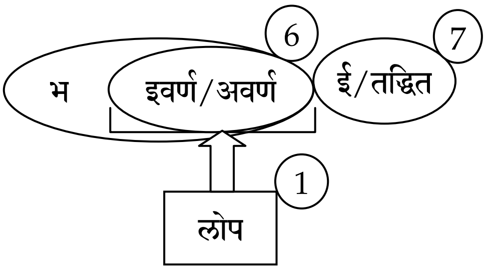

यस्य $^{6/1}$ ईति $^{7/1}$ च ^{0} । ~ भस्य $^{6/1}$ तद्धिते $^{7/1}$ लोपः $^{1/1}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- यस्य 6/1 – इः (इवर्णः) च अः (अवर्णः) च यम् (SD), तस्य । This is adjective to भस्य, thus तदन्तविधि is applied, resulting in "इवर्ण-अवर्ण-अन्तस्य भस्य".
- ईति 7/1 – Since this is अविधीयमान, the तपरकरण is for कालनियम. ईकार in परसप्तमी.
- च 0 – This is to separate two पर-निमित्तs, resulting in "ईति or तद्धिते".
- भस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.129 भस्य ।.
- तद्धिते 7/1 – From 6.4.144 नस्तद्धिते।.
- लोपः 1/1 – From the previous sūtra. This is आदेश.

[LSK] ईकारे $^{7/1}$ तद्धिते $^{7/1}$ च ^{0} परे $^{7/1}$ भस्य $^{6/1}$ इवर्ण-अवर्णयोः $^{6/2}$ लोपः $^{1/1}$ ।

लोप is the substitute in the place of the last letter of इवर्ण/अवर्ण-ending भ-संज्ञक अङ्ग when followed by ई or तद्धित-प्रत्यय.

ज्ञान + औ $^{1/2}$

ज्ञान + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ अङ्गात् औङः शी

ज्ञान + ई 1.3.8 लशक्वतद्धिते । ~ इत्, 1.3.9 तस्य लोपः।

भ-संज्ञा for अङ्ग 1.4.18 यचि भम् ।

[LSK] इति ^{0} अत्-लोपे $^{7/1}$ प्राप्ते $^{7/1}$ ॥

Now, ज्ञान, अवर्ण-ending भ is followed by ई. लोप of अ by 6.4.148 यस्येति च। is प्राप्त. However, the next वार्तिक debars 6.4.148 यस्येति च।.

(वार्तिकम्) औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः ।

The prohibition of elision taught by 6.4.148 यस्येति च। has to be said when शी, which is आदेश of औ, is following.

औङः 6/1 श्याम् 7/1 प्रतिषेधः 1/1 वाच्यः 1/1।

4 words in the वार्तिक

- औङः 6/1 – Here, "in the place of औ" is understood.
- श्याम् 7/1 – प्रातिपदिक शी in परसप्तमी; "When शी is following".
- प्रतिषेधः 1/1 – Prohibition of लोप enjoined by 6.4.148 यस्येति च।.
- वाच्यः 1/1 – वच् + ण्यत्; "has to be said". वार्तिककार points that प्रतिषेध of लोप should have been said with reference to 6.4.148 यस्येति च।.

[LSK] ज्ञाने 1/2 ।

ज्ञान + औ 1/2

ज्ञान + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ अङ्गात् औङः शी

ज्ञान + ई 1.3.8 लशक्वतद्धिते । ~ इत्, 1.3.9 तस्य लोपः।

भ-संज्ञा for अङ्ग 1.4.18 यचि भम् ।

6.4.148 यस्येति च। is प्राप्त, but negated by (वार्तिकम्) औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः ।.

ज्ञाने 6.1.87 आद्गुणः। ~ अचि, after negating 6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः । by 6.1.104 नादिचि ।.

[विधिसूत्रम्] 7.1.20 जश्शसोः शिः । ~ नपुंसकात्

जस् and शस् are replaced by शि when preceded by neuter अङ्ग.

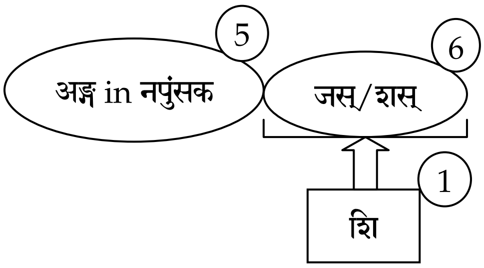

जश्शसोः [6/2] शि [1/1]। ~ नपुंसकात् [5/1]

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- जश्शसोः 6/2 – जस् (1/3) च शस् (2/3) च जश्शसौ (ID), तयोः।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- शि 1/1 – Being अनेकाल्, the entire स्थानिन् is replaced by 1.1.55 अनेकाल्शित् सर्वस्य।. Note that श् is not इत् letter yet. Only after replacement, with the help of 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽल्विधौ।.
- नपुंसकात् 5/1 – From 7.1.19 नपुंसकाच्च ।; in पूर्वपञ्चमी

[LSK] क्लीबात् [5/1] अनयोः [6/2] शिः [1/1] स्यात् [III/1] ।

शि is the substitute in the place of जस् and शस् after अङ्ग in neuter.

ज्ञान + जस् [1/3]

ज्ञान + शि   7.1.20 जश्शसोः शिः । ~ नपुंसकात्

ज्ञान + इ   1.3.8 लशक्वतद्धिते । ~ इत्, 1.3.9 तस्य लोपः।

To be continued...

[संज्ञासूत्रम्] 1.1.42 शि सर्वनामस्थानम् ।

शि, a substitute for जस् and शस् in neuter is termed सर्वनामस्थान.

शि [1/1] सर्वनामस्थानम् [1/1] ।

2 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- शि 1/1 – This is संज्ञी. शि is आदेश for जस् and शस् in नपुंसक
- सर्वनामस्थानम् 1/1 – This is संज्ञा.

[LSK] "शि" इति [0] एतत् [1/1] उक्त-संज्ञम् [1/1] स्यात् [III/1] ॥

शि should become the one whose संज्ञा is said (as सर्वनामस्थान).

[विधिसूत्रम्] 7.1.72 नपुंसकस्य झलचः । ~ नुम् सर्वनामस्थाने

नुम्-आगम is attached to a झल्/अच्-ending neuter word when सर्वनामस्थान follows.

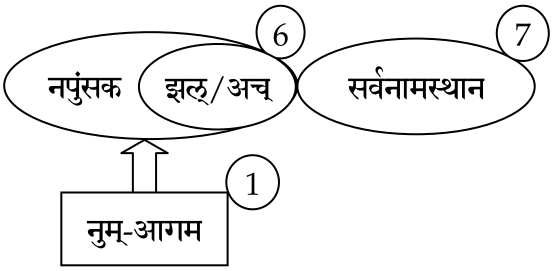

नपुंसकस्य $^{6/1}$ झल्-अचः $^{6/1}$ । ~ नुम् $^{1/1}$ सर्वनामस्थाने $^{7/1}$

2 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- नपुंसकस्य 6/1 – In स्थानेयोगा षष्ठी.
- झल्-अचः 6/1 – झल् च अच् च झलम् (SD), तस्य । This is adjective to नपुंसकस्य, thus understood as "झलन्तस्य, अजन्तस्य च नपुंसकस्य" together with तदन्तविधि.
- नुम् 1/1 – This is आगम. Being मित्, the next परिभाषासूत्र 1.1.47 मिदचोऽन्त्यात्परः। is required.
- सर्वनामस्थाने 7/1 – In परसप्तमी.

[LSK] झलन्तस्य $^{6/1}$ अजन्तस्य $^{6/1}$ च ^{0} क्लीबस्य $^{6/1}$ नुम् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ सर्वनामस्थाने $^{7/1}$ ॥

नुम् is the augment for a झल्-ending and अच्-ending neuter word when followed by सर्वनामस्थान.

नुम् is मित् because the last म् is इत् by 1.3.3 हलन्त्यम् ।. The next sūtra teaches where मित्-आगम should be placed in the word presented in 6th case.

[परिभाषासूत्रम्] 1.1.47 मिदचोऽन्त्यात् परः । ~ अन्तः

मित् आगम is placed after the last vowel of the entity to which आगम is enjoined.

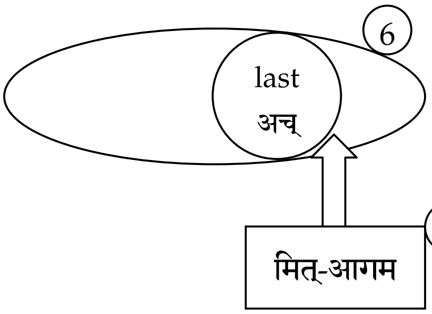

मित्$^{1/1}$ अचः$^{6/1}$ अन्त्यात्$^{5/1}$ परः$^{1/1}$। ~ अन्तः$^{1/1}$

4 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- मित् 1/1 – म् इत् यस्य सः मित् (116B)।
- अचः 6/1 – प्रत्याहारः अच्, in निर्धारणे षष्ठी; in एकवचनम् to express जाति, the class of अच्; "among all the vowels".
- अन्त्यात् 5/1 – अन्ते भवः अन्त्यः, the last one, तस्मात् ।; in दिग्योगे पञ्चमी to परः.
- परः 1/1 – समानाधिकरण to मित्-आगम. Connecting all the words, "मित् is after the last vowel among all the vowels."
- अन्तः 1/1 From 1.1.46 आद्यन्तौ टकितौ ।. This is to make sure that the आगम is a part of the entity. If only परः is taken, it can be considered as a separate entity.

[LSK] अचाम्$^{6/3}$ मध्ये^{0} यः$^{1/1}$ अन्त्यः$^{1/1}$ तस्मात्$^{5/1}$ परः$^{1/1}$ तस्य$^{6/1}$ एव^{0} अन्त-अवयवः$^{1/1}$ मित्$^{1/1}$ स्यात्$^{III/1}$ ।

मित्-आगम should be after the last vowel among all the vowels, and should be the end part of that vowel.

[LSK] उपधा$^{1/1}$ दीर्घः$^{1/1}$ । ज्ञानानि$^{1/3}$ ।

ज्ञान + जस्$^{1/3}$

ज्ञान + शि 7.1.20 जश्शसोः शिः । ~ नपुंसकात्

ज्ञान + इ 1.3.8 लशक्वतद्धिते । ~ इत्, 1.3.9 तस्य लोपः।

ज्ञान न् + इ 7.1.72 नपुंसकस्य झलचः । ~ नुम् सर्वनामस्थाने with the help of 1.1.47 मिदचोऽन्त्यात् परः ।

ज्ञानान् + इ 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ न उपधायाः दीर्घः

ज्ञानानि

[LSK] पुनः [0] तद्वत् [0] ।

The second case follows the same way.

[LSK] शेषम् [1/1] पुंवत् [0] ।

The third case onwards declines like अ-ending masculine.

[LSK] एवम् [0] धन-वन-फल-आदयः [1/3] ।

धन, etc., decline in the same manner.

Summary of declension of ज्ञान (अ-न-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	ज्ञान + सुँ ज्ञान + अम् 7.1.24 ज्ञानम् 6.1.107	ज्ञान + औ ज्ञान + शी 7.1.19 ज्ञाने 6.1.87	ज्ञान + जस् ज्ञान + शि 7.1.20 ज्ञानन् + इ 7.1.72 ज्ञानानि 6.4.8
S1	ज्ञान + सुँ ज्ञान + अम् 7.1.24 ज्ञानम् 6.1.107 ज्ञान 6.1.69	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	ज्ञानेन	ज्ञानाभ्याम्	ज्ञानैः
4	ज्ञानाय	same as above	ज्ञानेभ्यः
5	ज्ञानात्/ज्ञानाद्	same as above	same as above
6	ज्ञानस्य	ज्ञानयोः	ज्ञानानाम्
7	ज्ञाने	same as above	ज्ञानेषु

The third case onwards declines like अ-ending masculine.

<u>अ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (2) कतर</u>

[विधिसूत्रम्] 7.1.25 अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । ~ नपुंसकेभ्यः स्वमोः

सुँ and अम् are replaced by अद्ड् when preceded by डतर, etc. five types of प्रातिपदिकs of सर्वनाम in neuter.

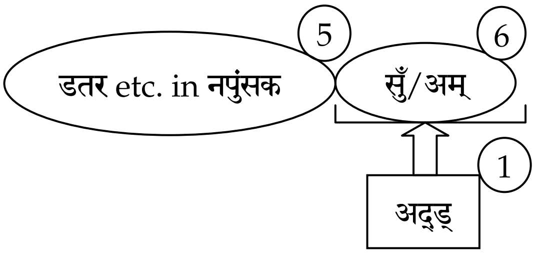

अद्ड् $^{1/1}$ डतर-आदिभ्यः $^{5/3}$ पञ्चभ्यः $^{5/3}$ । ~ नपुंसकेभ्यः $^{5/3}$ सुँ-अमोः $^{6/2}$

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अद्ड् 1/1 – This is आदेश. ड् is इत् by 1.3.3 हलन्त्यम् ।. By 1.1.55 अनेकाल्शित् सर्वस्य।, it can replace the entire स्थानिन्.
- डतर-आदिभ्यः 5/3 – डतरः आदिः येषां ते डतरादयः (116B)।. This type of बहुव्रीहिसमास is called तद्गुणसंविज्ञान because the member of the अन्यपदार्थ is seen in the समस्तपद.
- पञ्चभ्यः 5/3 – Starting from डतर, 5 words in सर्वादिगण, which are:
    1. डतर-प्रत्यय-ending word (कतर, ततर, यतर, एकतर)
    2. डतम-प्रत्यय-ending word (कतम, ततम, यतम, एकतम)
    3. अन्य
    4. अन्यतर
    5. इतर
- नपुंसकेभ्यः 5/1 – From 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् ।. विभक्तिविपरिणाम for matching with डतर-आदिभ्यः.
- सुँ-अमोः 6/2 – From 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् ।; सुप्प्रत्यय सुँ of 1/1 and अम् of 2/1; in स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] एभ्यः $^{5/3}$ क्लीबेभ्यः $^{5/3}$ सु-अमोः $^{6/2}$ अद्ड्-आदेशः $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ ।

अद्ड् is the substitute in the place of सु and अम् after 5 types of सर्वनाम words in neuter.

कतर + सुँ

कतर + अद् 7.1.25 अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । ~ नपुंसकेभ्यः स्वमोः

To be continued…

[विधिसूत्रम्] 6.4.143 टेः । ~ डिति भस्य लोपः

टि part of भ-संज्ञक अङ्ग is elided when followed by डित्-प्रत्यय.

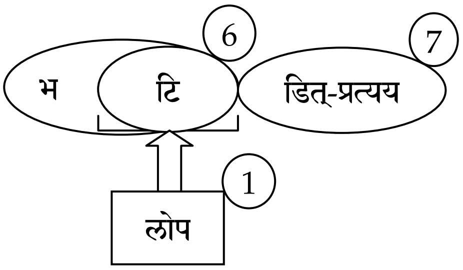

टेः $^{6/1}$ । ~ डिति $^{7/1}$ भस्य $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$

1 word in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- टेः 6/1 – प्रातिपदिक is टि, defined as 1.1.64 अचोऽन्त्यादि टि।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- डिति 7/1 – ड् इत् यस्य सः डित् (116B), तस्मिन्।; qualifying प्रत्यये, which is understood by the context भस्य अङ्गस्य.
- भस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.129 भस्य ।; in सम्बन्धे षष्ठी to टेः.
- लोपः 1/1 – From 6.4.134 अल्लोपोऽनः।. This is आदेश.

[LSK] डिति $^{7/1}$ भस्य $^{6/1}$ टेः $^{6/1}$ लोपः $^{1/1}$।

लोप is the substitute in the place of टि of भ-संज्ञक अङ्ग when डित्-प्रत्यय follows.

[LSK] कतरत् $^{1/1, 2/1}$, कतरद् $^{1/1, 2/1}$ ॥

कतर + सुँ

कतर + अद् 7.1.25 अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । ~ नपुंसकेभ्यः स्वमोः

कतर् + अद् 6.4.143 टेः । ~ डिति भस्य लोपः

कतरत् 8.4.56 वाऽवसाने । चर्

[LSK] कतरे $^{1/2, 2/2}$ । कतराणि $^{1/3, 2/3}$ । हे कतरत् $^{S1/1}$ । शेषम् $^{1/1}$ पुंवत् ^{0}॥

[LSK] एवम् ^{0} कतमत् $^{1/1}$। इतरत् $^{1/1}$ । अन्यत् $^{1/1}$ । अन्यतरत् $^{1/1}$।

[LSK] अन्यतमस्य $^{6/1}$ तु ^{0} अन्यतमम् ^{0} इति एव ^{0} ।

अन्यतम is counted neither in डतरादि-गण, nor सर्वादि-गण, thus it declines like ज्ञान.

Summary of declension of कतर (अ-न-2)

नपुंसकलिङ्ग-सर्वनामसंज्ञक-शब्द in डतरादिगण

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	कतर + सुँ कतर + अद्ड् 7.1.25 कतर् + अद् 6.4.143 **कतरत्/कतरद्** 8.4.56	कतर + औ कतर + शी 7.1.19 **कतरे** 6.1.87	कतर + जस् कतर + शि 7.1.20 कतरन् + इ 7.1.72 **कतराणि** 6.4.8, 8.4.2
S1	same as above	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	कतरेण	कतराभ्याम्	कतरैः
4	कतरस्मै	same as above	कतरेभ्यः
5	कतरस्मात्/कतरस्माद्	same as above	same as above
6	कतरस्य	कतरयोः	कतरेषाम्
7	कतरस्मिन्	same as above	कतरेषु

The third case onwards declines like अ-ending masculine सर्वनाम.

(वार्तिकम्) एकतरात्प्रतिषेधो वक्तव्यः ।

The prohibition of अद्ड्-आदेश after एकतर should have been told.

एकतरात्$^{5/1}$ प्रतिषेधः $^{1/1}$ वक्तव्यः $^{1/1}$।

3 words in the वार्तिक

- एकतरात् 5/1 – एक + डतर by 5.3.94 एकाच्च प्राचाम् ।; in पूर्वपञ्चमी.
- प्रतिषेधः 1/1 – Prohibition of अद्ड् आदेश enjoined by 7.1.25 अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः ।.
- वक्तव्यः 1/1 – वच् + तव्य; "has to be said".

[LSK] एकतरम्$^{1/1, 2/1}$ ।

एकतर + सुँ

एकतर + अम् After 7.1.25 अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः । is negated by (वार्तिकम्) एकतरात्प्रतिषेधो वक्तव्यः ।, 7.1.24 अतोऽम् । takes place.

एकतरम्　　6.1.107 अमि पूर्वः । ~ अकः एकः पूर्वपरयोः संहितायाम्

<u>आ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) श्रीपा</u>

श्रियम् पाति इति श्रीपम् (कुलम्) । That which protects wealth.

श्री + पा रक्षणे + क्विप्

श्रीपा

[विधिसूत्रम्] 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य ।

The last letter of अच्-ending neuter प्रातिपदिक should become short.

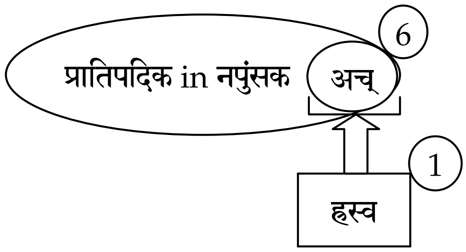

ह्रस्वः $^{1/1}$ नपुंसके $^{7/1}$ प्रातिपदिकस्य $^{6/1}$ ।

3 words in the सूत्र; no अनुवृत्ति is required.

- ह्रस्वः 1/1 – This is आदेश. By hearing ह्रस्व, 1.2.28 अचश्च । will come and it becomes adjective to प्रातिपदिकस्य, resulting in "अजन्तस्य प्रातिपदिकस्य" with तदन्तविधि.
- नपुंसके 7/1 – In विषयसप्तमी; "in neuter".
- प्रातिपदिकस्य 6/1 – In स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] अजन्तस्य $^{6/1}$ इति ^{0} एव ^{0} ।

Only for अच्-ending word.

[LSK] श्रीपम् $^{1/1}$ ज्ञानवत् ^{0} ।

After becoming a short अ-ending प्रातिपदिक, it declines exactly like ज्ञान.

श्रीपा

श्रीप　1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।, with the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य ।

<u>इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) वारि</u>

वृञ् वरणे + णिच् + क्ञ् (उ०)

वारि

[विधिसूत्रम्] 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्

There is लुक् elision for सुँ and अम् when preceded by neuter अङ्ग.

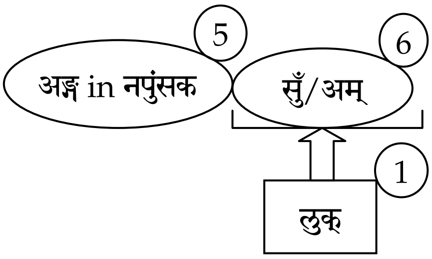

सुँ-अमोः 6/2 नपुंसकात् 5/1। ~ लुक् 1/1

2 words in the सूत्र; 1 word as अनुवृत्ति

- सुँ-अमोः 6/2 – सुः च अम् च स्वमौ (ID), तयोः।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- नपुंसकात् 5/1 – In पूर्वपञ्चमी.
- लुक् 1/1 – This is आदेश. लुक् elision elides entire प्रत्यय.

[LSK] लुक् 1/1 स्यात् III/1 ।

लुक् is the substitute in the place of सु and अम् after neuter अङ्ग.

[LSK] वारि 1/1॥

वारि + सुँ

वारि 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्

वारि + औ

वारि + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ शी औङः

वारि + ई 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8, 1.3.9

To be continued…

[विधिसूत्रम्] 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

नुम्-आगम is attached to an इक्-ending neuter word when अच्-beginning विभक्ति follows.

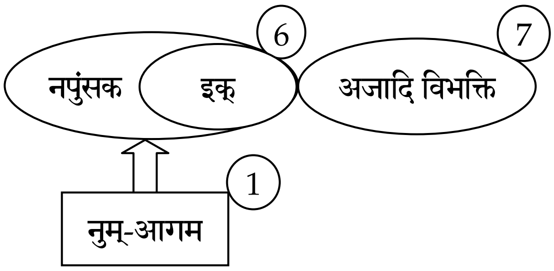

इकः 6/1 अचि 7/1 विभक्तौ 7/1 । ~ नुम् 1/1 नपुंसकस्य 6/1

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- इकः 6/1 – This is adjective to नपुंसकस्य, thus understood as "इगन्तस्य नपुंसकस्य" together with तदन्तविधि.
- अचि 7/1 – This is adjective to विभक्तौ, thus understood as "अजादौ विभक्तौ" together with तदादिविधि.
- विभक्तौ 7/1 – In परसप्तमी.
- नुम् 1/1 – This is आगम. Being मित्, the परिभाषासूत्र 1.1.47 मिदचोऽन्त्यात्परः। is required.
- नपुंसकस्य 6/1 – In स्थानेयोगा षष्ठी.

[LSK] इगन्तस्य 6/1 क्लीबस्य 6/1 नुम् 1/1 अचि 7/1 विभक्तौ 7/1 ॥

नुम् is the augment for इक्-ending neuter word when followed by अच्-beginning declensional suffix.

[LSK] वारिणी 1/2 ।

वारि + औ	
वारि + शी	7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ शी औङः
वारि + ई	1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8, 1.3.9
वारिन् + ई	7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्
वारिणी	8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।

[LSK] वारीणि [1/3] ।

वारि + जस्

वारि + शि 7.1.20 जश्शसोः शिः । ~ नपुंसकात्

वारिन् + इ 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

वारीन् + इ 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ न उपधायाः दीर्घः

वारीणि 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि ।

Here in जस्, both 7.1.72 नपुंसकस्य झलचः । ~ नुम् सर्वनामस्थाने and 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम् are applicable. There is no agreement among grammarians regarding which one of the sūtras should be applied. Either of the sūtras can be used since the results are the same. Thus there is no point in discussion.

[LSK] "न लुमता" इति [0] अस्य [6/1] अनित्यत्वात् [5/1] पक्षे [7/1] सम्बुद्धि-निमित्तः [1/1] गुणः [1/1] । हे [0] वारे [S1/1], हे [0] वारि [S1/1] ।

Because 1.1.63 न लुमताङ्गस्य । ~ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् is not always applicable, when it does not take effect, गुण by 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । ~ सम्बुद्धौ takes place, making सम्बुद्धि which was elided by लुक् as निमित्त. Thus both forms with गुण and without are heard.

वारि + सुँ [S1/1]

वारि 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्

Here, as परिभाषासूत्र 1.1.62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् । tells that an elided प्रत्यय can still be निमित्त for another sūtra, 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । ~ सम्बुद्धौ, whose निमित्त is सुँ, is applicable. This is debarred by 1.1.63 न लुमताङ्गस्य । ~ प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् because the प्रत्यय was elided by लुक् elision.

However, this sūtra is अनित्य, not always applicable, therefore गुण can also take place in this particular case.

वारे 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । ~ सम्बुद्धौ

Side note:

[LSK टिप्पणी ६] "इकोऽचि विभक्तौ" इति अत्र अचि-ग्रहणात् "न लुमता -" इति निषेधः अनित्यः, तथा हि –

By mentioning of अचि in 7.2.73, अनित्यत्व of 1.1.63 is understood. To explain –

अच्-ग्रहणं हलादि-व्यावृत्त्यर्थम् ।

The mentioning of अचि is to exclude हलादि suffix to follow.

तत्र नुमि सति अपि "स्वादिषु -" इति पदत्वे न-लोपे वारिभ्याम् इति-आदौ रूपे विशेष-अभावः।

Even नुम् is given (when हलादि follows), with the पद-संज्ञा, 8.2.7 can elide the न्. Thus there is no difference in form.

सम्बोधने नुमि "न ङिसम्बुद्ध्योः" इति निषेधेन नकार-लोप-अभावे तत्र नकार-श्रवण-आपत्तिः इति तु न वाच्यम्, सम्बुद्धेः लुका लुप्तत्वेन तत्र प्रत्ययलक्षण-अप्रवृत्तेः।

In सम्बोधन, when नुम् comes, it should not be said that "नलोप is negated by 8.2.8, then it will fall into the situation where न् is heard", because सम्बुद्धि सुँ is elided by लुक्, thus it cannot bring नुम् by "न लुमताऽङ्गस्य".

एवं हलादौ दोष-अभावेन "अचि" ग्रहणं व्यर्हं सत् "न लुमता -" इति निषेधस्य अनित्यत्वं कल्पयति (ज्ञापयति) ।

In this way, when हलादि follows, there is no problem without "अचि". Mentioning of अचि being useless, (but it is actually not,) it makes you know अनित्यत्व of "न लुमता -".

तथा सति प्रत्ययलक्षणेन सम्बोधने नुमि नकारश्रवणं स्यात् अतः तद्-वारणाय "अचि" इति स्व-अंशे चारितार्थम् ।

When "न लुमता -" is अनित्य, नुम् will come in सम्बोधन. In order to negate this, mentioning of "अचि" has its own usefulness.

फलं च ज्ञापनस्य - "हे त्रपो, हे त्रपु" इति भाष्यप्रयोगसिद्धिः इति-आदि ॥

This is seen in भाष्य.

By ending with short इ, वारि gains घि-संज्ञा by 1.4.7 शेषो घ्यसखि ।.

वारि + टा $^{3/1}$

वारि + ना 7.1.73 इकोऽचिविभक्तौ। ~ नपुंसकस्यनुम् and 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । are विप्रतिषेध.

By 1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम् ।, ना-आदेश by 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । takes place.

वारिणा 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि। ~ रषाभ्यां नो णः समानपदे

वारि + ङे $^{4/1}$

Here, there is विप्रतिषेध situation between 7.1.73 इकोऽचिविभक्तौ। and 7.3.111 घेर्ङिति।. By 1.4.2 विप्रतिषेधे परं कार्यम्।, गुण which is told in परसूत्र should take place.

[LSK] "घेर्ङिति" इति ^{0} गुणे $^{7/1}$ प्राप्ते $^{7/1}$ –

When गुण is to take place, the next vārtika gives पूर्वविप्रतिषेध.

(वार्तिकम्) वृद्ध्यौत्त्वतृज्वद्भावगुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन ।

नुम् takes precedence over वृद्धि, औत्त्व, तृज्वद्भाव,andगुण.

वृद्धि-औत्त्व-तृज्वद्भाव-गुणेभ्यः $^{5/3}$ नुम् $^{1/1}$ पूर्व-विप्रतिषेधेन $^{3/1}$ ।

3 words in the वार्तिक

- वृद्धि-औत्त्व-तृज्वद्भाव-गुणेभ्यः 5/3 – In विभक्ते (different from, other than) पञ्चमी connected to कार्यम्.
  1. वृद्धि–By 7.2.115 अचो ञ्णिति।. For example, अतिसखीनि.
  2. औत्त्व – By 7.3.119अच्च घेः।. For example, वारिणि.
  3. तृज्वद्भाव – By 7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि । ~ तृज्वत्क्रोष्टुः. For example, क्रोष्टूनि.
  4. गुण – By 7.3.111 घेर्ङिति।. For example, वारिणे.

Notice that all these sūtras are पर to sūtras enjoining नुम्.

- नुम् 1/1 – This is the कार्य, to be done.नुम्-आगम is taught from 7.1.58 इदितो नुम् धातोः। to 7.1.83.
- पूर्व-विप्रतिषेधेन 3/1 –In हेतौतृतीया. This is the reason for नुम्-आगम to take precedence.
  "Because of पूर्वविप्रतिषेध"

[LSK] वारिणे $^{4/1}$।

वारि + ङे

वारि न् + ए 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नुम् and 7.3.111 घेर्ङिति। are विप्रतिषेध.

with (वा०) वृद्ध्यौत्त्वतृज्वद्भावगुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन ।, नुम् should take place.

वारिण् + ए 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि। ~ रषाभ्यां नो णः समानपदे

[LSK] वारिणः $^{5/1, 6/1}$। वारिणोः $^{6/2}$।

In the same manner, 7.1.73 इकोऽचिविभक्तौ। takes place by पूर्वविप्रतिषेध.

[LSK] "नुमचिर" इति^{0} नुट्$^{1/1}$ । वारीणाम्$^{6/3}$ ।

वारि + आम्

वारि + न् आम् Even though 7.1.73 इकोऽचिविभक्तौ। is applicable,

7.1.54 ह्रस्वनद्यापोनुट् । takes place by (वार्तिकम्) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्योनुट्पूर्वविप्रतिषेधेन।.

वारी + नाम् 6.4.3 नामि। ~ अचः अङ्गस्य दीर्घः

वारी + णाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि। ~ रषाभ्यां नो णः समानपदे

[LSK] वारिणि$^{7/1}$।

वारि + ङि

वारि न् + इ 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नुम् and 7.3.119 अच्च घेः। are विप्रतिषेध.

with (वा०) वृद्ध्यौत्त्वतृज्वद्भावगुणेभ्योनुम्पूर्वविप्रतिषेधेन।, नुम् should take place.

वारिण् + इ 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि। ~ रषाभ्यां नो णः समानपदे

[LSK] हलादौ$^{7/1}$ हरिवत्^{0}॥

When हल्-beginning प्रत्यय follows, it declines like हरि.

Summary of declension of वारि (इ-न-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	वारि + सुँ **वारि** <u>7.1.23</u>	वारि + औ वारि + शी 7.1.19 वारिन् + ई <u>7.1.73</u> **वारिणी** 8.4.2	वारि + जस् वारि + शि 7.1.20 वारिन् + इ <u>7.1.73</u> वारीन् + इ 6.4.8 **वारीणि** 8.4.2
S1	वारि + सुँ **वारि** <u>7.1.23</u> पक्षे **वारे** 7.3.109	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	वारि + टा वारि + ना 7.3.120 **वारिणा** 8.4.2	वारिभ्याम्	वारिभिः
4	वारि + ङे वारिन् + ए <u>7.1.73, (वा०)</u> **वारिणे** 8.4.2	same as above	वारिभ्यः
5	वारि + ङसिँ वारिन् + अस् <u>7.1.73, (वा०)</u> **वारिणः** 8.4.2	same as above	same as above
6	same as above	वारि + ओस् वारिन् + ओस् <u>7.1.73, (वा०)</u> **वारिणोः** 8.4.2	वारि + आम् वारि + न् आम् 7.1.54, (वा०) वारी + नाम् 6.4.3 **वारीणाम्** 8.4.2
7	वारि + ङि वारिन् + इ <u>7.1.73, (वा०)</u> **वारिणि** 8.4.2	same as above	वारि + सु वारि + षु 8.3.59

<u>इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (2) दधि</u>

दधि (curd) declines like वारि up to 3^{rd}case. 3rd case onwards the next sūtra is applied.

[विधिसूत्रम्] 7.1.75 अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङ्ङुदात्तः । ~ अक्षु विभक्तिषु तृतीयादिषु

3^{rd}case onwards, these 4 प्रातिपदिक take अनङ्-आदेश when अच्-beginning विभक्ति follows.

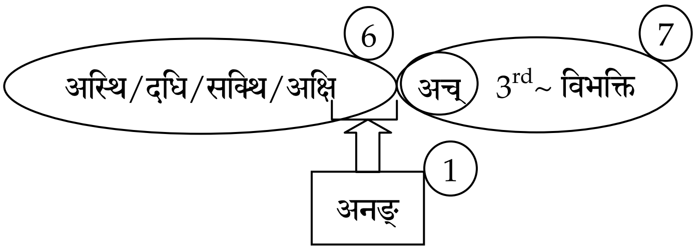

अस्थि-दधि-सक्थि-अक्ष्णाम् $^{6/3}$ अनङ् $^{1/1}$ उदात्तः$^{1/1}$। ~ अक्षु$^{7/3}$ विभक्तिषु$^{7/3}$ तृतीयादिषु$^{7/3}$

3 words in the सूत्र; 3 words as अनुवृत्ति

- अस्थि-दधि-सक्थि-अक्ष्णाम् 6/3 – अस्थि (bone) च दधि (curd) च सक्थि (thigh) च अक्षि (eye) च अस्थि-दधि-सक्थि-अक्षीणि (ID), तेषाम् ।; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- अनङ् 1/1 – This is आदेश. ङ् is इत् by 1.3.3 हलन्त्यम् ।, and अ after न् is उच्चारणार्थ.The content is अन्. Being ङित्, this replaces only the last letter by 1.1.53 ङिच्च । ~ अलः अन्त्यस्य
- उदात्तः 1/1 – This is adjective to आदेश.
- अक्षु 7/3 – From 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ।. अचि undergoes वचनविपरिणाम to match with तृतीयादिषु. प्रातिपदिक अच् with सुप्, the last च् becomes क् by 8.2.30 चोः कुः।, then 8.3.59 आदेशप्रत्यययोः।.
- विभक्तिषु 7/3 – From 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ।. विभक्तौ undergoes वचनविपरिणाम to match with तृतीयादिषु.
- तृतीयादिषु 7/3 – From 7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य ।.

[LSK] एषाम् $^{6/3}$ अनङ् $^{1/1}$ स्यात् $^{III/1}$ टा-आदौ $^{7/1}$ अचि $^{7/1}$।

अनङ् is the substitute in the place of the last letter of these 4 words when अच्-beginning सुप्-प्रत्यय 3rd case onward follows.

दधि + टा

दध् अन् + आ   7.1.75 अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङ्ङुदात्तः।~ अक्षु विभक्तिषु तृतीयादिषु

To be continued…

[विधिसूत्रम्] 6.4.134 अल्लोपोऽनः । ~ भस्य अङ्गस्य

Of अन्-ending भ-संज्ञक अङ्ग, there is लोप of अ in अन्.

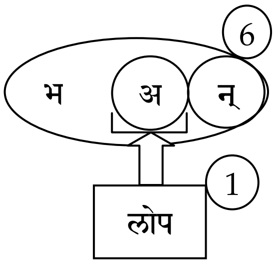

अत् 6/1 लोपः 1/1 अनः 6/1। ~ भस्य 6/1 अङ्गस्य 6/1

3 words in the सूत्र; 2 words as अनुवृत्ति

- अत् 6/1 – Short अ; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- लोपः 1/1 – This is आदेश.
- अनः 6/1 – प्रातिपदिक is अन्; in सम्बन्धषष्ठी to अत्.
- भस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.129 भस्य।.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1अङ्गस्य।.

[LSK] अङ्ग-अवयवः 1/1 असर्वनामस्थान-य्-अच्-आदि-सु-आदि-परः 1/1 यः 1/1 अन् 1/1 तस्य 6/1 अकारस्य 6/1 लोपः 1/1।

लोप is the substitute in the place of अ of अन् which is a part of अङ्ग followed by य् or अच् beginning सु, etc. प्रत्यय, excluding सर्वनामस्थान.[18]

[LSK] दध्ना 3/1 ।

दधि + टा

दध् अन् + आ 7.1.75 अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः। ~ अक्षुविभक्तिषुतृतीयादिषु

दध् न् + आ 6.4.134 अल्लोपोऽनः। ~ भस्य अङ्गस्य

[LSK] दध्ने 4/1 ।दध्नः 5/1 ।दध्नः 6/1 ।दध्नोः 6/2 ।दध्नोः 7/2 ।

---

[18] In कौमुदी, तदन्तविधि is not used in order to avoid an unwanted possibility in the case of अनस्तक्षन् + टा, etc. in which अन् is found at the end, as well as in the middle of भसंज्ञक-अङ्ग. The वृत्ति reflects that consideration. In काशिका, अनः is duplicated and तदन्तविधि is used.

[विधिसूत्रम्] 6.4.136 विभाषा ङिश्योः । ~ अत् लोपः अनः भस्य अङ्गस्य

When ङि or शी is following, लोप of अ in अन् is optional.

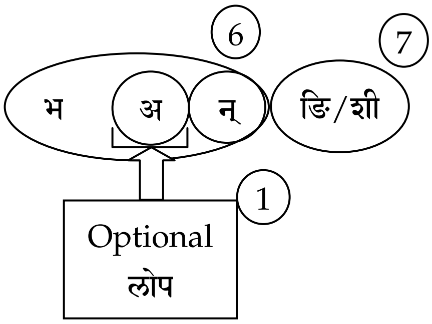

विभाषा 1/1 ङि-श्योः 7/2 । ~ अत् 6/1 लोपः 1/1 अनः 6/1 भस्य 6/1 अङ्गस्य 6/1

2 words in the सूत्र; 5 words as अनुवृत्ति

- विभाषा 1/1 – लोप of अ is optional.
- ङि-श्योः 7/2 – ङिः च शी च ङिशयौ (ID) ।; in परसप्तमी.
- अत् 6/1 – short अ; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- लोपः 1/1 – This is आदेश.
- अनः 6/1 – प्रातिपदिक is अन्; in सम्बन्धषष्ठी.
- भस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.129 भस्य।.
- अङ्गस्य 6/1 – From अधिकारसूत्र 6.4.1 अङ्गस्य।.

[LSK]अङ्ग-अवयवः 1/1 असर्वनामस्थान-य्-अच्-आदि-सु-आदि-परः 1/1 यः 1/1 अन् 1/1 तस्य 6/1 अकारस्य 6/1 लोपः 1/1 वा 0 स्यात् III/1 ङि-श्योः 7/2 परयोः 7/2 ।

लोप is the optional substitute in the place of अ of अन् which is a part of अङ्ग followed by य् or अच् beginning सु, etc. प्रत्यय, excluding सर्वनामस्थान, when ङि or शी is following.

[LSK] दध्नि, दधनि 7/1 ।

दधि + ङि

दध् अन् + इ   7.1.75 अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः। ~ अक्षु विभक्तिषु तृतीयादिषु

दध् न् + इ   6.4.136 विभाषा ङिश्योः। ~ अत्लोपः अनः भस्य अङ्गस्य

दध्नि

पक्षे

दधनि   अ does not get elided.

[LSK] शेषम्$^{1/1}$ वारिवत्^{0} । एवम्^{0} अस्थि-सक्थि-अक्षि$^{1/1}$ ।

The rest declines like वारि. The other three words in the sūtra 7.1.75 अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः। decline in the same manner.

Summary of declension of दधि (इ-न-2)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	दधि + सुँ **दधि** 7.1.23	दधि + औ दधि + शी 7.1.19 दधिन् + ई 7.1.73 **दधिनी**	दधि + जस् दधि + शि 7.1.20 दधिन् + इ 7.1.73 **दधीनि** 6.4.8
S1	दधि + सुँ **दधि** 7.1.23 पक्षे **दधे** 7.3.109	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	दधि + टा दधन् + आ 7.1.75 **दध्ना** 6.4.134	**दधिभ्याम्**	**दधिभिः**
4	दधि + ङे दधन् + ए 7.1.75 **दध्ने** 6.4.134	same as above	**दधिभ्यः**
5	दधि + ङसिँ दधन् + अस् 7.1.75 दध्न् + अस् 6.4.134 **दध्नः** 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	दधि + ओस् दधन् + ओस् 7.1.75 दध्न् + ओस् 6.4.134 **दध्नोः** 8.2.66, 8.3.15	दधि + आम् दधन् + आम् 7.1.75 दध्न् + आम् 6.4.134 **दध्नाम्**
7	दधि + ङि दधन् + इ 7.1.75 **दध्नि** 6.4.136 पक्षे **दधिनि**	same as above	**दधिषु** 8.3.59

The rest declines like वारि.

<u>इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (3) द्वि</u>

द्वि (two) in neuter is not taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

Counted in त्यदादिगण, द्वि-शब्द takes अ आदेश when विभक्ति follows.

द्वि + औ 1/2, 2/2

द्व् अ + औ　　7.2.102 त्यदादीनामः ।

द्व + शी　　7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ औङः शी

द्व + ई　　1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8 लशक्वतद्धिते ।, 1.3.9 तस्य लोपः ।

द्वे　　6.1.87 आद्गुणः ।

Summary of declension of द्वि (इ-न-3)

त्यदादिगणे पठितः सर्वनामसंज्ञक-द्विशब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1		द्वे 7.2.102, 7.1.19, 6.1.87	
S1			
2		same as above	
3		द्वाभ्याम् 7.2.102, 7.3.102	
4		same as above	
5		same as above	
6		द्वयोः 7.2.102, 7.3.104, 6.1.78	
7		same as above	

The entire declension looks the same as for द्वि in feminine, but the प्रक्रिया is totally different.

इ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (4) त्रि

त्रि (three) in neuter is not taught in लघुसिद्धान्तकौमुदी.

In the first two विभक्तिs, because of शि-आदेश which is termed सर्वनामस्थान, नुम्-आगम and उपधादीर्घ take place. From the third विभक्ति onwards, the declension is the same as for masculine.

What makes त्रि-शब्द special is 7.1.53 त्रेयस्त्रयः । in 6/3.

त्रि + आम् $^{6/3}$

त्रय + आम् 7.1.53 त्रेयस्त्रयः। ~ आमि

त्रया + न् आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् ।

त्रया + नाम् 6.4.3 नामि । ~ दीर्घः

त्रया + नाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

Summary of declension of त्रि (इ-न-4)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1			त्रीणि 7.1.20, 7.1.73, 6.4.8, 8.4.2
S1			
2			same as above
3			त्रिभिः 8.2.66, 8.3.15
4			त्रिभ्यः 8.2.66, 8.3.15
5			same as above
6			त्रयाणाम् 7.1.53, 7.1.54, 6.4.3, 8.4.2
7			त्रिषु 8.3.59

ई-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) सधी

शोभना धीः यस्य तत् सुधि (मित्रम्) । The one who has good intellect.

सु + धी 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ समासः बहुव्रीहिः

सुधी 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

This word can be in any gender, depending on its विशेष्य.

[LSK] सुधि $^{1/1}$ ।

सुधी

सुधि 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।, with the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य ।

सुधि + सुँ

सुधि 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्

[LSK] सुधिनी $^{1/2}$ ।

सुधि + औ

सुधि + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ शी औङः

सुधि + ई 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8, 1.3.9

सुधिन् + ई 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

सुधिनी

[LSK] सुधीनि $^{1/3}$ ।

सुधि + जस्

सुधि + शि 7.1.20 जश्शसोः शिः । ~ नपुंसकात्

सुधि न् + इ 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

सुधीन् + ई 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ न उपधायाः दीर्घः

सुधीनि

[LSK] हे सुधे $^{S1/1}$, हे सुधि $^{S1/1}$॥

सुधि + सुँ $^{S1/1}$

सुधि 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्

सुधे 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः । ~ सम्बुद्धौ, because of अनित्यत्व of 1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य।

[अतिदेशसूत्रम्] 7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य ।

~ इक् नपुंसकम् अक्षु विभक्तिषु

An इक्-ending neuter word which can be used in masculine in the same sense, followed by अच्-beginning 3rd case विभक्ति onwards, declines like masculine, in the opinion of grammarian गालव.

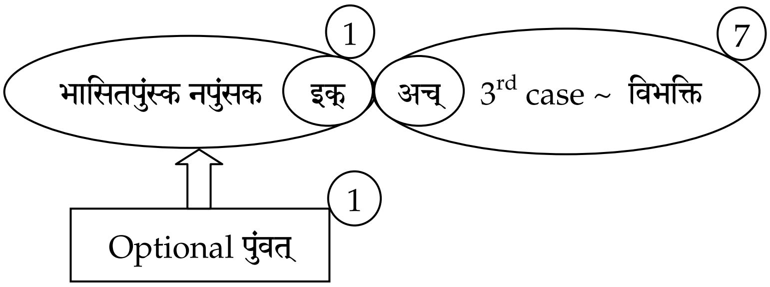

तृतीयादिषु 7/3 भाषितपुंस्कम् 1/1 पुंवत् 0 गालवस्य 6/1 । ~ इक् 1/1 नपुंसकम् 1/1 अक्षु 7/3 विभक्तिषु 7/3

4 words in the सूत्र; 4 words are अनुवृत्ति

- तृतीयादिषु 7/3 – सुप्-प्रत्यय् starting from टा.
- भाषितपुंस्कम् 1/1 – This is adjective to शब्दस्वरूपम्. भाषितः (said, communicated) पुमान् येन तत् भाषितपुंसुकम् (116B) प्रवृत्ति-निमित्तम् (an idea which makes one employ words) । तद् अस्य अस्ति इति 5.2.126 अर्शआदिभ्योऽच् ।
- पुंवत् 0 – शब्दस्वरूप in neuter will behave like masculine.
- गालवस्य 6/1 – गालव is the name of a grammarian; in सम्बन्धषष्ठी to मते, which is supplied, resulting in "in the opinion of गालव ऋषि", indicating this is optional.
- इक् 1/1 – From 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ।, इकः undergoes विभक्तिविपरिणाम to match with भाषितपुंस्कम्.
- नपुंसकम् 1/1 – From 7.1.72 नपुंसकस्य झलचः।, नपुंसकस्य undergoes विभक्तिविपरिणाम to match with भाषितपुंस्कम्.
- अक्षु 7/3 – From 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ।. अचि undergoes वचनविपरिणाम to match with तृतीयादिषु.
- विभक्तिषु 7/3 – From 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ।. विभक्तौ undergoes वचनविपरिणाम to match with तृतीयादिषु.

[LSK] प्रवृत्तिनिमित्त-ऐक्ये 7/1 भाषित-पुंस्कम् 1/1 इक्-अन्तम् 1/1 क्लीबम् 1/1 पुंवत् 0 वा 0 टा-आदौ 7/1 अचि 7/1 ।

इक्-ending neuter word which communicates in the same sense as the masculine word, optionally declines like masculine when अच्-beginning 3rd case onwards विभक्ति follows.

प्रवृत्तिनिमित्त of प्रातिपदिक सुधी in neuter is शोभन-ध्यान-कर्तृत्व. The same thing can be said in masculine. Thus this प्रातिपदिक सुधी is भाषितपुंस्क, a word which has the meaning by which masculine word is conveyed.

Note that the भाषितपुंस्क is examined before applying 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।[19].

[LSK] सुधिया 3/1, सुधिना 3/1 इत्यादि 1/1।

सुधी	This word is भाषितपुंस्क.
सुधि	1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।
सुधि + टा	It can decline like masculine by 7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य । ~ इक् नपुंसकम् अक्षु विभक्तिषु
सुधिय् + आ	6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगान्तस्य । ~ यण् is negated by 6.4.85 न भूसुधियोः।, then इयङ् by 6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ।
सुधिया	

[19] [LSK टिप्पणी ३] सुधीशब्दस्य प्रवृत्तिनिमित्तं शोभन-ध्यान-कर्तृत्वम्, तत् च पुं-स्त्री-क्लीबेषु समानम्, तस्मिन् सति भाषितपुंस्क-सुधीशब्दस्य उक्तस्थाले (तृतीयादिषु etc.) वा पुंस्वद्भाव इति ।

The meaning of सुधि (सुधी) is "one who does a good meditation", which is the same among all three genders. When that is the case, under the conditions which were said, the सुधी word behaves like masculine.

एवं सुलुशब्दे शोभन-लवन-कर्तृकम्, धातृशब्दे धारण-पोषण-कर्तृत्वं त्रिषु (लिङ्गेषु) तुल्यम् ।

In the same manner, सुलु (सुलु) and धातृ are भाषितपुंस्क.

प्रद्यु-प्रभृतिषु तु न अनेन पुंवद्भाव-विकल्पः, इक्-अन्तस्य प्रद्यु-शदस्य भाषितपुंस्कत्व-अभावात्, भाषितपुंस्कस्य प्रद्यो-शब्दस्य इक्-अन्तत्व-अभावात् ॥

However, in प्रद्यु (प्रद्यो) etc., there is no optional पुंवद्भाव by this sūtra, because there is no इक्-beginning masculine word conveying the same meaning, as प्रद्यो is the word which conveys the masculine meaning, but it does not begin with इक्.

पक्षे

सुधि + टा

सुधि + ना 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् ।

सुधिना

Summary of declension of सुधी (ई-न-1)

भाषितपुंस्क-इक्-अन्त-शब्दः

Before विभक्ति comes, the ending becomes ह्रस्व, and it declines like a ह्रस्व-इ-ending word.

सुधी

सुधि 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।, with the help of 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य ।

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	सुधि 7.1.23	सुधिनी 7.1.19, 7.1.73	सुधीनि 7.1.20, 7.1.73, 6.4.8
S1	सुधि 7.1.23 /सुधे 7.3.109	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	सुधिया 7.1.74, 6.4.85, 6.4.77 सुधिना 7.1.73	सुधिभ्याम्	सुधिभिः
4	सुधिये 7.1.74, 6.4.85, 6.4.77 सुधिने 7.1.73	same as above	सुधिभ्यः
5	सुधियः 7.1.74, 6.4.85, 6.4.77 सुधिनः 7.1.73, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	सुधियोः 7.1.74, 6.4.85, 6.4.77, 8.2.66, 8.3.15 सुधिनोः 7.1.73, 8.2.66, 8.3.15	सुधियाम् 7.1.74, 6.4.85, 6.4.77 सुधीनाम् (वा०) 7.1.54, 6.4.3
7	सुधियि 7.1.74, 6.4.85, 6.4.77 सुधिनि 7.1.73	same as above	सुधिषु 8.3.59

The rest declines like वारि.

उ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) मधु

मधु (honey) in neuter is not भाषितपुंस्क, as मधु in masculine conveys different meanings such as spring season, name of demon, etc. Therefore, it declines exactly like वारि.

Summary of declension of मधु (उ-न-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	मधु	मधुनी	मधूनि
S1	मधो/मधु	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	मधुना	मधुभ्याम्	मधुभिः
4	मधुने	same as above	मधुभ्यः
5	मधुनः	same as above	same as above
6	same as above	मधुनोः	मधूनाम्
7	मधुनि	same as above	मधुषु

The entire declension is like वारि.

ऊ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) सुलु

सुष्ठु लुनाति इति सुलु (शस्त्रम्) । That which cuts well, such as a sword.

सु + लुञ् + क्विप्

सुलु 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

This word can be in any gender, thus this is भाषितपुंस्क.

The difference from another भाषितपुंस्क word सुधी is that सुलु in पुंवत् takes यण् आदेश by 6.4.83 ओः सुपि।.

Summary of declension of सुलु (ऊ-न-1)

भाषितपुंस्क-इक्-अन्त-शब्दः

Before विभक्ति comes, the ending becomes ह्रस्व by 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य। resulting in सुलु.

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	सुलु 7.1.23	सुलुनी 7.1.19, 7.1.73	सुलुनि 7.1.20, 7.1.73, 6.4.8
S1	सुलु 7.1.23 /सुलो 7.3.109	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	सुल्वा 7.1.74, 6.4.83 सुलुना 7.1.73	सुलुभ्याम्	सुलुभिः
4	सुल्वे 7.1.74, 6.4.83 सुलुने 7.1.73	same as above	सुलुभ्यः
5	सुल्वः 7.1.74, 6.4.83, 8.2.66, 8.3.15 सुलुनः 7.1.73, 8.2.66, 8.3.15	same as above	same as above
6	same as above	सुल्वोः 7.1.74, 6.4.83, 8.2.66, 8.3.15 सुलुनोः 7.1.73, 8.2.66, 8.3.15	सुल्वाम् 7.1.74, 6.4.83 सुलुनाम् (वा०) 7.1.54, 6.4.3
7	सुल्वि 7.1.74, 6.4.83 सुलुनि 7.1.73	same as above	सुलुषु 8.3.59

ऋ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) धातृ

धातृ (one who sustains) can be in any gender, thus this is भाषितपुंस्क.

डुधाञ् धारणपोषणयोः (3U) to bear, to sustain + तृच् (कर्तरि)

[LSK] धातृ $^{1/1, 2/1}$ ।

धातृ + सुँ

धातृ 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक् [20]

[LSK] धातृणी $^{1/2, 2/2}$ ।

धातृ + औ

धातृ + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ औङः शी

धातृ + ई 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8लशक्वतद्धिते ।, 1.3.9 तस्य लोपः ।

धातृन् + ई 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नम् नपुंसकस्य

धातृणी (वा०) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ।

[LSK] धातृणि $^{1/3, 2/3}$ ।

धातृ + जस्

धातृ + शि 7.1.20 जश्शसोः शिः । नपुंसकात्

धातृ + इ 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8लशक्वतद्धिते ।, 1.3.9 तस्य लोपः ।

धातृन् + इ 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नम् नपुंसकस्य [21]

धातॄन् + इ 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ दीर्घः नोपधायाः

धातॄणि (वा०) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ।

---

[20] 7.1.97 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च । does not take place because 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक् is नित्य.

[21] 7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः। ~ गुणः does not take place because of वृद्धि-औत्त्व-तृज्वद्भाव-गुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन।.

[LSK] हे धातः [S1/1], हे धातृ [S1/1]।

Since सुँ is not सर्वस्थान in neuter, 7.3.110 ऋतो ङिसर्वस्थानयोः। does not take place. Instead, 7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः। ~ सम्बुद्धौ takes place.

धातृ + सुँ

धातृ	7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात्। ~ लुक्
धातर्	7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः। ~ सम्बुद्धौ, as the result of अनित्यत्व of 1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य।
धातः	8.2.66, 8.3.15

3rd case onwards, when अच्-beginning suffix follows, 7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य । ~ इक् नपुंसकम् अक्षु विभक्तिषु is applicable and two forms are to be made. One is like धातृ in masculine, and the other is like सुधी in neuter.

However, 6/3 is the exception.

[LSK] धातृणाम् [6/3]।

धातृ + आम् This word can decline like masculine by 7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य । ~ इक् नपुंसकम् अक्षु विभक्तिषु

पुंवद्भावपक्षे (when it declines like masculine)

धातृ + न् आम्	7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमि
धातृ + नाम्	6.4.3 नामि ।
धातृणाम्	(वा०) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ।

पुंवद्भाव-अभाव-पक्षे (when it declines as neuter)

धातृ + आम्

Here, 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नम् नपुंसकस्य and 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । ~ आमि are applicable. By (वा०) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन।, नुट् takes place. Then, the प्रक्रिया is the same as above, like masculine.

[LSK] एवम् [0] ज्ञातृ-आदयः [1/3]॥

In this manner, ज्ञातृ, etc., decline like धातृ.

Summary of declension of धातृ (ऋ-न-1)

भाषितपुंस्क-इक्-अन्त-शब्दः

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	धातृ 7.1.23	धातृणी 7.1.19, 7.1.73, (वा०)	धातृणि 7.1.20, 7.1.73, 6.4.8, (वा०)
S1	धातृ 7.1.23 /धातः 7.3.108	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	धात्रा 7.1.74, 6.1.77 धातृणा 7.1.73, (वा०)	धातृभ्याम्	धातृभिः
4	धात्रे 7.1.74, 6.1.77 धातृणे 7.1.73, (वा०)	same as above	धातृभ्यः
5	धातुः 7.1.74, 6.1.111, 8.2.24 धातृणः 7.1.73, 8.2.66, 8.3.15, (वा०)	same as above	same as above
6	same as above	धात्रोः 7.1.74, 6.1.77, 8.2.66, 8.3.15 धातृणोः 7.1.73, 8.2.66, 8.3.15, (वा०)	धातृणाम् 7.1.74, 7.1.54, 6.4.8, (वा०)
7	धातरि 7.1.74, 7.3.110 धातृणि 7.1.73, (वा०)	same as above	धातृषु 8.3.59

In S1/1, गुण by 6.4.110 ऋतो ङिसर्वस्थानयोः। caused by सम्बुद्धि which was elided by लुक्, as the result of अनित्यत्व of 1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य।.

After 3rd case, when अच्-beginning suffix follows, 7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य । ~ इक् नपुंसकम् अक्षु विभक्तिषु is applicable and two forms are to be made. One is like धातृ in masculine, and the other is like सुधी in neuter.

In 6/3, पुंवद्भाव-अभाव-पक्षे, नुट् by 7.1.54 takes precedence to नुम् by 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । by (वा०) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन।.

<u>ओ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) प्रद्यो</u>

प्रकृष्टा द्यौः यस्य/यस्मिन् तत् प्रद्यु (दिनम्)

प्र + द्यो 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ समासः बहुव्रीहिः

प्रद्यो 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

This word can be in any gender, depending on its विशेष्य. Therefore, प्रद्यो is भाषितपुंस्क. However, प्रद्यो is not इक्-ending. Thus 7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य । ~ इक् नपुंसकम् अक्षु विभक्तिषु does not apply here.

Before declension, 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य। is applied to make the last vowel ह्रस्व. Now, a question arises. What is the ह्रस्व form of ओ? By 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः।, the closest in terms of स्थान is taught. However, स्थान of ओ is कण्ठ and ओष्ठौ. The ह्रस्व of them are अ and उ. Thus, 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः। by itself cannot decide which ह्रस्व letter should be the आदेश for 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।.

For this situation, the next नियमसूत्र, giving restriction to 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः। is introduced.

[नियमसूत्रम्] 1.1.48 एच इग्घ्रस्वादेशे ।

When ह्रस्व is enjoined for एच्, only इक् should be the आदेश.

एचः $^{6/1}$ इक् $^{1/1}$ ह्रस्व-आदेशे $^{7/1}$ ।

3 words in the सूत्र; no word is required as अनुवृत्ति

- एचः 6/1 – प्रत्याहारः एच्, all diphthongs; in स्थानेयोगा षष्ठी.
- इक् 1/1 – Since ह्रस्व-आदेश is told, इक् is already included in ह्रस्व.
- ह्रस्व-आदेशे 7/1 – ह्रस्वस्य आदेशः ह्रस्वादेशः (6T), तस्मिन् ।; in सतिसप्तमी.

[LSK] आदिश्यमानेषु $^{7/3}$ ह्रस्वेषु $^{7/3}$ एचः $^{6/1}$ इक् $^{1/1}$ एव ^{0} स्यात् $^{III/1}$ ।

When ह्रस्व is taught to be आदेश for एच्, only इक् should be आदेश.

This sūtra brings नियम, restriction, to ह्रस्व-आदेश enjoined for एच्. It rules अ out of ह्रस्व-आदेश.

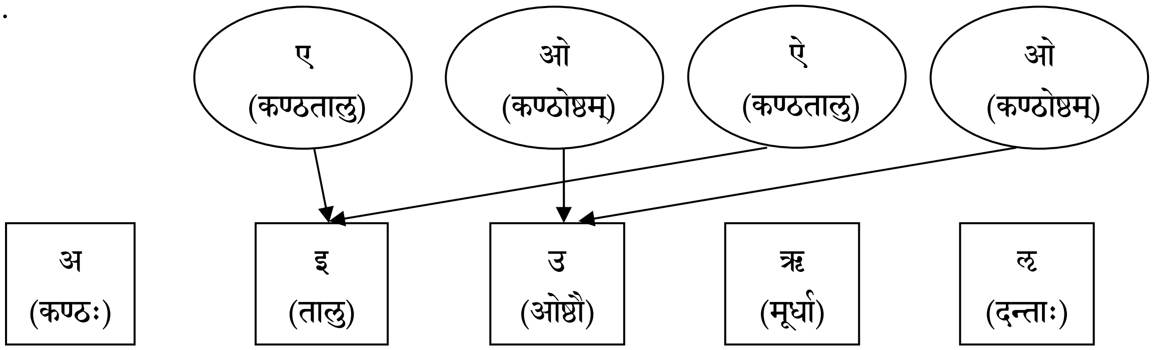

To choose one letter from एच्, 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः। is used. Then, इ for ए and ऐ, and उ for ओ and औ are understood.[22]

[LSK] प्रद्यु $^{1/1}$ ।

प्रद्यो

प्रद्यु 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।, with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य ।.

With the help of 1.1.48 एच इग्घ्रस्वादेशे । and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः।, आदेश is decided.

प्रद्यु + सुँ

प्रद्यु 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्

---

[22] 1.3.10 यथासङ्ख्यमनुदेशः समानाम् । is not used because this sūtra is नियम, not अपूर्वविधि (a fresh injunction), in which all the letters have to have चरितार्थ (usefulness). Here, being नियमसूत्र, some letters (ऋ, ऌ) can be left unused. This sūtra gives नियम for विधि in which ह्रस्व-आदेश is given for एच्.

[LSK] प्रद्युनी [1/2] ।

प्रद्यु + औ

प्रद्यु + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ शी औङः

प्रद्यु + ई 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8, 1.3.9

प्रद्यु न् + ई 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

प्रद्युनी

[LSK] प्रद्यूनि [1/3] ।

प्रद्यु + जस्

प्रद्यु + शि 7.1.20 जश्शसोः शिः । ~ नपुंसकात्

प्रद्यु न् + इ 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

प्रद्यून् + ई 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ न उपधायाः दीर्घः

प्रद्यूनि

[LSK] प्रद्युना [3/1] इत्यादि [1/1] ॥

प्रद्यु + टा

प्रद्यु + ना 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । ~ घेः

Summary of declension of प्रद्यो (ओ-न-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	प्रद्यु	प्रद्युनी	प्रद्यूनि
S1	प्रद्यो/प्रद्यु	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	प्रद्युना	प्रद्युभ्याम्	प्रद्युभिः
4	प्रद्युने	same as above	प्रद्युभ्यः
5	प्रद्युनः	same as above	same as above
6	same as above	प्रद्युनोः	प्रद्यूनाम्
7	प्रद्युनि	same as above	प्रद्युषु

The entire declension is like मधु.

ऐ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) प्रै

प्रकृष्टः राः यस्य/यस्मिन् तत् प्ररि (कुलम्)

प्र + रै 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ समासः बहुव्रीहिः

प्रै 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

[LSK] प्ररि 1/1 ।

प्रै

प्ररि 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।, with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य ।.

With the help of 1.1.48 एच इग्घ्रस्वादेशे । and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः।, आदेश is decided.

प्ररि + सुँ

प्ररि 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्[23]

[LSK] प्ररिणी 1/2 ।

प्ररि + औ

प्ररि + शी 7.1.19 नपुंसकाच्च । ~ शी औङः

प्ररि + ई 1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ ।, 1.3.8, 1.3.9

प्ररि न् + ई 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

प्ररिणी 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

[LSK] प्रीणि 1/3 ।

प्ररि + जस्

प्ररि + शि 7.1.20 जश्शसोः शिः । ~ नपुंसकात्

प्ररि न् + इ 7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ । ~ नपुंसकस्य नुम्

प्रीन् + ई 6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ । ~ न उपधायाः दीर्घः

प्रीणि 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

---

[23] 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक् is नित्य compared to 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ, which means, 7.1.23 can be applied before or after 7.2.85, while 7.2.85 cannot be applied after 7.1.23. Thus 7.1.23 takes precedence as told by (प०) पूर्वपर-नित्य-अन्तरङ्ग-अपवादानाम् उत्तरोत्तरो बलीयान् ।.

After लुक् elision of सुँ, the सुँ cannot become the निमित्त for 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ because of 1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य ।.

[LSK] प्ररिणा $^{3/1}$ ।

प्ररि + टा

प्ररि + ना 7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् । ~ घेः

प्ररिणा 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

[LSK] एकदेश-विकृतम् $^{1/1}$ अनन्यवत् ^{0} । प्रराभ्याम् ।

By this परिभाषा, "modification of one part does not make the whole entity into another", after modifying a part of प्रातिपदिक and becoming प्ररि, still 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ is applied.

प्ररि + भ्याम्

प्ररा + भ्याम् 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ

Note that this does not apply to 1/1 because सुँ is elided by लुक् and 1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य। debars the सुँ to be निमित्त for 7.2.85 रायो हलि । ~ आ विभक्तौ.

[LSK] प्रीणाम् $^{6/3}$ ॥

प्ररि + आम्

प्ररि + न् आम् 7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् । by (वार्तिकम्) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन ।

प्री + नाम् 6.4.3 नामि । ~ अचः अङ्गस्य दीर्घः

प्री + णाम् 8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि । ~ रषाभ्याम् नः णः समानपदे

Summary of declension of प्रै (ऐ-न-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	प्ररि	प्ररिणी	प्रीणि
S1	प्रे/प्ररि	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	प्ररिणा	प्रराभ्याम् 7.2.85	प्रराभिः 7.2.85
4	प्ररिणे	same as above	प्रराभ्यः 7.2.85
5	प्ररिणः	same as above	same as above
6	same as above	प्ररिणोः	प्रीणाम्
7	प्ररिणि	same as above	प्ररासु 7.2.85

औ-कारान्त-नपुंसकलिङ्गः (1) सुनौ

शोभना नौः यस्य/यस्मिन् तत् सुनु (कुलम्)

सु + नौ 2.2.24 अनेकमन्यपदार्थे । ~ समासः बहुव्रीहिः

सुनौ 1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च । ~ प्रातिपदिकम्

[LSK] सुनु $^{1/1}$ ।

सुनौ

सुनु 1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य।, with 1.1.52 अलोऽन्त्यस्य ।.

With the help of 1.1.48 एच इग्घ्रस्वादेशे । and 1.1.50 स्थानेऽन्तरतमः।, आदेश is decided.

सुनु + सुँ

सुनु 7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् । ~ लुक्

[LSK] सुनुनी $^{1/2}$ । सुनूनि $^{1/3}$ । सुनुना $^{3/1}$ इत्यादि $^{1/1}$ ॥

The entire declension is like मधु.

Summary of declension of सुनौ (औ-न-1)

	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
1	सुनु	सुनुनी	सुनूनि
S1	सुनो/सुनु	same as above	same as above
2	same as 1/1	same as above	same as above
3	सुनुना	सुनुभ्याम्	सुनुभिः
4	सुनुने	same as above	सुनुभ्यः
5	सुनुनः	same as above	same as above
6	same as above	सुनुनोः	सुनूनाम्
7	सुनुनि	same as above	सुनुषु

The entire declension is like मधु.

इति ^{0} अजन्त-नपुंसक-लिङ्गाः $^{1/3}$ ॥

Thus the section of अजन्त-नपुंसक-लिङ्गाः

Index

अ

अचि र ऋतः 7.2.100 216

अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ 6.4.77 138

अचो ञ्णिति 7.2.115 102

अच्च घेः 7.3.119 89

अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि 8.4.2 25

अतो भिस ऐस् 7.1.9 29

अतोऽम् 7.1.24 247

अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः 7.1.25 255

अनङ् सौ 7.1.93 93

अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः 1.1.36 59

अपृक्त एकाल् प्रत्ययः 1.2.41 96

अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् 6.4.11 ..159

अमि पूर्वः 6.1.107 22

अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः 7.3.107 129

अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् 1.2.45 2

अलोऽन्त्यात् पूर्व उपधा 1.1.65 94

अल्लोपोऽनः 6.4.134 267

अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः 7.1.75 266

आ

आकडारादेका संज्ञा 1.4.1 77

आङि चापः 7.3.105 195

आङो नाऽस्त्रियाम् 7.3.120 86

आटश्च 6.1.90 131

आण्नद्याः 7.3.112 130

आतो धातोः 6.4.140 79

आदेशप्रत्यययोः 8.3.59 42

आमि सर्वनाम्नः सुट् 7.1.52 52

इ

इकोऽचि विभक्तौ 7.1.73 260

इदुद्भ्याम् 7.3.117 211

ऋ

ऋत उत् 6.1.111 162

ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः 7.3.110 157

ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च 7.1.94 158

ऋन्नेभ्यो ङीप् 4.1.5 236

ए

एकवचनं सम्बुद्धिः 2.3.49 19

एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः 6.1.69 21

एच इग्घ्रस्वादेशे 1.1.48 282

एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य 6.4.82 140

ओ

ओः सुपि 6.4.83 172

ओसि च 7.3.104 39

औ

औङ आपः 7.1.18 193

औतोऽम्शसोः 6.1.93 187

औत् 7.3.118 104

क

कृत्तद्धितसमासाश्च 1.2.46 4

ख

ख्यत्यात् परस्य 6.1.112 103

ग

गतिश्च 1.4.60 148

गोतो णित् 7.1.90 186

घ

घेर्ङिति 7.3.111 87

ङ

ङसिँङसोश्च 6.1.110 88

ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ 7.1.15 51

ङिति ह्रस्वश्च 1.4.6 209
ङेराम्नद्याम्नीभ्यः 7.3.116 133
ङेर्यः 7.1.13 30
ङ्याप्-प्रातिपदिकात् 4.1.1 6

च

चुटू 1.3.7 16

ज

जराया जरसन्यतरस्याम् 7.2.101 67
जश्शसोः शिः 7.1.20 251
जसः शी 7.1.17 49
जसि च 7.3.109 83

ट

टाङसिँङसामिनात्स्याः 7.1.12 27
टेः 6.4.143 256

ड

डति च 1.1.25 110

त

तस्माच्छसो नः पुंसि 6.1.103 24
तृज्वत्क्रोष्टुः 7.1.95 156
तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य 7.1.74 273
त्यदादीनामः 7.2.102 120
त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ 7.2.99 215
त्रेस्त्रयः 7.1.53 118

द

दीर्घाज्जसि च 6.1.105 72
द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने 1.4.22 10

न

न तिसृचतसृ 6.4.4 217
न भूसुधियोः 6.4.85 152
न लुमताऽङ्गस्य 1.1.63 115
न विभक्तौ तुस्माः 1.3.4 18
न षट्स्वस्रादिभ्यः 4.1.10 240
नपुंसकस्य झलचः 7.1.72 252
नपुंसकाच्च 7.1.19 248
नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य 8.2.7 99
नादिचि 6.1.104 15
नामि 6.4.3 41
नृ च 6.4.6 184
नेयङुवङ्स्थानावस्त्री 1.4.4 230

प

पतिः समास एव 1.4.8 106
पदान्तस्य 8.4.37 26
परश्च 3.1.2 7
पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् 1.1.34 56
पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा 7.1.16 60
प्रत्ययः 3.1.1 7
प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् 1.1.62 114
प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः 1.1.61 112
प्रथमचरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च 1.1.33 62
प्रथमयोः पूर्वसवर्णः 6.1.102 14

ब

बहुगणवतुडति सङ्ख्या 1.1.23 109
बहुवचने झल्येत् 7.3.103 36
बहुषु बहुवचनम् 1.4.21 16

म

मिदचोऽन्त्यात् परः 1.1.47 253

य

यचि भम् 1.4.18 76
यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् 1.4.13 20
यस्येति च 6.4.148 249
याडापः 7.3.113 196
यू स्त्र्याख्यौ नदी 1.4.3 127

र

रात् सस्य 8.2.24 163
रायो हलि 7.2.85 189

ल

लशक्वतद्धिते 1.3.8 23

व

वर्षाभ्वश्च 6.4.84 177

वाऽम्शसोः 6.4.80 225

वामि 1.4.5 232

वावसाने 8.4.56 38

विभक्तिश्च 1.4.103 17

विभाषा ङिश्योः 6.4.136 268

विभाषा तृतीयादिष्वचि 7.1.97 161

विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ 1.1.28 202

विरामोऽवसानम् 1.4.110 11

श

शि सर्वनामस्थानम् 1.1.42 251

शेषो घ्यसखि 1.4.7 85

ष

षड्भ्यो लुक् 7.1.22 111

ष्णान्ता षट् 1.1.24 110

स

सख्युरसम्बुद्धौ 7.1.92 101

सम्बुद्धौ च 7.3.106 194

सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ 1.2.64 12

सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ 6.4.8 95

सर्वनाम्नः स्मै 7.1.14 50

सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च 7.3.114 200

सर्वादीनि सर्वनामानि 1.1.27 46

सुँपि च 7.3.102 28

सुडनपुंसकस्य 1.1.43 74

सुपः 1.4.103 8

स्त्रियां च 7.1.96 235

स्त्रियाः 6.4.79 224

स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ 1.1.56 31

स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् 1.1.35 58

स्वमोर्नपुंसकात् 7.1.23 259

स्वादिष्वसर्वनामस्थाने 1.4.17 75

स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिँभ्याम्भ्यस्ङसोसांङ्योस्सुप् 4.1.2 5

ह

हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुँतिस्यपृक्तं हल् 6.1.68 97

ह्रस्वनद्यापो नुट् 7.1.54 40

ह्रस्वस्य गुणः 7.3.108 84

ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य 1.2.47 258

परिभाषाः

(परिभाषा) एकदेशविकृतमनन्यवत् 69

(परिभाषा) निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति 69

(परिभाषा) पदाङ्गाधिकारे तस्य च तदन्तस्य च 68

वार्तिकानि

(वार्तिकम्) ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् 180

(वार्तिकम्) एकतरात्प्रतिषेधो वक्तव्यः 257

(वार्तिकम्) औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः 250

(वार्तिकम्) गतिकारकेतरपूर्वपदस्य यण् नेष्यते 149

(वार्तिकम्) तीयस्य ङित्सु वा 65

(वार्तिकम्) दृन्करपुनःपूर्वस्य भुवो यण् वक्तव्यः 178

(वार्तिकम्) द्विपर्य्यन्तानामेवेष्टिः 121

(वार्तिकम्) नुमचिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन 164

(वार्तिकम्) प्रथमलिङ्गग्रहणं च 128

(वार्तिकम्) वृद्ध्यौत्त्वतृज्वद्भावगुणेभ्यो नुम् पूर्वविप्रतिषेधेन .. 263

सूत्रक्रमः

1.1.23 बहुगणवतुडति सङ्ख्या 109

1.1.24 ष्णान्ता षट् 110

1.1.25 डति च 110

1.1.27 सर्वादीनि सर्वनामानि 46

1.1.28 विभाषा दिक्समासे बहुव्रीहौ 202

1.1.33 प्रथमचरमतयाल्पार्धकतिपयनेमाश्च 62

1.1.34 पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्यवस्थायामसंज्ञायाम् 56
1.1.35 स्वमज्ञातिधनाख्यायाम् 58
1.1.36 अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः 59
1.1.42 शि सर्वनामस्थानम् 251
1.1.43 सुडनपुंसकस्य 74
1.1.47 मिदचोऽन्त्यात् परः 253
1.1.48 एच इग्घ्रस्वादेशे 282
1.1.56 स्थानिवदादेशोऽनल्विधौ 31
1.1.61 प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः 112
1.1.62 प्रत्ययलोपे प्रत्ययलक्षणम् 114
1.1.63 न लुमताऽङ्गस्य 115
1.1.65 अलोऽन्त्यात् पूर्व उपधा 94
1.2.41 अपृक्त एकाल् प्रत्ययः 96
1.2.45 अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रातिपदिकम् 2
1.2.46 कृत्तद्धितसमासाश्च 4
1.2.47 ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य 258
1.2.64 सरूपाणामेकशेष एकविभक्तौ 12
1.3.4 न विभक्तौ तुस्माः 18
1.3.7 चुटू 16
1.3.8 लशक्वतद्धिते 23
1.4.1 आकडारादेका संज्ञा 77
1.4.103 विभक्तिश्च 17
1.4.103 सुपः 8
1.4.110 विरामोऽवसानम् 11
1.4.13 यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादि प्रत्ययेऽङ्गम् 20
1.4.17 स्वादिष्वसर्वनामस्थाने 75
1.4.18 यचि भम् 76
1.4.21 बहुषु बहुवचनम् 16
1.4.22 द्व्येकयोर्द्विवचनैकवचने 10
1.4.3 यू स्त्र्याख्यौ नदी 127
1.4.4 नेयङुवङ्स्थानावस्त्री 230
1.4.5 वामि 232
1.4.6 ङिति ह्रस्वश्च 209
1.4.60 गतिश्च 148
1.4.7 शेषो घ्यसखि 85
1.4.8 पतिः समास एव 106
2.3.49 एकवचनं सम्बुद्धिः 19
3.1.1 प्रत्ययः 7
3.1.2 परश्च 7
4.1.1 ङ्याप्-प्रातिपदिकात् 6
4.1.10 न षट्स्वस्रादिभ्यः 240
4.1.2 स्वौजसमौट्छष्टाभ्याम्भिस्ङेभ्याम्भ्यस्ङसिँभ्याम्भ्यस्-ङसोसांड्योस्सुप् 5
4.1.5 ऋन्नेभ्यो ङीप् 236
6.1.102 प्रथमयोः पूर्वसवर्णः 14
6.1.103 तस्माच्छसो नः पुंसि 24
6.1.104 नादिचि 15
6.1.105 दीर्घाज्जसि च 72
6.1.107 अमि पूर्वः 22
6.1.110 ङसिँङसोश्च 88
6.1.111 ऋत उत् 162
6.1.112 ख्यत्यात् परस्य 103
6.1.68 हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् सुँतिस्यपृक्तं हल् 97
6.1.69 एङ्ह्रस्वात्सम्बुद्धेः 21
6.1.90 आटश्च 131
6.1.93 औतोऽम्शसोः 187
6.4.11 अप्तृन्तृच्स्वसृनप्तृनेष्टृत्वष्टृक्षत्तृहोतृपोतृप्रशास्तृणाम् 159
6.4.134 अल्लोपोऽनः 267
6.4.136 विभाषा ङिश्योः 268
6.4.140 आतो धातोः 79
6.4.143 टेः 256
6.4.148 यस्येति च 249
6.4.3 नामि 41
6.4.4 न तिसृचतसृ 217
6.4.6 नृ च 184

6.4.77 अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरियङुवङौ 138
6.4.79 स्त्रियाः 224
6.4.8 सर्वनामस्थाने चासम्बुद्धौ 95
6.4.80 वाऽम्शसोः 225
6.4.82 एरनेकाचोऽसंयोगपूर्वस्य 140
6.4.83 ओः सुपि 172
6.4.84 वर्षाभ्वश्च 177
6.4.85 न भूसुधियोः 152
7.1.12 टाङसिँङसामिनात्स्याः 27
7.1.13 ङेर्यः 30
7.1.14 सर्वनाम्नः स्मै 50
7.1.15 ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ 51
7.1.16 पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा 60
7.1.17 जसः शी 49
7.1.18 औङ आपः 193
7.1.19 नपुंसकाच्च 248
7.1.20 जश्शसोः शिः 251
7.1.22 षड्भ्यो लुक् 111
7.1.23 स्वमोर्नपुंसकात् 259
7.1.24 अतोऽम् 247
7.1.25 अद्ड् डतरादिभ्यः पञ्चभ्यः 255
7.1.52 आमि सर्वनाम्नः सुट् 52
7.1.53 त्रेस्त्रयः 118
7.1.54 ह्रस्वनद्यापो नुट् 40
7.1.72 नपुंसकस्य झलचः 252
7.1.73 इकोऽचि विभक्तौ 260
7.1.74 तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद् गालवस्य 273
7.1.75 अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः 266
7.1.9 अतो भिस ऐस् 29
7.1.90 गोतो णित् 186
7.1.92 सख्युरसम्बुद्धौ 101
7.1.93 अनङ् सौ 93
7.1.94 ऋदुशनस्पुरुदंसोऽनेहसां च 158
7.1.95 तृज्वत्क्रोष्टुः 156
7.1.96 स्त्रियां च 235
7.1.97 विभाषा तृतीयादिष्वचि 161
7.2.100 अचि र ऋतः 216
7.2.101 जराया जरसन्यतरस्याम् 67
7.2.102 त्यदादीनामः 120
7.2.115 अचो ञ्णिति 102
7.2.85 रायो हलि 189
7.2.99 त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ 215
7.3.102 सुँपि च 28
7.3.103 बहुवचने झल्येत् 36
7.3.104 ओसि च 39
7.3.105 आङि चापः 195
7.3.106 सम्बुद्धौ च 194
7.3.107 अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः 129
7.3.108 ह्रस्वस्य गुणः 84
7.3.109 जसि च 83
7.3.110 ऋतो ङिसर्वनामस्थानयोः 157
7.3.111 घेर्ङिति 87
7.3.112 आण्नद्याः 130
7.3.113 याडापः 196
7.3.114 सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च 200
7.3.116 ङेराम्नद्याम्नीभ्यः 133
7.3.117 इदुद्भ्याम् 211
7.3.118 औत् 104
7.3.119 अच्च घेः 89
7.3.120 आङो नाऽस्त्रियाम् 86
8.2.24 रात् सस्य 163
8.2.7 नलोपः प्रातिपदिकान्तस्य 99
8.3.59 आदेशप्रत्यययोः 42
8.4.2 अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेऽपि 25
8.4.37 पदान्तस्य 26
8.4.56 वावसाने 38

Visit www.arshaavinash.in

Website for free E-books on Vedanta and Sanskrit

All the E-books available on the website can be downloaded FREE!

PUJYA SWAMI DAYANANDA SARASWATI- A BRIEF BIOGRAPHY BY N. AVINASHILINGAM. It is available in English, Tamil, Hindi, Japanese and Portuguese.

SWAMI PARAMARTHANANDA'S TRANSCRIBED CLASS NOTES: Available class notes are Introduction to Vedanta, Tattva Bodha, Bhagavad Gita (3329 pages), Isavasya Upanisad, Kenopanisad, Kathopanisad, Prasna Upanisad, Mundaka Upanisad, Mandukya Upanisad with karika, Taittiriya Upanisad, Aitareya Upanisad, Chandogya Upanisad, Brihadarnyaka Upanisad (1190 pages), Kaivalya Upanisad, Brahma Sutra (1486 pages), Atma Bodha, Vivekachudamani (2038 pages), Panchadasi, Manisha Panchakam, Upadesha Saara, Saddarsanam, Jayanteya Gita, Jiva Yatra, Advaita Makaranda, Dakshinamurthy Stotram, Drg Drsya Viveka, Niti Satakam, Vairagya Sataka, Naishkarmya Siddhi, etc.

BRNI MEDHA MICHIKA'S BOOKS ON SANSKRIT GRAMMAR: Enjoyable Sanskrit Grammar Books- Basic Structure of Language, Phonetics & Sandhi, Derivatives (Pancavrttayah), Dhatukosah, Astadhyayi, Study Guide to Panini Sutras through Lagu Siddhanta Kaumudi, Sanskrit Alphabet Study Books- Single Letters, Conjunct Consonants.

There are many more books and articles on Yoga, Meditation, Holy chants, Indian culture and Spirituality.

Arsha Avinash Foundation
104 Third Street, Tatabad, Coimbatore 641012, India
Phone: +91 9487373635
E mail: arshaavinash@gmail.com
www.arshaavinash.in